

AZ
ÁLAR CZ
KORSZAKA.

ÍRTA
VERHOVAY GYULA.

(Szerző minden jogát fentartja. Sem egész, sem kivonatos közléseket nem enged meg.)

Első ezer.

BUDAPEST, 1889.

BUSCHMANN F. KÖNYVNYOMDÁJA.

A betű öl.

A betű öl. Csakugyan öl-e? Úgy kell lennie, mert a szentírás mondja; úgy van, mert az élet igazolja.

A czédruspálczikával viaszba karczott betű épp úgy öl, mint az aczélvésővel márványba faragott betű; a lúdtollal perczegtetett betű csak úgy öl, mint az aczéltollal lepingált betű: de egy sem úgy, mint Guttenberg huszonnégy mozgatható betű-ábrája. Nem hiába, hogy ólomból van, mint a golyó; nem hiába, hogy mérég, mint az ólom.

Mi öl hát bennök? Az igazság. Kit? Azt, a ki megírja az igazságot.

Gyermek voltam, mikor az első ólombetűknek ábráit saját alkotású képpé sorakoztattam. Tizenöt éves gyermek voltam, mikor e kép, mint első czikkem nyomtatásban megjelent. Még csak ötödik gimnazista Kassán, s már e czikk láttára, szüleimnek azt írom: „Ha Isten is úgy akarja, mintén, író lesz belőlem.”

Az első betű határozott sorsom fölött. Az első betűvel megindultam kimondani az igazságot, hogy minél gyakrabban törjék be a fejemet.

Hej! pedig mily tündérképet alkottak nekem azok az első betűk. Hányszor jártam első zsongém után keresztül-kasul azt az országot, melynek virágnyszolyái és illatfelhői közt annyi a kéj, s annyi a kín. Ebben az országban a kéjnek is van kinja, és a kínban is annyi a „kéj ós gyönyör, mely édes, akkor is, ha megöl.”

Kéj csak kettő van a világon: a szabadság kéje és a betű kéje.

Mondják, hogy van egy harmadik és negyedik kéj is: a szerelem kéje és a feltámadás kéje.

Hiszem, hogy a feltámadás kéje lesz a legtündéribb, de tudni, nem tudom, csak sejttem. Színről-színre nem láttam ugyan

a szent várost, az új Jeruzsálemet, mely úgy lebeg a látnók előtt, mint mennyből alászállt paradicsomi varázslat, de meglövetésem után féllábbal már ott voltam, a hol a végtelen az ő örök titkaival kezdődik. A haldoklásból, mely a túlvilág felé kalauzolt, visszaszólított a gondviselés. És azóta megbámulom, mikor oly ridegnek, oly szívtelennek mondják Azraelt, a halál angyalát és oly csontosnak, oly ijesztőnek képét. Hisz álom az csak, s az álom oly édes. Talán azért oly édes, mert puha öleiben nem érezünk semmit abból, a mi földhöz kötött. Miért vádolják az élet legnagyobb igazságát, az egyenlőség egyetlen igaz apostolát, a halált, hogy álmot hoz a szemekre? Hisz ez álomban szintúgy nem érezünk semmit abból, a mi földi és ebben az édes álomban oly könnyű lesz bevárni azt a trombitaharsogást; melynek jelére „az Isten eltöröl minden könyhullást a szemekből és a halál többé nem lesz.”

Schoppenhauernek kietlen filozófiája a szenvedések és csapások tömegét a léthez köti. Lenni, annyi mint szenvedni, megszűnni, annyi mint megszabadulni. A lét gyertyavilág, mely ha ellobbant, a kormon és füstön kívül semmi sem marad utána. De hát micsoda erő mozgatja azt az anyagot, mely ember volt, míg élt és ha mint ember kialudt, pára és hamu lesz belőle? A semmi? A semmi nem mozgathatja, mert a semmi nem erő, csak semmi, az élet meg erő, tehát nem semmi. Csodálatos, hogy a kétségbeesés e filozófiájának világában is, mely a kioltott életerőt semmi gyanánt számúzi a semmiségbe, van örök erő, mely önmagát kiegészíti, hogy életet adva újra éljen. Ez az erő az ő világukban a fajfentartás kéje. Darwin előtt a halott porából nőtt rózsa, az anyagból lett új anyag, a feltámadás jelképe; Schoppenhauer előtt az ágy mellé került bölcsőben rejlik a feltámadás. Idegek kéjmámora, mely idegeket nemz, hogy azok kéje új idegeket nemzen. És a szellem? És az Isten?

Lenne bár a hús kéje, mint Schoppenhauer tanítja; legyen a szerelem gyönyöre, mint a költők dalolják: annál, kit messzehatóbb célok igézete fiatalon sodort a közélet bűvkörébe, a szerelem egyéniségét elnyomják a kötelességek, a húst az eszme. Az a darab deszka, melyre a papírt támasztjuk, oly mámorító, mint a színpad annak, a ki rálépett. Egyik is, másik is a világot jelenti, de a színpad csak egy kölcsönzött, rizsporral, festékkel,

selyemmel, rongyokkal, csepűvel, parókával álarcozott világot; az íróasztal ellenben a teremtés önálló világát jelenti, mely mérésében sokszor átakarja ölelni az egész mindenséget és sokszor megráz tollszárával birodalmakat.

Innen az a kék, melyet csak az érez igazán, ki saját szellemének első rügyeit nyomtatásban látva, örök búcsút mond minden más hivatásnak és rabja lesz az egész lényét átdelejező írási szenvedélynek.

Ez a betű kéje.

Ittam belőle eleget. Szenvedtem érte sokat, nagyon sokat. Szabadulni akartam tőle. Nem tudok, nem lehet. Hiszek a boszorkányságban, a betű boszorkányságában, melyet a legnagyobb, legismeretlenebb, legtitkosabb erő, a lélek igazgat. Hiszek a boszorkányság által keltett fúriákban, melyek egyszer végigseprűzik az akaratot, hogy ne szunyadjon, másszor mint lidérczek szállják meg és azt csikorogják: a tollat, a tollat!

Itt van megint a kezemben. Első érintésénél végig rezeg emlékezetem húrjain, a mit csak éretté szenvedtem. Megnyílnak a sebek, melyeket érette kaptam. Megjelen első ifjúságom sebe, mikor a szegény emberek szegény gyermeke megragadja a tollat és nem nézi, hogy a kiért síkra száll, talán meg sem érdemli a védelmet, nem nézi, hogy a kit érte megtámad, helyzetében igen hatalmas: a toll ösztökélő szenvedélye, ez a láva, mely tüzet hány, mihelyt igazságtalanságot érez, megíratja vele az első éves jogászszal a támadást a jogakadémia igazgatója ellen, és a védelmet az izraelita vallású jogtanuló mellett.

Elöttem ma is a jelenet. Az izraelitát sértegeti előkelő jogásztársa a tanteremben. Ez tiltakozik a sértegetés ellen. Válaszul arczul ütök. Elégtételt kér. Az igazgató nem ad. Elnézzem-e, ne nézzem-e? Helyzetem azt súgja: igen; tollam azt súgja: nem. Abban az érdekem, ebben a vérem, a lelke, az igazság dolgoznak. Megírom. Az igazgató most már ad valamilyes elégtételt. Engem az iskolaszék elé citálnak. Követelik igazítsam helyre a „Pesti Naplóban” megjelent közleményemet. Ez az izsóp, mely az igazgatónak a mosakodásához szükséges. Tollam azt súgja: szenvedj értem, de ne mocskolj be hazugsággal. Én nem vontam vissza. Kicsaptak, kicsengettek.

Miért? Mert védtem a zsidó fiúban a megtámadott jogot,

az osztályoskodó gőg ellen. Később védtem a lenyaktilózott igazságot a szegény faluvégi özvegy lányának ártatlanul kiontott vérében, s akkor az „elnyomott hódítók” világalraelmi fanatizmusa és pénzürelmi gőgje tört ellenem. A világtörténellem legszörnyebb morálja ez ellentétben nyer legiszonyúbb kifejezést. E morál kimondja, hogy minden jog, minden igazság, minden hatalom csak annyit ér, mennyit az ő érdeke nyom. Es az a rettenetes, hogy ez a morál vezet ma a társadalmakat és kormányzatokat.

Istenem, ha ez ellentétre rá gondolok, meg van fejtve annyi világtörténelmi rejtély. Ez ellentétben meg van fejtve, hogy míg lelkiismeretem verőfénye a vezetőm: miért kellett egyenlő mértékkel mérnem a „zsidó fiú” és a „szegény parasztlány” részére a megsértett jog nevében az igazságot.

Mennyi minden ért a „zsidó fiú” védelmével kezdődő nyilvánosabb élet útvonalain azóta? Voltam árvíz idején mentő és biztos. Kínáltak érdemrenddel, nem fogadtam el csak királyi köszönetet. Kaptam párbaj után soha nem kért kegyelmet és voltam ítélet nélkül börtönben. Megtámadtak szabadságomban, rongáltak vagyoniilag. Üldöztek hamis váddal, üldöztek hamis följelentéssel. Fogadtak hamis tanút és fogadtak orgyilkost ellenem. Miniszter és rendőr, képviselők és újságírók, ügyészek, barátok, fiánczok és zsidók esküdtek össze, hogy nyíltan és orvul, kifárasztva és ledőfve, lehetetlenné tegyenek. Még a becsületemre is rátörtek, mely több az életemnél.

Mennyi per, mennyi küzdelem folyt a körül a három láb széles, öt láb hosszú deszka körül, mely az én világom. Számát sem tudom a pereknek, zaklatásoknak, sarczolásoknak, hajszáknak. Kidülledt pofacsontokkal kiáltotta oda az esküdtszéki tárgyaláskor az eszlári vérvád rituális főügyésze: „Csak minél több bírságot, hogy a szerkesztő is megérezze.” És fizettem a pogány bírságokat. Biztosok hatoltak be szerkesztőségembe, hogy betiltsák a lap megjelenését. Rendőri ököljog hányta szét nyomdában a „Függetlenség” kiszedett formáit. Betűszedőket és munkásokat béreltek föl, hogy minél több kár mellett, minél több késedelmet szenvedjen a lap. Hivatalos karhatalommal lopták meg a tulajdonomat. Rátörtek mindenre, a mim volt, s még arra is, a mi nem az enyém volt, hogy a jogállam fölött a barbár pártérdek, az igazság fölött a vandal hatalmi

önként diadalmaskodjék. A ki egyszer beletekint pereim irat-csomagaiba a mint azok az ügyészség pokolgépei gyanánt kikerültek; a ki beletekint a végrehajtási iratokba, a mint azokat ritka arczátlansággal és komizsággal, közönséges bakó módjára az adófelügyelőség titkársa Trautwein csinálta, az igazat fog adni, hogy mindezt elviselni csak a mellett az erő mellett voltam képes, mely az akasztófa alatt is azt kiáltatná velem a meggyilkolt közerkölcs ravatalánál, a véráldozatul lenyakazott leány álhullájánál, a kiszípolyozott népcsaládok jogéletét börzepapírrá silányító hatalmaskodásnál; a tollat! a tollat!

Mennyi izgatott napom, mennyi álmatlan éjjelem, mennyi küzdelem, mennyi harc fűződik e tollhoz. Sebhelyeit valamennyinek hordozom lelkemen, testemen: de azt az elégtételt nem kapták meg, hogy zászlómat lehajtsam hatalmuk bíbora előtt. Hordozom sebeimet, mert tudom, hogy az igazság küzdelme szenvedés, mert tudom, hogy a betű öl. Hordozom a belém lőtt golyót, kardvágások hegedéseit, a becsületem elleni merénylet vágását; hordozom anyagi tönkretételem csapását: de azt az elégtételt nem kapták meg, hogy megadjam magamat.

Még csak azt se érték el, hogy hallgassak. Pedig keserűségek óráiban, mikor a jóbarát nagyokat mart, a számár nagyokat rúgott rajtam, már-már föltettem, hogy a közéletnek áldozatul dobott gyermek és ifjú korom huszonnégy éves küzdelme után végleg pihenőre dülök. Rá akartam disputálni magamra, hogy hagyom megrozsdásodni a végrehajtók által kicsavart tollamat. Botor gondolat! Vérem, lelkem, mindenem fellázadt ellene. Megsokaltam, belefáradtam a nyugalomba. Izmainnak és idegeimnek minden szála hónapok óta azt suttogja: a tollat, a tollat!

Itt van megint a kezemben. Talán írni is elfeledtem? Mindegy! megpróbálom. Egy-két vonás és a láz ismét rajtam. Semmit sem sajnálok, semmitől nem félek. Ölhet a betű, de az igazság örök. Míg ennek láza kerget, addig tollam tévedhet, de sem vesztegetést, sem megfélemlítést nem tűr, sem egyesek sem osztályok, sem a sajtó, sem a hatalom részéről. Elmondja a leplezetlen igazságot korszakunk vezéreiről és katonáiról, klikkjeiről és pártjairól, kormányairól és parlamentjeiről. Carlyle szerint a bizonyítás legkitűnőbb módja, a tapasztalás. Ennek vilá-

gánál vonja le munkám a megdöbbenő következtetést, hogy a parlamentarizmus lejárt magát, mást kell helyébe tenni. Ki mondja a legközelebbi idők jelszavát: „Nem kell parlament!” Mostani alakjában és szervezetében legalább semmi esetre sem.

Tapasztalataim világából, hitem, meggyőződéseim, törekvéseim és céljaim tolmácsa gyanánt jelen meg egy évi hallgatás után e könyvem. Mikor sajtó alá készen állt, kénytelen voltam leszámolni a körülménnyel, hogy mindaz, a mit megírtam és irni szándékozom, nem fér el egy kötet kereteibe. Tapasztalataimnak csak szórványait bocsátom tehát most közre. A klubokról, klikkekről, az eszlári perről, a zsidó kérdésről, a hatalmi szipolyozásról és erőszakról, a parlamenti zsebrákságról a második kötet fog szólni. A második kötetre tartom fen a fejtegetést: mi kell hát, ha nem kell parlament?

„Beszélhetsz, ki hallgat rád, ki változtathat azon, a mi változhatatlan”, mondják bizonyára számosan e könyv láttára.

„Érdemes volt-e provokálni a korszak bűneivel az összeütközést, nem-e inkább hozzájuk kellett volna lapulni, hogy megkaparítsad az annyiszor kínálkozó előnyöket”, – mondják ismét mások.

Ellenségeim gúnnya, jóakaróim sajnálkozása iránt egyaránt nem vagyok közönyös. Érzem, tudom, hányszor esett közpályámon kezem ügyébe az, a mit „szerencsének” tart korszakunk. Érzem és tudom, hogy egész életfilozófiámat és közpályámat élehetetlennek és bolondnak nyilváníthatja az a korszak, melynek jelszava nem az, hogy „ne lopj”, hanem az, hogy „lopjunk”. De végre is a feleletem minderre csak az: ez a korszak nem az én korszakom, ez a világ nem az én világom.

Nem tagadom, én is fölvettem anyagi gondokkal, kétségbeejtésig fárasztott egy évi pihenőm alatt: érdemes-e a küzdelem az ellen, a mi örök körforgásában változhatatlannak látszik, mert nem egyéb, mint harcz a létért, egyszer egyik erősnek, másszor másik erősnek felülkerekedésével? Fölvettem én is a kérdést, vajjon leküzdhető-e az a sátáni, mely elemi erővel uralkodik a köz- és magánéleten, mely egyházat és híveit, fejedelmet és országot, államot és polgárt, hatalmat és népet, urat és szolgát, tőkét és munkást, oltárt és papot belevon abba az örvénybe, mely tagadása minden erkölcsinek és

bevallása minden állati ösztönnek. Fölvetettem én is, mint anynyian egy év óta, hol jóakarattal, hol ösztönből szememre hányták, mirevaló volt a sok küzdelem, mi látatja a sok harcznak, egy ember egy ember, minék fejjel neki menni a társadalom alkotó elemének, mely oly régi, mint fogantatása, tehát olyan régi, mint az aggteleki barlang szekerútja, melyen a cseppkövekből formált kerékvágást nem bírják eltaposni sem idő, sem emberek?

Fölvetettem és a természet, e legnyíltabb könyv, megadta a feleletet. Az átalakítás törvénye oly örök, mint a teremtés törvénye. A mi vízcsepp ma, kővé válik holnap; a mi gránit ma, folyadék lesz holnap. Emberek és társadalmak fölött is él az átalakítás, a haladás törvénye. Milliószer nagyobb világok a földünknel sem szegülhetnek ellen e törvénynek, hogyan szegülhetnének ellen a porszemek.

Ha a „frakkos banda” címén az intéző társadalmi körök ellen folyamatba tett harcznak csak annyi eredménye volt, s az megvolt, hogy a nemzeti kaszinóban kiadták a jelszót, mely szerint a kékvér föltétele, hogy necsak tiszta, hanem gavallér legyen, s „smuczig säftek” kizárják a vér tisztaságát és gavalérságát; ha a frakkos banda címén a felsőbb köröket is megmételvező romlottság ellen indított harcznak csak annyi volt is az eredménye, s az megvolt, hogy a nemzet egyeteme felháborodásának számos jeleivel tüntetett a kiváltság és hatalom szárnyai alá búvó szélhámosság ellen, s a demokráczia ítélőszéke előtt pellengérré állította a szabadelvűség kufarait: akkor sem volt meddő a harcz.

Ha a faluvégi szegény özvegy leányának ég felé kiáltó vére nem is mentett meg sok áldozatot a fanatizmus nyaktilója alól, a minthogy megmentett, a törvény előtti egyenlőség joga, melynek nem szabad ismerni pénzt, nem koldust, nem izraelita irodát, nem börszét, nem Tisza Kálmánt, legalább lelkiismeretének biztonsági szellentyűin tört részét, hogy megbélyegezze a bűn eltussolására összejátszó hatalmi és vesztegetési gépezetet.

Ha a zsidókérdés taglalásának más eredménye nem is volt, mint az, hogy számos családot kikeresztelve oltott be a nemzet törzsébe, és ezt az eredményt anyakönyvek tanúsítják, már akkor is nagyobb sikert aratott, mint az a milliókkal rendelkező an-

gól társulat, mely a zsidókat pénzzel kereszteli, hogy az elköltött keresztelési ajándék után kikaczagják s még orthodoxabb hivei legyenek a talmudnak.

Ha a „zsidó kérdés” címén folyt harcnak más eredménye nem is volna, mint az és ezt minden templomi szószékről bizonyíthatják, hogy a keresztény szellem nőtt és magasztosult és Krisztus korbácsa végigsuhogott a korszak farizeusságán; ha egyéb eredménye nem is volt, mint az és ezt el kell ismerniök mew talán a zsidóknak is, hogy zabolát vetett annak az erkölcsnek, mely bomlasztó és mérgező tanaival Krisztus legfőnségebb tanát, a felebaráti szeretetnek tanát, fajfentartási tanná avatta és külön szokásaival, külön szertartásaival „kiválasztott nép” gyanánt szakítja ki magát abból a társadalomból, melyet rabszolgaként használ ki: akkor is több szolgálatot tett az emberiségnek, mint azok, a kiknek vannak szemeik, de látni nem akarnak, vannak füleik, de hallani nem akarnak.

Ha a „zsidó kérdés” címén folyt nehéz harcnak más eredménye nem is volt, mint az és ez megvolt, hogy a kath. egyház főpapjai egy részének figyelmét az oltárra szegezettette és a magyar társadalom haldokló őselemit a szilvafák utolsó maradványainak megmentésére irányozta: akkor is nagyobb szolgálatot tett a hitnek és a nemzetnek, a kereszténységnek és a hazának, mint azok az egyházi férfiak, a kik a kitüntetésekért és javadalmakért való nem krisztusi versenyben semmit nem tesznek az utolsó nemzeti vagyon megmentésére.

Es ha mindezek után látom, hogyan kezd védekezni a fölébresztett közszellem a nemzeti társadalom legmagasabb és legalsóbbfokain, mágnás, zsenri, iparos, földművelő, munkás a hamis elvekkel hamis játékot űző hamis korszellem ellen; ha látom mennyivel több a keresztény korcsmáros, mennyivel több a keresztény bolt, mennyivel több sáfár helyett a keresztény tisztartó, mennyivel több a földet zsaroló bérlet helyett az önállóan kezelt nagy és közép birtok; ha látom, hogy szorítják anyakönyveik becsületesebb vezetésére az okmány hamisítást vallási szent szabadalomnak tartó rabbikat; ha látom, hány családot, hány embert és hány ifjút állított meg a „végzett gazdák” kapujánál az uzsoratorvény, mely a mi agyongyalázott és agyongázolt küzdelmeink kézzelfogható eredménye: akkor lelkem re-

pes az örömtől, mert ártottunk ugyan magunknak, de mint hű és igaz fiait használtunk nemzetünknek; akkor, akkor a tények és igazságok napnál világosabb fénye bizonyítja, hogy valamennyi meddő, torzsalkodó pártnál és pártembereknél nagyobb, bensőbb és tartalmasabb, mert mindenki által érezt és élvezett a mi küzdelmeink gyümölcse.

Ezért érdemes volt viselni a sok keresztet. Ezért érdemes lesz küzdeni tovább. Fel hát a lobogóval! Ide a tollat! A betű ölhet, tollam mégis azt súgja: szenvedj, de álcázd le a képmutatókat; viselj sebeket, de üsd a gázt; gyötrődjél, de véd a népfenség jogait; kínlódjál, de harcolj az ország politikai függetlensége, a nemzet társadalmi felszabadulása, és erkölcsi megifjulása, a haza gazdasági fölvirágzása mellett.

Ide a tollat! Érzem, hogy a régi vagyok ismét. Eszemen a régi erő uralkodik, az igazság ereje; szívemen a régi kéj ömlik át, a betű kéje. Írjunk!

Fúzió.

Falra akasztott fekete tábla előtt krétával kezében egy férfi áll. Borotvált ála, tüskés bajuszával az ajk fölött, melyet újjai szálankint kínoznak, egy professzor benyomását teszi. E benyomást Öregbítik a gondolkodás közben homlokára nyergelt pápaszem és e homlokon az öreg kor ránczaival váltakozó duzzadt idegek, a sokat tanult és sokat bölcselkedő ember ez ismertető jelei. Csak mélán révedező szemei árulják el, hogy a gazdag értelem e férfinál egy fészekben ütött tanyát a tépelődés határozatlanságával. Most is meg-megáll a tábla előtt. A krétával már-már érinti, hogy a reszketeg vonású öreg betűkkel megkezdett sort kiegészítse. De, mint a ki valamely jelentős eseménnyel áll szemben, és szavainak horderejét ez esemény előidézésére mélyen átérezné, habozik, míg leírja a szavakat. Caesar habozhatott így, mielőtt átlépte a Rubicont. A mi öregünk is habozik. El-elfordul a táblától. Még a körülötte nyüzsgő klubéleti zaj sem hozza ki sodrából. Képviselők járnak - kelnek hangos lármával, de az elmélkedő öreg csak nem bírja elhatározni, hogy befejezze a táblán a megkezdett mondatot, mely így szólt: „A baloldali kör szeptember 16-án ...”

Végre egyiköknek feltűnik az aggodalmaskodás, oda megy bizalmas szerénységgel és megszólítja:

– Kálmán bátyám, min gondolkodik oly mélyen?

– Kedves Imre öcsém, nincs nálam kalendárium, hát azon gondolkodom, hogyan is fejezzem be ezt az értesítést; úgy írjam-e, hogy délután 5 óraker, vagy úgy, hogy este öt óraker tart a kör értekezletet?

És az az öreg ember, kit ily komoly aggodás gyötört egy dolog felett, melyről felvilágosítást adott volna neki egy perc alatt a komáromi kalendárium, Magyarország hatalmas baloldala-

liak elnöke és egyik vezére volt. Lónyai épp az évben gázolt végig e párton, mely azzal a hittel ment bele a választásokba, hogy övé a győzelem. Erőszak és vérengzés által földig gyűrve, megsértve és lekaszabolva, tört szárnnyakkal, kétségbeesetten szedelőzött Össze az üres hordók, üres zsebek, bezúzott koponyák, véres árnyak között a baloldal. A sereg megfogyott, a zászlón foltok és foszlányok mutatkoztak, lehangoltság vett erőt köz-katonán, tiszteken, népen és törzskaron. A vezérek felé tekintett mindenki. Ejh! majd öntenek beléjük újra lelket azok, kikről az egész országban visszhangzott a nóta, hogy tudják az alkotmányt védeni.

Nos, hát azok közül a vezérek közül az egyik, a mikor nagy elhatározásokat, nagy események nagy előjátékát várta a nemzet, Huszár Imrével azt a kalendáriumi kérdést tárgyalta: mikor kel és mikor megy le szeptemberben a nap? Már ezt aztán Sóos Gábor uram is másképp cselekedte volna, kire ráfogták egy későbbi országgyűlésen, hogy csupa fősvénységből a lőcsei kalendáriumon kívül semmit nem olvas. Olvasott, vagy nem, az mindegy, de az ő lőcsei kalendáriuma ötvenezer forintot hozott a debreczeni kollégiumnak, hadd vegyenek be annyival többet a tudományokból mások; ellenben a Ghyczy Kálmán kalendáriumos skrupulusai megeremtették a dezentorságot, növelték a kétségbeesést és ebben a zavarosban kezdték ki mint halak a férget, a bihari pontokat.

Bihar országban varrták nemzeti díszöltönynek azokat a pontokat. Pormában, lényegben lapos, hézagos pontok. Több bennök a látszat, mint a való. Szövege olyan, mint fogalmazóján a ruha. Nem volt éppen rongyos, de olyannak látszott, mint a viseltes; nem volt testhez álló, hanem amolyan lebernyeg. Tágítható és szűkíthető, mint a száz galléros köpeny, melylyel annak idejében templomban parádézott a becsületes csizmadia-mester, majd vásárokon használta szélfogónak, míglen Otthonkának vedlett, hogy annyi vész és viszály után, megtörve és megfogyva, a műhely inasát védje, mint sipka a fülfagyás ellen. Bármennyire igazolták is e köpenynyel az anyag örök átalakulásának és változandóságának elméletét, a nemzet zöme még sem hitte, hogy úgy kilyukasítják azokat a pontokat. Nem voltak azok Luthernek a wittenbergi templom ajtajára

szegezett vitapontjai, de hitvallás rejlett bennök, a régi nemzeti törekvések és hagyományok hitvallása. Valamint Rákóczy lelke onnan messze-messze a morajló tengerpartról eljött a fonókba, beszállt az ivókba azokban a keserves nótákban, melyekkel megsiratták, hogy feltámaszszák; valamint az ő nagy szabadságszeretetének szelleme itt járt a nádasokban, pusztákon, erdőkben és barlangokban, hogy mindenütt ott hagyja lehelletét a kuruczvilágnak: úgy bújdosta volna be a bihari pontok szelleme is a vesztett választási harcz után a szíveket, hogy azután még lángolóbban kitörjön és csatázzon. Valamint a majtényi fegyverletétel nem vetett örökre véget a magyar függetlenségi harczoknak, hanem ha sokára is, az 1848-iki napokban, Rákóczy szellemének izzó hazaszeretetével világított ós hősködött: úgy az elvfeladás sem vetett véget az elvi harczoknak, de a mód, melylyel tették, az eszközök, melyekkel keresztül hajszolták, a fegyverek, melyekkel iskolává avatták és felmagasztalták, lealacsonyították a politikát, mint oly mesterséget, mely nem való egyenes utón járó becsületes embereknek, hanem mint a rafinált hunczutság ösvénye, a szédelgéstől a tolvajlásig, a törvényteleniségektől az ököljogig, minden válfaját a ravasz, a hitvány, az önző, a gonosz jellemeknek a sorompók közé szőlítja.

Machiavelli minden eszközt a csalástól az orgyilkosságig megenged a politika szolgálatában. A világ elbámult tanán, mely a gályarabok helyét szánja a becsületes embereknek és a becsületes emberek helyét jelöli ki a gályaraboknak. Machiavelli azonban a becstelen és gyilkos eszközök alkalmazását ahhoz a föltételhez köti, hogy az irányul tűzött politika valóban nemzeti legyen és a közérdek kielégítésében célját érje. Tisza Kálmán fogta fel legjobban Machiavelli tanait, csakhogy nem a nemzeti erők és közérdek szolgálatában, hanem a pártélet által takargatott önérdék kielégítése céljából.

Grhyezy Kálmánnak som jelleme, sem esze nem volt machiavellisztikus. Csupa jóság, csupa becsület volt tetőtől talpig. Tétovázása egyéni, hiúsága mértéket tartó. Annyira skrupulosus, hogy a koalíció alkalmával Pápai udvari tanácsos elől megszökött. Úgy kellett őt bizonyos helyről előrángatni, hogy beültessék az udvari kocsiba. Mintha a vesztőhelyre vitték volna.

Ghyczy borzongott az udvartól, a hol várta a király. Aggódó lelke czókmók gyanánt bontogatta ki a korona előtt is kételyeit s egyengette öntudatlanul útját Tisza korlátlan hatalomvágyának. Tisza machiavellismusa volt Ghyczynek is a megrontója.

A baloldal a maga önzetlen, lelkes, áldozatkész, független polgáraival, mely az egész középosztályt és a magyarság teljes zömét felölelte, a választási vereség után profétai kijelentést, vagy legalább a helyzethez méltó hősi föllépést várt vezéreitől Tiszától és Ghyczytől, és ezek helyett kapott körmönfont cikkekét és oly leveleket, melyek szellemtelensége híg volt, mint az ostendei osztriga. Ghyczy Kálmán az egyik vezér elmerült saját lelkének kételyvilágába, Tisza Kálmán a másik vezér elkezdte idomítani a pártot, ámitani és félrevezetni az országot. Felhasználta Ghyczyben aggályainak és kételyeinek örökös ingását és nem sok fáradságába került belevérni, hogy az elvekkel visszavonulót kell fűjni, mert a pénzügyi téren elvérzik az ország. Ghyczy lelkében élesztő gyanánt kezdett működni a belévert kétely, hogy a közjogi elvek harcza egyelőre meddő és célhoz nem vezet. Kibontakozást keresett a zűrzavarból. A lökéseket megkapta hozzá az „Ellenőr” cikkeiben, melyek mesterileg igyekeztek az iránytalanságot iránytűvé, az elvtelenséget elvvé kijelölni. Volt ugyan olykor kapkodás, máskor a hajótóréstől való félelemben fejvesztés, de általában véve Csernátony sötét vére és sötét világnézlete uralkodtak a pártügyek megítélésében. Csernátont könnyű volt megnyerni Tisza Kálmánnak. Emberismerete, melyet a vezérszerep, mint köszörűkő borotvafinomságúvá élezett, nemcsak a kitűnő tollharczost fedezte föl Csernátony ban, hanem egyúttal a hálára és odaadásra képes hű fegyverforgatót. E tulajdonságai miatt kereste Tisza Csernátony barátságát; e kegy miatt ragaszkodott Csernátony Tiszához.

Csernátony éles polémiái felzúdítták ellene azt az új hírlapírói nemzedéket, mely azon kezdte pályáját, hogy Andrassy kormánya alatt a rendelkezési alap pazar etetőihez sereglett. Andrassy Gyula pompásan értett vadászatai berendezéséhez. Nem kímélte falkáitól a húst és csontokat, hogy jól vadászszanak. Tisza is ért hozzá, de nem oly nagyúrias kedvteléssel válogatja össze a csahosokat és lefülelőket. Gróf Andrassy elsőrendű vért,

ideget és szellemet gyűjtött, s nem lefogatni, hanem csak ki-nyomozni, nyugtalanítani és kifárasztani igyekezett a vadat. Tisza a komondort és vérebet szereti. Neki nemcsak vakant-gató, hanem harapós farka kellett. Gr. Andrássy Gyula vadászó fulkája természetesen leginkább Csernátonynak esett. Ez elég nagy vad volt nekik, hogy mind utána vessék magukat. Tudta őket ingerelni. Tajtékozva rohantak utána és előbb csak ikrái, majd becsülete után kapkodtak. Szimatolásukkal fölverték nem-csak akkori életének nyomait, hanem a régit, a feledékenységre merültet. Kiírták róla, hogy kölyök korában bankót hamisított, suhancz korában gr. Teleki Sámuelről pénzt lopott. Az első igaz volt; a kölyökkor meggondolatlansága mentette. A másikat „azt mondják”-féle bizonyítékon kívül nem támogatta semmi. Még azt a tükröt is „azt mondják” foncsorozták, a melyben állítólag gr. Teleki tárczájának dézsmálását észrevette.

De hát végre is a szimat valamelyes nyomra akadt, Csernátonyt társadalmilag akarták megölni. Azzal kezdték ellene a holttá-nyilvánítási eljárást, hogy a „Honban” általa írt és neve alatt megjelent közleményért nem őt, hanem Jókait, a szerkesztőt vonták felelősségre és lovagias elégtételt csak ettől fogadtak el. Csernátony kísérteties halaványsággal járt-kelt a társadalmi állása ellen intézett támadások között, de cikkei és apróságai csak még kíméletlenebbek voltak. Végre, mert minden támadásuk daczára czélt nem értek, Klapka az országház folyosóján inzultálta. Elveszettnek hitték ez inzultálás következtében. Mindjárt a helyszínén azzal tüntettek ellene úgynevezett jó barátai, hogy igyekeztek őt kerülni, s csak titkon merték kezét megszorítani és néhány halotti búcsúztatónak beváló szóval vigasztalni. Tisza Kálmán mindannyiszor, a hányszor Csernátony helyzete kritikussá vált, tünetőleg érintkezett vele. A Klapka-féle jelenet után ovációnak bevált, a mint a lehajtott fővel egy zugban árva gólyaként melázó Csernátonyt kényes helyzetéből fölemelte. Ez a zug, egy az országházéhoz hasonló neszszelteli élet közepén talán gyötrőbb, mint a velencei ólom-börtön. Egyházi atyák leírásai a purgatóriumról, János jelené-seinek könyve az utolsó ítélet idegrázó képeiről, és Dante pok-lának velőkéig ható színei az alvilágról, csak alkonyi tapoga-tódzások ahhoz, a mit annak kell átéreznie, ki az imént még

kulancsként hozzáragadó barátok által látja magát legelőször és legfeltűnőbben elszigeteltetni. Nincs haszonlesőbb, piszkosabb ennél a fajnál. En láttam a sok czudart az ellenem indított hajszának különböző fordulóin.

Csernátont e zugában, ez elhagyottságában kereste föl Tisza Kálmán és mikor legtöbben láthatták a folyosóról, akkor szorított vele melegen kezét. Ez a kézszorítás fölemelte és megmentette. Ez a kézszorítás a lélektani rugója annak, mért ragaszkodott Csernátony a házi ebet felülmúló hűséggel Tiszához, s miért volt képes lábai elé dobni írói népszerűségét; megtenni, hogy esküvel és átkozódásokkal fogadott tétéleit megtagadja, és a mi pánczéla volt, szívósabb az aczélnál, a hite, az elve „lyukas mogyoró” gyanánt árnyékolja be egyéniségét.

„Megeshetik, – írja Csernátony sötét sejtelem által hajtva, – hogy az edzettség zománczát lekoptatja lassankint lelküitem hüvelyéről is az idő vagy betegség, a test erejének bomlása, vagy a szellem ruganyosságának gyengülése, a nyugalomvágy itt, a nyugalomvágy olt; reményilem azonban, hogy a kopottá válható hüvelyben is éles marad a férfiaság érzelmeinek szablyája mindvégiglen. De ha megtörténnék valaha, mitől nem tart öntudatom, hogy az ellágyulás rozsdája mutatkoznék lelküitem nyilvánulásának szablyáján is, porhüvelyének széthullása előtt is: legyen tudtára mindenkinek jóelőre, hogy az olyan ellágyulás, vagyis a hazafiság rideg, hősies, tántoríthatatlan kitartását követelő szent kötelességek iránti hideg számítgatás és langy óvatosság dermesztő tanácsaira nálam sem lehetend más az igazi ok, mint elmém elsatnyulása s lényem összezsugorodása. És akkor szavaimra, bármily bölcsek gyanánt ajánlgatná is azokat a kislelkűség hitszegény pártja, ne hajtson többé semmit senki, a kiben a hazaszeretet nemes tetteket, dicső önfeláldozást, magasztos kitartást sugal egy nemzet jogainak védelmére.”

Így írt Csernátony 1871-ben s már 1873-ban azt írta „Rettenetes lyukas mogyoró azon egész elmélet, mely szerint az ellenzék nem ismerheti el a meglévő alapot.”

Meg kell adni, hogy ekkor még nem mutatkozott az „ellágyulás rozsdája lelkülete nyilvánulásának szablyáján”, a hideg számítgatás és langy óvatosság, mely a párt megpuhítását czé-

lui kitűzte, Tisza Kálmán fondor szellemének elhintett magvai-
ból kezdte termelni azt a politikát, melynek lökést a „tigri-
sek” ketreczében Ghyczy Kálmán kételyeken évődő lelke adott.
Tisza Kálmán élesen bepillantott a Csernátony Lajos háborgó
lelkének fenekére. Tudta, hogy annak ezerjófii az a kézszorítás,
melylyel elszigeteltségében fölemelte. Tudta, hogy meggyógyítja,
mert rehabilitálja. Csernátony övé lett testestől lelkestől. Jel-
leme azontúl lágy viaszszá vált Tisza Kálmán keze alatt, képes
befogadni minden legkisebb benyomást, képes felölelni bármely
idomitást. És Tisza kiaknázza a nyert előnyöket. Csernátony sa-
ját felfogásaként hirdette, hogy föl kell függeszteni az elveket.
A visszatetszés, melyet aratott, nem riasztotta el, csak néha
megállította. Mohó vágy szállta meg, hogy Tisza kormányra
jusson. Nem azért, hogy osztozkodjék hatalmában, sütkérezzék
fényében, hanem azért, hogy a hatalom tövében annak ereje
ős tekintélye még inkább rehabilitálhassa. Jól láthatta, hogy
nálunk a többségeket kénye-kedve szerint csinálhatja minden
kormány, híjják Andrásynak, vagy másnak. Egyedül br. Sennyey
puritán be nem avatkozási elve mellett jöhetett oly országgyű-
lés össze, mint az 1861-iki a határozati és felirati párttal. Az
utána divatba jött politikai morál, mely a tisztesség határvon-
alait egyedül gr. Andrassy miniszterelnöksége alatt igyekezett
megőrizni, még az ötvenes években kifejlődött nemzeti össze-
tartás és ellenállás erőit is képes lebt volna a mi választási
rendszerünk mellett szétforgácsolni és a bécsi törekvésekhez
közelebb hozni, ha Sennyey Pál és Vay Miklós bárók ősi ére-
nyei megtűrik és megpararancsolják a többségcsinálást minden
áron. Pedig akkor a középosztály még nem volt oly züllött,
érdek- és hivatalvadászása által a kormánytól annyira függő,
mint később a vasúti szédelgések, hivatalzaporok, kormánybiz-
tosságok kenyérmezei versenyében.

Tisza Kálmánt meggyőzték az 1872-iki választások, hogy
alkotmányos utón, büszke, egyenes választási harcban soha, de
soha kormányra nem juthat. Nem akarta hiábavaló küzdelmekre
sarkantyúzni a kimerüléstől bágyadt pártját az országban.
Országházi törzskarában az ellenzékeskedéssel való elégedetlenség
számos jelensége nyilvánult. Sok volt az eladósodott ember, sok
a kiéhezett. Alig volt néhány ember, kit a kötelesség szeretete,

a meggyőződés rendíthetlenségével s az elvnek hűségével kötött a megtépett zászlóhoz. Ezeket sem lelkesítette többé az a láng, mely az 1872-iki választásokon annyi próbáját adta kitartásának. A közlegények irigy szemekkel nézték, hogyan vájkálnak az uralkodó elemek fenéig az ország éléstárában. Éhesek és fáradtak voltak. Az 1872-iki választásokba még tüzzel rohantak. Villanyozta őket a tudat, hogy a döntő ütközetben mindent megnyerhetnek. De a patkányok már féltek a vízőzöntől és fészkelődtek a klubban. A gyávaság mételegyként ütötte föl fejét. Csernátynak sűrűn kellett a kherub tisztét teljesíteni, hogy visszaterelje a bitangba tévedni kezdő párttagokat. „Midőn a vak nem látja, – kiált fel egy ízben, – hogy az oppositiónak kitartást parancsol mind a haza szent érdeke, mind saját becsülete: előáll egy cselszövény s el akar rontani mindent, mert hát ez a mostani ellenzék nem akar minden áron a kormányra jutni, s mert a haszonlesők, ármánykodók, hiúk és buták megtünták a várakozást.”

Haszonlesők, ármánykodók, hiúk és buták akla lett a választások után az egész párt. Tisza Kálmán mesterségesen tenyésztette pártjában az elvtagadás csalánját.

Jókai megnyerése volt a bomladozás és elgyomosodás pártjában az egyetlen feladat, hogy a caudiumi jármon át a hatalomhoz férközzenek. Jókai platonikus bordái rajongtak az elvekért, anyagiasabb oldalbordája meg rajongott a jó módért és hiúságért. Ezért jutott a koliczionális és fazionális vajjúdások közt Jókai Buridan szamarának sorsára, ki két csomó széna közt azon bölcsekedett, melyikhez kapjon voltakép. A költőt vonzotta az elvhűség, az embert csalogatta a húsos fazék. Szeretett volna szakítani Tiszával, mint regényíró, de vele tartani nógatta három érdek: a pártérdek, a felesége és Hegedüs Sándor érdeke. Szerkesztőségében a „fenegyerekek” közt felbuzdult és neki agyarkodott a taktikának; a klubban és otthon neki jámborodott a lyukas mogyoró politikájának. Habozó lénye, megsimogatható karaktere addig ödöngött a válúton, míg Tisza Kálmán Hegedüs Sándor, Hegedüs Sándor Laborfalvi Róza által meg nem nyergelték.

Tökéletesen igaz az a mondás, hogy az irány az ember. Jókai is az, a mi regényeinek irálya. Fantázia tüzei olvasztott

viasz. Mintázhatják, önthetic tetszés szerint. Meleg és hideg: egyaránt változtatnak légységán. Regényeinek nadrágos hősei vagy istenek, a minők a földön nem léteznek, vagy olyanok, mint a spongeia, nem tudható a faunához, vagy a flórához tartoznak-e? Szoknyás hősei vagy oly csodás lények, mint Flamarion csillagászatában a Mars bolygó lényei, vagy amolyan kis szipirtók, kotnyeles darazsak. Regényalakjai közt nincsenek igaz férfiak és igaz nők, csak csupamerő torzítások. Pukányokból és bábukból áll hőseinek gyűjteménye. Ezek legtipikusabb alakja ő maga: a politika komédiása. A komédiáskodásban soha sem tagadta meg magát. Már 1848-ban, mikor az elszántság és kitartás egyedüli jogos tényezői voltak az élethalál-harcznak, hálósapkában járt, békepipát szítt, visszavonást hintett, lemondást prédikált. Majd beállt bújdosónak, noha senki nem kereste s ha keresték volna, bizonyára csak azért teszik, hogy a „Márczius 15-én” című lapjáért mellére akaszszák a Szent István rendet, a mit utoljára sem került ki politikai mókáiért.

Jókai a koalíció és fúzió vásárában is csak komédiázott. Jobban, mint valaha. Nagyobb volt hozzá a rutinja. Lapja, a „Hon”, volt a vásárnak komédiás bódéja. Csörgő sapkában játszott itt az elvhű Bánk bánt ő maga; a zászló apostolait a „műhely” sok fenegyereke. Törzs Kálmán holdvilágnál ábrándozott a bihari pontokért; Szatmáry György imádtá Castellárt és a latin népek köztársaságát; Mudrony Pál elégiái számádsokkal bögdöste Ausztriát; Visi Imre verte a nagy dobot a zászló alatt; Hegedűs Sándor pedig azalatt kint csörgette a prezenczmarkos perselyt és Tiszával Jókaynak meg a „Honnak” bőrére, koncert alkudott.

Hegedűs Sándor is típus. Azoknak az erdélyi szerencsevadászoknak a típusa, kiknek a Királyhágó az óceánjuk, Magyarország az Amerikájuk. A bérezés hazának zúzmarája szívósságot nyomorúságos élete kitartást, úrhatnám viszketege kalandor szellemet kölcsönöz e típusoknak Tüdejök nagyszerűen viseli el az előszobák levegőjét, hátgerinczők a hajlongást. Szellemi kis tőkájukat anyagilag nagy uzsorára kamatoztatják. Kis bagázsival jönnek agyban és batyuban; nagy bagázsival gyarapodnak előmenetelben és vagyonban. Kisebb bagázsát senki sem hozott-Hegedűsnél, nagyobbat egyik sem szerzett nálánál. Nem ismerte

a magyar helyesírás egyetlen szabályát, kerékbe törte a magyar nyelv irányát és mégis vezérczikkíró lett, mert erdélyi volt, mint Jókainé. Mendikásképp állított be a Jókai házhoz és bent csakhamar rokonná lett. Beleházasodott a Jókai családba, hogy a nagy író népszerűsége és a nagy művészno fenyüzése mellett főlemelkedjék és meghízzék. Jókainak imponált, hogy vezérczikkben tud összeadni és kivonni, Jókainénak tetszett, mert tudott neki hízelegni. Konyhamalacza lett a fúzió előtt a Jókai háznak, konyhamalacza lett a fúzió után az országnak. Kiette előbb a Jókai-házat, kieszi most a pénzügyi bizottsággal az országot. Jókai izzad a váltónyargalásban, Hegedüs gyöngyözik a prezenczmark után való futkosásban. Kincsesedik Hegedüs, rongyosodik az ország.

Kincsesedésének alapját vetette meg a fúzió. Belegratta Jókait. S ha kérdezik, hogyan, a választ Dumas Sándor adja rá: „Keresd az asszonyt.” Hej! mert nagy sor ám az, egy férfi oldalán egy asszony.

Nagy sor volt Jókaira is. Leri az műveiből, leri politikájából. Hőseinek silány jellemrajzai közt egyedüli törülmetszett alak a papucshős. Politikájának legjellemzőbb oldala a sok színészi maszk. Meglátszott rajta irodalomban és politikában, hogy nagy színésznő volt a felesége. „Férfi sorsa nő.”

Nagy művésznők mindig és mindenütt nagy veszedelmek a nagy emberekre. Körülöttük is úgy élnek, mintha a színpadon élnének. Összetévesztik a papírmachét és bádog-koronás színpadot a fakanas, nyoszolyás hajlékkal. Játszanak itt is, mint ott. Elh hozzák ide is túlhajtott szenvedélyeiket a szerelemben és féltékenységben. Hitves helyett a királynők pretenzióival lépnek föl. Anya helyett a hangjukra, természetekre és szépségökre való féltékenység hiúságát viszik magukkal az oltárhoz. Vagy kiváló színésznők arra, hogy egyúttal kiváló nők is lehessenek, vagy gyöngö színésznők arra, hogy lemondjanak az ingerről hősnőt játszani a fazéknál a feleség helyett. Wiltné vasal és főz, mint egy szakácsné, de azért a férjjel oldalán sehol sem volt helyén. Patti hű a gyémántjaihoz, de változtatja férjeit. Jókainé önmagában önmagáért többre volt kénytelen becsülni magát, mint férjében férjéért ennek tehetségeit. Erőszakolta, hogy páratlannak tartsák, mikor már hangja nem, csupán ránczai voltak. Erősza-

kolta, hogy a hősnőt ünnepeljék benne, a mikor a tragédiákban első rendű szerepök nincs a nagymamáknak. A „Hon” színügyi rovatát úgy kellett vezetni, a mint ő parancsolta. Jaj volt annak az újoncznak, a ki valakit az ő szerepeiben fölbecsült.

Ily színésznői temperamentum előtt mellékes volt, mit nyom férje, mint politikus a latban. Úgy kellett betanulnia szerepét, a mint a színésznő saját ünnepeltetésére és érdekeire jobbnak . ítélte. Hegedűs Sándor gondoskodott róla, hogy ezt a szerepet Jókainé Tiszára kedvezőleg írja elő férjének. Kis híja volt, hogy mikor már elő volt írva és Jókaira csak a betanulás várt, meg nem pattant a fúzió abroncsa. Ha elpattan, két asszony lett volna az oka: Tiszáné és Jókainé.

Jókainét már megnyerte Hegedűs a fúziónak. De Jókai még töprenkedett. A „műhelyben” folytonosan lázították a fenegyerek a nemzetcsaló taktika ellen; a klubban folytonosan búzták keresztül száján a mézesmadzagot; otthon folytonosan számították adósságait és lecsappant előfizetőit. Nem bírt határozni az ntolsó napokban sem. Végre döntött a papucs. Hegedűs belediktálta, Jókainé ráparancsolta a fúziót.

Hajszálion múlt, hogy Jókainé ellenkező napi parancsot nem adott. Ezt a hajszállat Tisza Kálmánné tartotta kezében. Hogy Jókainét egészen rabjává tegyék a nemzetcsalás politikájának, Tisza Kálmánné vállalkozott kedvezni hiúságának. Látogatóba ment a nagy művésznőhöz, de nagy költők és nagy művésznők szobái igen rendetlenek. Dél volt, de a Jókai-házban még nem volt takarítás. Egyszer csak ott toppan az ajtó előtt Tisza Kálmánné. Jókainé zavarában megtanítja szobalányát, mondja meg, hogy beteg. A szobalány az utasításhoz híven fogadja a „magas látogatót.” Eldarálja a szavakat: „Asszonyom itthon van, de gyöngélkedik.” Tisza Kálmánná meleg hangon feleli: „Akkor sietek vigasztalrai és részvéteket kifejezni.” És a szobalányra nem is he derítve többé, igyekezett benyitni Jókainé szobájába.

Jókainé a beszélgetés alatt az ajtónál hallgatódzott. Ingerülten vett tudomást, hogy most mindjárt rányitnak és meglátják pongyolában, színpadi rendetlenségek közt. Az ajtó zavarát akarta betolni, de Tisza Kálmánné már nyitotta rá az ajtót. Jókainé meg toltá vissza. Nyílás közben mind a ketten meg-

látták egymás arcát, és lón aprehenzió, meg fásé a látogatásból. Tisza Kálmánné nagyon „póriasnak” találta a Jókainé viselkedését, Jókainé meg viszont „szakácsnének” a Tisza Kálmánné kíváncsi tolkodását. Valóságos diplomáciai tárgyalásokat igényelt, míg újra összehozhatták őket. Utóbb mégis találkoztak. Találkozásuk döntött a füzio sorsa felett. Jókainé hiúságát ki-elégítette, hogy a pártvezér neje, a született grófnő szükségét érezte megalázni magát a színéző előtt. A rövid tracs, melyet végeztek, végzett Jókai politikája fölött. „Meghagyatott” neki, hogy Tiszát támogassa. És ő „fájó szívvel” göngyölte be a harci zászlót, hogy haza vigye felesége hálószobájába firhangnak.

E firhangon át nézte ezentúl a világot. E firhangon át juthatott a prezenczmark hulladékaihoz és két hazához, a szűkebbhez és a tágabbhoz. A „tágabb hazáért” mondott bécsi beszéde miatt macskazenét adattunk neki; a „szűkebb haza” ellen elkövetett vétkeiért legyen bírója az a nép, melynek nyomorúságát nem átalotta agyondicsőíteni, hogy tömjénezhessen Tiszának. A koldusbot apotheozisa volt az a beszéde is, melyet az adóemelések mellett tartott. Volt lelke hozzá elszónokolni, hogy sehol sem oly boldog a nép, mint Magyarországon. Ő látott városaikban és falvaikban olaszokat, a kik csak néhanapján sátoros ünnepekor esznek húst, s a kik azzal keltik fel mások irigységét, hogy ablak közé kirakatba helyezik a húsdarabokat. Ő látott kopár hegyvidékeket, a hol alacsony, szellős fakunyhók képezik a lakóházakat. Ő mindezt nem látta itthon. Már hogyne bírná el Magyarországot azt a „kis adóemelést”, mikor itt a hús mindennapos vendég, és ha nem is paloták, de házak a falusi otthonok.

Mi, a kik nem a jövő század regényének léghajójáról figyeljük meg Magyarország életműködését, a kik itt az operencián innen a komoly emberek és nem Garay János obsitosának megfigyelésével fedezzük fel hazánkat, ámulattal hallgattuk a felületesség és léhaság e rajzait. Urányi Imre mármaros-szigeti képviselő meg nem állhatta, hogy a folyosón rá ne szóljon:

– Engedd meg kedves Móriczom, de ne járj te másutt. Ha látni akarsz, majd mutatok én neked községeket, melyekben krumplin kívül csak színét látják néhanapján a zabkenyérnek, de húst sátoros ünnepekkor sem tehetnek ablakukba, mert barmaikkal együtt ablak nélküli fészkerben szorulnak össze.

– Hagyd el, ez nagyon hasonlít ahhoz a dobra ütött utolsó párnához.

– Kérdezz meg pártodon bárkit, nincs-e igazam. Egyébiránt láss és győződj meg saját szemeiddel. Szívesen látott vendégem lesz bármikor Mármárosban. Örülni fogok, ha kalauzolhatlak.

– Jókai beszéde fölött folyt a társalgás a folyosón egy csoportban, mikor Urányi közénk vegyülve elbeszélte, mit vágott oda Jókainak. Én erre azt mondtam Urányinak:

– És te hiszed, hogy Jókai soha sem látta Magyarországon azokat a fagunyhós, zabkenyeres vidékeket?

– Fölteszem róla, másképp nem mondja mesebeszédnek.

– Menj, keresd föl újra Jókait és kérdezd meg, nem járt-e még soha Erdélyben, Szatmárban, Trencsénben?

– Hát járt volna? Hiszen akkor ő komédiának nézi a legkomolyabb dolgokat!

Leírtam ez epizódot, mint a sok közül egyik nagyon jellemzőt, hogy fogja fel a „jó szív” férfია azt a hivatást, melyet úgyis mint író, úgyis mint képviselő nemzete és népei iránt nemesen betölteni kötelessége volna.

Komédiát játszott, minduntalan változó komédiát az elvek felfüggesztésétől fuladt időszakban is. Mozzanatról mozzanatra megfigyelhette, hogyan kotyvasztják a boszorkánykonyha szakácsai azt a méregitalt, mely erkölcsi és anyagi erjedtségét előidézte, demoralizálta, megfejté, eladósította, örvénybe taszította a nemzetet. Jókainak ott volt keze ügyében a vészkürt. Ha csak annyi gond nehezedik rá az elvhűségért, mint a mennyi a kapitolumi libákban volt saját biztonságukért, bele kellett volna fűjnia a vészkürtbe, s a palotaőrök fölébrednek, hogy széttépjék a cselszövények szállait. Jókai nem fűjt bele a vészkürtbe, hanem átengedte azt diadalmi tárogaónak, Jókai nem korbácsot, hanem koszorút font annak a politikának, mely Ostendéből azt írta, hogy „Jerikó falai nem omlanak le ma már semmi kiabálásra”, és ezzel az eszmények becsületes harcát kudarcznak, az ámtítások és csalások harcát érdemnek jellemezte.

Ez időben dolgoztam én az „Ellenőr”-nél, Csernátóny oldalán, mint főmunkatársa. Láttam az aknamunkát, s azt hittem, hogy nem fog sikerülni. Az 1873-ik év nyara különösen lepör-

tölte a fúzió gyümölcsbimbóit. Csernátony akkor hosszabb utazást tett a külföldön. Távollétében én voltam a helyettese. Rám nehezedett a szerkesztés gondja. Csernátony távozásakor szélcsendre számított és szélvész támadt. Kossuth levele fölkavarta a fellegeket, Menyörgött és villámlott a mesterkedők ellen, lesújtotta a taktikát, fölemelte az elvhűséget. Nehéz volt az „Ellenőr”-ben száraz helyet találni e zivatar ellen. De mégis megtaláltam. Ráállottam az elvi alapra, s úgy védekeztem a vihar ellen. Tisza is, Ghyczy is nagyon megvoltak elégedve a lap vezetésével. Csernátony hazajövetelekor nyilvánosan köszönte meg működésemet. Jól esett az elismerés, s még jobban a hit, hogy végre is csak meghiúsul az összegabajodás.

Nem hiúsult meg. A koalíció ellen még tömött harczrendben sorakozott a deákpárt zöme, habár Kerkapoly intrigált is a Tisza javára, hogy fölmentvényt kaphasson gyalázatos gazdálkodásához. A kolíció ellen Lónyai még mindent megmozgatott, a fúzió már őt is levette lábáról. A koalícionalis alkudozások idejében írt Lónyai gr. Andrássy Gyulának, hogy az udvarnál kövessen el mindent a kolíció megbuktatására. Hanem hát még levelének hatásáról sem győződött meg, már kipletykálta. Haynaldnak mondta el titok pecsétje alatt a nagy titkot. Haynaldnak első dolga volt elmondani Simor hercegprímásnak. Simor egy nála tisztelgő küldöttség vezetőjének mondotta el. A küldöttség szónoka hallgat-hallgat, végre kiböfenti: „Hisz már én ezt tudtam.” „Hogyan?” csodálkozik a prímás. „Hát úgy, hogy Lónyai Horváth Mihálynak is elbeszélte a titkot az akadémiában és ez tovább adta a küldöttség szónokának.”

Szegény Ghyczy szenvedett a kolícionalis mozgalom alatt legtöbbet. Mikor Szlávy lemondása folytán őt is felhívta a király, hogy mondaná el nézeteit a helyzetről, sokat évődtek vele, mit fog mondani. Pedig eléggé izgatott volt ő amúgy is. Nem bírt egy perczig egy helyen maradni, örökösen nyüzsgött. Valamelyik mondott aztán neki egy frivol viczcet, a mi szeget ütött a fejébe és még izgatottabbá tette. Meghiúsulván a koalíció, roppant rábeszélésbe került rávenni később, hogy újra j-eleljen meg a király előtt. Már akkor belátta, mily önző és hazafiatlan Tisza a céljaiban. Soha sem becsülte ezentúl őszin-

tén. Ridegségét még halála előtt is éreztette Tiszával pénzügyi politikájának lesújtó kritikájával.

Lónyai Menyhért már nem volt ily skrupulozus. Előtte szintűgy minden eszköz jó volt, mint Tisza előtt, hogy célhoz juthasson. Képes volt kaczerkcodni Tiszával és jó szemmel nézni Csernátonyt, a mint elhitették vele, hogy szolgálatára is számolnak és szolgálatért szolgálatot fognak visszafizetni. Lónyai ráment a lépre, ragyogó arcot vágott a pogány játékhoz, s tőle telhetőleg előmozdította a fúzió ügyét. Úgy tett, mint a tolvajok tesznek. Megvetette testét a kertfalhoz, hogy hátán át, mint lépcsőn, a czinkos a gyümölcsösbe hághasson. Sennyei Pált is elbódították Tiszáék. Megértették vele, hogy alkalma lesz megvalósítani programját az állami közigazgatás tekintetében. Es a grand seigneur szintén belement a kelepcebébe. Még akkor meg sem álmotta, hogy egykor az ő hajthatatlan nagyúri gögje is meg fog roppanni Tisza Kálmán vas keze alatt. Erős katholicizmusa miséket mondatott az egyház üdvéért és bérbe adta jószágait az egyház halálos ellenségeinek. Merev konzervatizmusa gyűlölte a „szabadelvű” Tiszát, de elfogadta ennek kormányzása alatt a hivatalt, mely zsirt csepegtetett. Büszkének és törhetetlennek hitték, mint egy Lajos korabeli francia nemest, szerény és hajlékony lett, akár csak az udvaronc. Mindent megpuhított, megtört az a mozsár, a hol egyenlősítik a lelkiismereteket, hogy annál lelketlenebbül úszassák el az országot. Megtörte az „utolsó mohikánt” is.

B. Sennyei Pál jóindulatának örültek a fúzió mesterei, Lónyai léprecsalásán gúnyolódtak. Csernátonyt szinte megíjította az öröm, melyet e fogás fölött érzett.

– Több észet tételeztem fel Lónyaiban, – szolt szaggatottan, – de úgy látszik, esztét vesztette a hatalom elvesztésével. Apja gyilkosának is megbocsátana, ha ismét a hatalomhoz juttatná, mely neki nemcsak édes, hanem jövedelmes is. Körmeivel kapaszkodnék fel, csakhogy ismét használhassa azokat. De én inkább szakítnék Tiszával, hogysem ő az én közreműködésemmel valamikor kormányra jusson. Megírtam, a fővárosi kerületekben elkövetett visszaélések után, hogy ne örüljenek győzelmüknek, mert mindent elkövetünk, hogy a becsületes emberek kormánya jusson uralomra. Most már napok és órák

kérdése, hogy a kormány Tiszának kezében legyen, s akkor fogja csak megérezni Lónyai: mi az, a lépcső legmagasabb fokáról a legalsóig esni és onnan a mélységbe tapostatva elsüllyedni. Lelkiismeretünk és az ország lelkiismerete követelte, hogy ezt az elégtételt megszerezzük. Meg fogjuk szerezni.

Megszerezték, de oly áron és oly eszközökkel, melyek lelkiismeretlenségökben és eredményükben semmivel sem voltak erkölcsösebbek Lónyai válogatást nem ismerő eszközeinél. Oly csalást követtek el, a minőhöz hasonlót nem ismer a történelem. Boldog vagyok, hogy ebben a csalásban sincs részem. Ott hagytam minden szép kilátásaival, előnyeivel, hivatalaival, nyereségeivel a fűziót. Abban a pillanatban hagytam el, mikor Tisza kormányrajutásával föltette a csalásra a koronát. Akkor hagytam el az „Ellenőrt”. Kenyér, állás nélkül dobtam ki magamat a lakomára terített asztal legjobb helye mellől, mert lelkiismeretem nem bírta elviselni ezt a nagyban űzött világbolouditást és nemzetárulást. Velem készültek menni az „Ellenőr” és a „Hon” fenegyerekei is. Dehogy jöttek. Meglapult valamennyi az enyhet és étket ígérő kenyérfa alatt. Tors Kálmán és Visi Imre zúgolódtak legtovább. Várták sikerét az ajánlatnak, melyet Ugrón Gáborral együtt nyújtottam be az Athenaeumnak. Ajánlottuk, hogy a fűzióba belemenő lapok helyett alapítson a társulat egy baloldali lapot, mely a politikai szédelgés leálczázása után az ország ellenzéki elemeit maga köré gyűjthesse. Oly naiv voltam, hogy a pénzes zsákok és hatalom részvényeseinél kerestem az erőt egy független és becsületes politikához.. Oly naiv voltam, hogy Visi Imrében kerestem a gárdistát, a ki meghal, de nem adja meg magát. Most már az idők moha az én lelkemen is nyomot hagyott: nem vagyok oly naiv, oly hiszékeny. Tudom, látom, mily vonzó félvérű tüzes lovakra az abrak.

Mi az elv, mi az eszme, mi a cél? Ábránd! Az okos él az időnek és fut a rosta után, melyben az abrakot csörgetik. Hazafiság? Szívárvány! Közügy? Szappanbuborék! Egyiket kergeti az én; másik előtt családdá olvad a haza. Szerelmi légyottokra, üzleti házasságokra jön az esküvő, esküvőre a bába. Egyszerre minden elröppen, a mi eddig lelket öntött a feláldozó hazaszeretembe. „Csak nőm, csak gyermekeim ne volnának, csak

családom ne volna”, hangzik a csalogató sípra a mentegetődzés. Elérkezett a kettecskén való ábrándozásnak szellemi és fizikai csömöre, a közélet annyi számtalan kórjának e melegágya. Itt ültetvényes a nepotizmus; itt plántál a tolvaj és veszteget a korrupció; itt állítja a mindennapi élet polgárban, hivatalnokban, bíróban, képviselőben, zszurnalisztában, katonában borotvaélre a kötelességek összeütközésének komédiáit, drámáit és tragédiáit.

Ki tudja, nem ütközött volna-e nálam is össze, ha ékszer kell a feleségnek, kenyér a gyerekeknek; ha a nemzet iránti kötelesség evangéliuma elé vág a család táplálásának és emelésének evangéliuma; ha a család képe befátyolozza a haza képét? Talán akkor én se riadtam volna fel arra a munkára, melynek minden gyümölcse hazugság, csalás, pusztítás, mérég és átok. Egy országot tettek részesévé a csalásnak; egy ország sínli morális romlottságának következményeit. Eshet-e ily bűn bűnhődés nélkül? Nem! „Régi igazság az, – mondja Carlyle, – hogy a hol roppant fizikai baj van, azt mint annak szülője és eredete megfelelő kiterjedésű morális baj előzte meg.”

A fizikai bajok halomra gyűlnek, mint okozatai nagy erkölcsi bajoknak. A bűnhődés közeleg. Arcza még nem látható, vesszője még nem érezhető, de jön biztosan, mint a halál. Neszét már észre lehet venni a fogcsikorgásban, melyet a tömeg nyomora és levetkőztetése miatt hallat. Gyorsabban siet e kormány az általános felfordulás felé, mint szemkötösdi politikájától várható volt. Fölmerült ugyan eddig minden zürzavarból, akár csak a parafa, de végre is úgy tele szívja magát zsírral és verejétkkel, úgy megterheli saját bűneinek nehezéke, hogy fenékre száll örök időkre, példátadó katasztrófában.

Közelg a bűnhődés.

A Kossuth-ház.

„Nos csakhogy itt van. Elmondogattuk többször a kormányzó úrral, csak eljön és meglátogat bennünket Verhovay is.”

Meleg kézszorítás kíséretében e szavakkal fogadott Ihász' Dániel 1879. június 21-ikén Baracconeban. Táblabíró állott előttem, megderesedett szakállú, jóságos arcú magyar táblabíró. Semmi sem emlékeztetett benne a szabadságharcz hősére, s az olaszországi s magyar légió brigantikát verő ezredesére. Törül metszett magyar alak. Egyenes, szíves, megnyerő. A becsületesség szól minden arczvonásából.

Második szava az volt, hogy már biz ő megszokta otthonról, hát csak úgy fog szólítani, hogy öcsém, hagyjam el én is az ezredesi titulát, nem ér az kard és háború nélkül egy pengő garast sem. Majd elmondotta, hogy szerencsés vagyok. Jobbkor nem jöhöttem. Mindkét fiát haza várja a kormányzó. Ferencz, ki ritkán fordul meg a háznál, mert a sziciliani bányák, melyeknek igazgatója, távol esnek, épp e pillanatban előzött meg érkezésével. Látnom is kellett a vasúton, mert ugyanazzal a vonattal jött. A Lajos szintén itt lesz, mire ebédhez ülnek. Kért, hogy várakozzák egy kissé, mert épp most végzi a kormányzó munkáját. Később fölmehetünk hozzá, a nélkül, hogy háborgatnánk.

Nemsokára Kossuth előtt állottam. Benyomásaimról, miket ez első és talán utolsó találkozás reám gyakorolt, leszámoltam az „Egyetértésben”. A ki nem volt az orkán által felkorbácsolt tengeren, az nem tud imádkozni. A ki bámulat nélkül tud átsurranni nemzete múltjának fényes és viharos korszaka fölött, az nem ismeri, mi a hazaszeretet. Én ismerem és mert ismerem, alig bírtam szóhoz jutni a megilletődéstől, mikor Kossuthnak felém nyújtott kezét megszorítottam. Megcsókolni nem csókol-

tam meg, mert a halandók leghalhatatlanabbjának keze sem oly szent, hogy a férfi lakájja alacsonyodjék miatta.

Szalay László az országházból kijövet megcsókolta Deák Ferencz kezét felirati beszédének hatása alatt. Andrassy Gyula gr. megcsókolta II. Sándor czár kezét, s bizonyosan visszatar-totta lélegzetét, hogy ne érezze meg rajta a vér szagát. Bismark megcsókolja ifjoncz császára kezét, s azt mondja neki: „uram”, a mivel igazat ad Heinenak, hogy az apró és nagy zsarnokok által dreszírozott németben mindig van valami a pudliból. Gr. Széchenyi Pál megcsókolta Rudolf trónörökös kezét és elhúzatta a kiállításakor a királynénak azt a nótát: „Szép asszonynak, jónak, a jó háttas lónak kár megöregedni”, s e tényeivel kiállította a bizonyítványt, hogy valamint a lángész nem ismer korlátot, úgy az ostobaság sem.

Olvastam és hallottam, hogy előttem is, utánam is sokan megcsókolták Kossuth kezét. Mind meg annyi kézcsók, egy perczentet kivéve, vagy farizeusi, vagy júdási csók volt. Egyetlen kézcsókról tudok, mely az ünnepélyes pillanat varázsában meg-nemesítette azt is, a ki adta, azt is, a ki kapta. Bem kezét csókolta meg Kossuth kozmánybiztosa az érdemrend átadásakor e szavak kíséretében: „Engedje meg, hogy megcsókoljam a kezet, mely hazámért vérzett.” Ennek a kézcsóknak a czupanása alatt már Andrassy is vehetett volna lélegzetet, hogy megérezze a vér szagát.

Kossuthra nem hiszem, hogy visszatetsző nem volna a férfi kézcsókja. Kivéve az olyan lázas, elérzékenyítő jelenet hatása, melyben az ajk némává lesz és csak a könnyek, csak a csókok beszélnek, mint a czeglédi küldöttség fogadtatása alkal-mával. Képzeltető-e meghatóbb jelenet annál, mikor száz ember egy ország nevében oly meszsze földön, kér, könyörög: „Jere haza Kossuth Lajos!” Es e hívó szóra az, kit a honvágy kínjai, e darab hazai föld láttára, csak élesebben marcangolnak, mint „élő szobor a megtagadott múlt sivatagján”, azt feleli: „Nem mehetek.” Erre a jelenetre, e búcsúra, mely örökre szólott, csak a csók és könnyzapor nyithatta meg úgy a szíveket, hogy meg ne hasadjanak.

Jól az emlékembe véstem e jelenet színhelyét az alatt a három nap alatt, melyeket Baracconban töltöttem.

A pitymalat ágyon kívül talált a turini szállodában. Türelmetlenül vártam az óraütést, melyben Kossuthot láthatom. Érverésesen meglátszott az izgatottság. Ismeretlen előttem, minő lehet a vőlegény érzése abban a pillanatban, a mikor esküvőre vezetí menyasszonyát, de elképzelem, hogy egy töről fakad azzal a rokonszenvvel, mely engem betöltött, mikor törekvéseim és eszményeim vezérelvének oly képviselőjét voltam színről színre látandó, ki nemcsak korának a legnagyobb alakja, hanem történelmünk lapjain csak Rákóczy áll fölötté. Kossuthnak a lángesze nagyobb Rákóczyénál, s Rákóczynek a lelke főnkentebb a Kossuthénál.

Rákóczy lelke olyan, mintha nem is volna földi salakhoz tapadva. Csupa eszmény, csupa ihlet. Nála a léleknek igazán csak hüvelye a vér, a hús, a csont, az izom. Lelke önmeztagadó, mint a keresztény vértanuké, szárnyaló, mint a bibliai prófétáké, vallásos, mint a szenteké. Nem visz sem nagyra vágyást, sem hiúságot a harciba, csak a rajongást pro patria et libertate. Bár fejedelem, kit megillett a királyi trón, gyöngéden elhárítja az ónodi országgyűlés végzését, hogy tegye fejére a koronát. Mindent és mindent feláldoz, állást, vagyont, családot, kincseket. Dúsgazdagból koldus lesz, ki alamizsnából él, s a jó Mikesként „könyekkel áztatja sótalan kenyerét.” Igen a kenyerét, a mikor volt. Néha már az is alig hogy volt. S míg lelke a vándor fűrjjel és a költöző gólyával átrebbent abba a hazába, melyért mindent feláldozott, az alatt a haza törvényhozásilag proskribálta, hontalanná tette a száműzöttet. A hitnek mennyei malasztjával kellett áthatva lennie, hogy mégis úgy imádja e hazát és visszavágyjon álmódzó lelke ide, mint a kivert oroszán a sivatagba. Oh! Rákóczy nem volt önkéntes száműzött az „élő tiltakozás” száműzöttje, bár ő is jelkép volt, a gyalázatosan meztagadott múlt jelképe. Elő szobor volt, kit hazulról sárral dobálták meg, de a ki mégis vágtatást jött volna be az országba, ha szabad megjelenie az alkotmány sorompói között.

Phidias vésőjével faragott szobrok oly remekék, mint Rákóczynek a lelki tökélye. Ez a tökély, ez a szellem képezi a szabadságharcoknak ugyanazon erejét, a mit a legenda szent László nagyváradi lovas szobrának tulajdonított. Országverő veszedelmek alkalmával leszáll a szent lovag talapatáról és

csak akkor száll föl ismét, a mikor halomra aprította az Erdély szorosain átszáguldozó török-tatár hordákat

Hej! Rákóczy, Bercsényi”... Mily szelleme az igazi bújdosók szellemének szólal meg könyfacsaró keserűséggel e nótából.

„Hej! Rákóczy/Bercsényi”... Mennyire kiérezhető e nótából, hogy azért a nemes, azért a szerencsétlen bújdosó fejedelemért mennyi szép, mennyi rémes álmodozott az a nép, mely nem árulkodott a diétán, nem osztozkodott a prédán, nem járt udvari kitüntetések után, hanem az ő „jó urával” siratta azt a mindent, azt a mindent, a mit elvesztett.

Rákóczyt egytől egyig imádták, a kik környezték. El nem hagyták elhagyottságában, bár ha elhagyják, senki tőlük rózsnévén nem veheti. Együtt morzsolták le vele a hosszú napokat; együtt ették vele azt a szomorú kenyeret, melyet utoljára a remény sem édesített. A merengés a távol ködébe, a beletekintés egy-egy kidőlt bújdosó koporsóján át a közel jövőbe, voltak a kísérteties látogatók Rodosztóban.

Baraccone nem oly kietlen mint Rodosztó. Emez börtön és sírbolt; amaz virágos kert. Olaszország kéklő égboltozata, narancsos ligetek, olajfadombok közül vetik föl fejüket a uapsugarak csókjára gyémánszikkákat csillogtató havasok. Gyaúrt gyűlölő mohamedán viskók némasága helyett a civilizált világ zaja törik itt meg. Szuszogva, sípolva, mint a nagyteher alatt görnyedező törpe, röpíti ki az embert néhány perez alatt Turinból a kávédaráló masina. Ennek a mormogása az egyedüli, mely a régi bújdosók világát képviseli Rákóczynak újra felámadt szelleme, az új bújdosó előtt.

Hogyne telt volna be lelkem a történelem látományaival, midőn Baraccone küszöbét átléptem. Zarándok érezheti azt csak, a mit én, midőn megéltem, hogy láthattam Kossuthot.

Láttam Deák Ferenczet is. Akkor láttam, midőn az állam és egyház kérdésében azt a nagy szabású beszédet mondotta. Beszéde duzadt a lángész kizárólagos sajátságaitól. Meggyőzőbb érvelést, világosabb fejtegetést, keresetlenebb eszközökkel nem hallottam, nem is fogok többé hallani. De varázslóbb hangot sem, mint a Kossuthé, melynek húrjai és billentyűi fölött úgy uralkodott, mint Patikáros Ferkó a hegedű, Liszt Ferencz a zongora fölött. Társalgás közben is föl-fölvillant e hangban az

a szónoki villanyfolyam, mely világosságot szórt, vihart teremtett és viharok felett uralkodott. Ha beszéd közben egy-egy emlék fölhevítette, és mellére nagyokat ütve szólott, teljes fenségében előttem állt a nagy idők nagy embere.

Mily különbség az ő megjelenése és a Deák Ferenczé közt. Villanyfény és petróleumlámpa. Színházak, báltermek, sokadalnak világító fénye amaz, konyhák, pitvarok, varróasztalok fénye emez. Kossuth a magas röptű sas, Deák a tojásait költő lud. Kossuthban arcz, szemek, idomzat mind-mind felvillanyozok, Deákban szemöldök, lógó bajusz, domború potroh, minden-minden a veterán nyárspolgárok generálására emlékeztetnek. Az anekdotázó bácsik típusa, a ki meggyőzőn tudja el deklamálni, hogy „a jog, melyet erőszak elvesz a nemzettől, visszaszerezhető, de a jog, melyről a nemzet önként mondott le, elvész örökre! Aranyigazság! De vajjon erőszakkal elvett jogokat, hogyan szerezhett volna vissza a nemzet, ha mindenki a búbos kemencze mellé ül, mikor megszólalt a riadó, számított volna-e nemzetünk, a világra szóló hősiesség nélkül, a nemzetek családjában? Lehetett volna-e 1867, ha nincs 1848? Lehetett volna-e magyar kiegyezés, ha nincs magyar honvéd? Deák csak úgy lehetett, hogy' volt Kossuth. Mikor a kiegyezésnek állítanak emléket, 1848-nak állítanak; mikor Deáknak emeltek szobrot Kossuthnak emeltek.

A forgandóság vas járma csak egy küllő a szerencse kerekén. Hánynak nevét tudjuk azon „névtelen félistenek” közül, a kik meghaltak a szabadságharczban? Hány ember veszett e, börtönben? Hány szenvedett vértanúságot? Kiért? A nemzetért? Nem! nem a nemzetért, hanem azokért, kik a béke ölen, jólétben, erős búbanat és nagy tettek nélkül, mászszák meg az ország gyümölcsösét, hogy annyi könnyel és vérrel való áztatása után, mint hernyók falják fel.

Mennyivel könnyebb is az a munka, melyet szivarozva, adomázva lehet elvégezni, mint a Deák Ferencz munkáját, ahoz a munkához képest, melyet katonák zsvaja, ágyuk dörgése kísér. Téli tájkép guzsalylyal, tollufosztással, kukoriczamorzsolással a kandalló mellett a Deák Ferencz művének látképe; véresre szaggatott kezekkel rablók útját állani, életet és vagyont hóvizatarok közt menteni a Kossuth Lajos munkájának a látképe.

Életem legtanulságosabb és legszebb napjai közé tartoznak azok, a melyeket Kossuthnál Baracconeban tölthettem. Ha Kossuthtal egy órát tölteni emlék, napokat esemény.

És hozzá az Ihsáz által jelzett szerencsém, a mely oly kevés Kossuth-látogatónak jut ki, hogy otthon találtam mind a két fiát: Ferenczet és Lajost.

Kossuth két fia két ellentét. Lajos Tódor a felső olaszországi vasutak igazgatója, kimért tartású, csendes flegmájú ember. Gömbölyded természetével ellentétben áll Ferencz sugár növése és élénk vérmérséklete. Mérnök mind a kettő és Lajos mégis hideg, mint a „számvetés, szabályos, mint a gép, Ferencz ellenben a siciliai kénbányák igazgatója eleven, mint a kéneseő, mozgékony mint a motolla. Vízet zavarni nem akaró és nem szerető polgár, a meglevő igazságokkal és vívmányokkal haláláig kibékült akadémikus a hasonmása Kossuth fiának Lajosnak. Másik fia Ferencz a világfi minden tulajdonságaival bír. Öltözete divatos, beszédesege élénk, mint közlékenysége. Szép férfi, kibe nem egy nő szerethetett és kinek kalandjairól sokat tudnak beszélni. Angliában, a hol üzlet okából gyakorta megfordul, nem valami jó szemmel nézik azok a férjek, a kik nem tartják szerencsájüknök, ha elszöktetik a feleségeiket.

Kettőben egyezik meg csak a két Kossuth-fiú természete. Abban, hogy legfőlebb sejtik, de át nem érzik azt az érzést, mely a magyarnál izzásig hevül, mint szenvedély: nem ismerik a hazaszeretetet. Nem csoda! Hiszen mint kis gyermekek szakadtak le annak kebléről, kit anyaként szeretünk és imádunk.

Kossuthnak mind a két fia kozmopolita nézetü és érzelmü. Ferencz még inkább, mint Lajos. Ez magyarázza meg, hogy még Lajos is Olaszország honpolgárává esküdött jövedelmes hivatalának megtarthatása végett. Ha több benne az ambíció, mint a kényelemszeretet, ha nem az Ötvenes idők dajkálják, melyek a nagy harcos nemzedék után a csenevész alkuszokat nevelték: akkor hivatalt cserél, más kenyér után lát, hogy a hazaszeretet egyszer visszakalauzolhassa Magyarországba.

Ambícióit Simonyi és Helfi törekedtek Lajosban éleszteni. Nevét oly örökségnek tartották, melylyel rezgésbe lehet hozni a nemzet szívét. Kossuth halála esetére szerepet szántak neki ide haza. Mellette jelentékeny maguknak. Tervezték, hogy az

esetben haza híjják. Itt apja nevének tőkájével összekovácsolják az ellenzéki pártokat, megbuktatják a kormányt, s ők helyet nyernek a kabinetben.

Helfinek ez kedvencz terve volt. Elő is készítette rá az ifjú Kossuth Lajost. Már a név azonossága is ritka előnnyel kecsegtette Helfit. Németh Albert az ifjú Kossuth Lajosban kinjártakor megérlelve találta a törekvést, hogy atyja halála után haza jön és itt átveszi az örökségképen reá váró nagy szerepet. Németh Albert nem győzte eléggé kárhozatni Helfinek azt a komoly .férfihoz nem illő hízelgését, és szármítgatását. Helfi nemcsak a kalmár önzésével számolt, midőn a maga részére is hasznot kalkulált az üzletből, hanem egyúttal az ifjú Kossuthnak azt a fogyatkozását is számba vette, hogy az elvek iránti érzék épp oly kevésbé volt benne kifejlődve, mint a hevesebb hazaszeretet. A két Kossuth-fiúk egyike sem érti meg apját igazán, egyikök sem képes többé lelkesedni azután, a mi apjukat és korát fel-lángoltatta és a magyarság javát most is föl lelkesítik. Ha atyjuk nagysága és szereplése iránt bizonyos kötelezettségeket nem éreznének, nyilvános föllépések már eddig is összeütközésbe jött volna atyjuk 48-iki törekvéseivel. De e kötelezettséget olyannak ismerik, mint a szabadelvű eszmékkal és republikánus ideákkal eltelt trónörökösök, kik végre is csak meghajolnak a családi hagyomány előtt. Úgy nyilatkoznak, mint Viktor Emanuel, hogy hiszen ő is republikánus, de ha egyszer a mestersége az, hogy király legyen.

Kossuth két fiának egyike sem az elvek, a küzdelmek férfia. Ezért volt könnyű Simonyi, de különösen Helfi besúgásainak azt is elfogadtatni jövő szerepe gyanánt az ifjú Lajossal, hogy a fenálló alapon, Tisza fúziójának utánzásával buktatják meg a kormányt, ülnek be helyébe és folytatják ott és úgy a kormányzást, a hol és a mint Tiszaék elhagyták. Kossuth Lajos beleegyezésével és elnézésével, az ő életében képtelenség lett volna még csak szóba hozni is e tervet, halála után annál merészebben vélték hozzá fogni az apai nimbus menyezete alatt keresztül-viteléhez. Ha Helfitől függ, megérték volna a Habsburgok azt az örömet, hogy egyik Kossuth, az is Lajos, mint a hajdani „rebellis” ki trónvesztettnak nyilatkoztatta a dynastiát, az alkotmányosság mai férczműve alapján vállalja el a kormányzást.

Kossuth nimbusát e merénylet ellen megóvta a gondviselés. Ez tette lehetetlenné, hogy egy dicső múlt, egy fényes név a „zsidópolitika” piaczára ne kerüljön, mint tékozlók öröksége – az ereklyék.

Hogy miért nem Ferenczet, miért éppen Lajost szemelte ki Helfi Ignác. az könnyen megmagyarázható a régi nemesi családok házi zsidóinak eljárásából. Ezek a házi zsidók alkuszok, ügynökök, sáfárok, mindenesek. Nélkülök épp úgy nem hitték a kúriák urai jól eladhatónak a gyapjút, mint Kossuth nem hitte jól értékesíthetőnek emlékiratait. Egyik kúria sem győzte vásár után sallangosan kidicsérni a maga Mózsiját, Kossuth sem győzte egekig magasztalni az ő Nácziját. A Kossuth-ház is magyar ház, hogy nélkülözhetné zsidóját.

Kossuth elvesztvén minden vagyónát, melyet amerikai olvasásaiból félretett, abba a könyörtelen helyzetbe sodortott, hogy öreg napjaira nem volt miből megélnie. Ekkor határozta el magát nagy nehezen, hogy kiadja emlékiratait. Régóta nógatták már Kossuthot, hogy okmányainak és emlékeinek tárházát ismertesse meg a történetírással. Kossuth ismételve mindannyi előtt kijelentette, hogy soha nem fog erre a térre lépni. Szerinte ez mindig azzal a hátránnyal jár, hogy vagy önbizalomból előtérbe tolja, vagy szerénységből hátratulja az emlékirót szerepében, s ha megőrzi is a tárgyilagosságot, a mi a velünk történő eseményeknél igen nehéz, elébe vág a történelemnek, kihívólag hívja fel figyelmét. Kossuth előttem is hasonlóképp nyilatkozott, mikor a történelmi események körébe vágó elbeszélései által elragadtatva, az utókor nevében kértem azok közzétételét. Meg is írtam visszajövetelem után az „Egyetértésben”, midőn benyomásaimról, tanulmányaimról és tapasztalataimról leszámoaltam, hogy fájdalom, Kossuth határozott vonakodásával szemben nincs és nem is lehet reményünk a nála levő becses történelmi anyagnak az ő emlékezete világánál való feldolgozása.

Később azonban, a mint az értékpapírok, melyekbe Kossuth a pénzét nagyobb kamatoztatás reményében fektette, megbuktak, a megélhetés nyomasztó nagy gondja alatt másképp határozott. Es a történelemírásra a jövőben, az 1848-iki események iránt kegyelettel viselkedők iránt a jelenben, szerencse

volt, hogy Kossuth elhatározása és nyilatkozatai daczára így cselekedett. Az a „post equitem sedet atra cura” most az egyszerű igen helyes útra terelte a sötét gond által hajtott száni-üzöttet.

Helfnek e részben köszönettel tartozik nemzete, de már Kossuth nem tartozik semmivel. A házi zsidó mindig házi zsidó marad, akár világesemények rugói, akár birkabőr körül teljesítse feladatát. Kossuth is addig-addig hálálkodott az „Árpád és Boór vére közti” viszályokban tanácsokat sugalmazó mőzsési vérnek, míg kisült, hogy az Athaeneumtól kapott províziókkal sem elégedett meg. Gelsei Bíró Vincze, Kossuth e nagy tisztelője, a megmondhatója, mily arczot vágott hozzá Kossuth, mikor Helfi engedélyt kért tőle, hogy emlékiratainak vaskos köteteit ő kivonatozhassa és ő bocsáthassa piacra.

– Most aztán, – szólott a 48-as honvéd-huszár századoshoz, – az én sok fáradságba kerülő munkám el nem kelt példányaival akár befűthetek. Ki venné meg ezután drága pénzen a nagy munkát, mikor Helfi kiadásában csoportosítva kapja a legérdekesebb részleteket. De hát nem tagadhattam meg tőle, mert sokat fáradozt munkám elhelyezésén.

Tudta volna csak Kossuth, hogy e fáradság a szenzál fáradsága volt, s hogy munkáinak kiadására akadt volna akárhány vállalkozó.

A függetlenségi körben én hoztam szőnyegre Kossuth iratai kiadásának kérdését. Elmondtam, hogy a körnek erkölcsi kötelessége kezébe venni a kiadás és terjesztés ügyét. Anyagi áldozatról szó sincs, mindössze előlegezésről a nyomdai költségekre. Vállalkozásunkkal, a nyomdai költségeken kívül, teljes összegében az utolsó garasig biztosítjuk a befolyó jövedelmeket Kossuth számára. A mi az előlegezést illeti, magam részéről mindjárt feljárnok 200 forintot e célra.

E szavakig jutottam beszédemben, midőn az ajtón Németh Albert toppant be. Feléje fordulva folytattam beszédemet:

– És itt van Németh Berczi, ki tudom szintén feljárnok ezer forintot.

– Ha te mondd, nem is kérdem, hogy mire, feljárnok az ezer forintot, – volt Németh Albert rögtöni válasza.

Pusztába kiáltó szó volt a beszédem. Hja! mi nem vol-

tunk részvénytársaság, mi sem mint testület, sem mint egyének nem ajánlhattunk fel szenzáldíjját.

Ha Kossuth felszámítaná, mibe került neki az ő Nácziya pénzben, mindjárt óvatosabban fogadná házi besúgásait. Hisz a Náczinak a nácziya is benne van néhány ezer frankjába. Eredeti és jellemző ennek is a históriája.

Kossuthnak iratai rendezésénél titkárra volt szüksége. Persze, hogy ennek megkerítését is rábízták a Kossuth-ház Nácziyára. A Kossuth-ház magyar ház, már ez minden magyar háznál így szokás.

Képviselők és hírlapírók ingyen ajánlkoztak Kossuth mellé beszegődni titkárnak. Oly állásnak ítélték, melyre büszke lehet bárki is. Élni annak a nagy embernek a légkörében, míg az emlékeit rendez; ellesni azokat a megjegyzéseket, melyeket rendezés közben ajkai kiejtenek, de maga papírra nem vethet; gyarapodni az ő gazdag ismereteinek tárházából észrevétlenül: mindez méltán kelthetett nemes versenyt a jobbak között. Beszélhettünk mi, ajánlhattunk mi derekabnál derekabb embereket. Hefi valamennyit mellőzte és kiküldte Kossuth mellé Gunst Henriket titkárnak.

S vajjon, hogyan töltötte be ezt a bizalmi állást a Náczinak nácziya?

Az iratok francia kiadására alkut kötött Kossuth. Hozott volna az alku tízezer frankot a konyhájára. Kész is volt az előszó, hogy küldik Parisba szedés végett a kiadóhoz. S mit csinál Gunst? Megalkuszik egy párisi lappal, lelopja, lemásolja az előszót, beküldi és kap érte 100 frank honoráriumot. Kossuth pedig kap levelet kiadójától, melyben megköszöni az alkut, neki többé nem kell az oly munka, melynek legérdekesebb részét előbb közlik a lapokkal.

S mit csinál erre Kossuth? – Restelli, hogy olyan titkárt fogadott teljes ellátásért és havi ötven forintért, kinek első dolga titkát és zsebét meglopni. Titkolja is e „kellemetlenséget”. Meg akarja kímélni Hefit, kinek azt hiszi, fájdalmat okozna, hogy ily embert ajánlott. Szelíden megdorgálta s aztán megtartotta tovább titkárját. Abban az egyben azonban csalódott Kossuth, hogy Hefi lelkiismereti dolgot csinál ajánlásából és szívére veszi kegyencének dolgát. Volt is eszében!

Németh Albert az időtájt járt Kossuthnál, a mikor ez a dolog megesett. Kossuth rendkívül szerette Németh Albertet. Szerette főképp, mert nem terhelte komoly politikai diskussióval, hanem viczceivel mulattatta. Kossuth másoknak is emlegette, mennyit kaczagott Németh Bérezi elmésségein. Kedvtelve mondotta, hogy senki sem győzte őt meg annyira arról, mennyire helyet foglal mégis a magyar nép szívében, mint Németh Bérezi, mikor elbeszélte hogyan esett vásár helyett, az egri vásáron – „ribilió.”

Rablóképekkel telemázolt vászon előtt cseh-német énekes produkálta a beamterek és zsandárok gyönyörűségére a 48-iki napokat. Kieszelt egy ponyvairodalmi rémhistoriát és ahoz kornyikálta a nótát:

»Ezernócszaz netvennoczban
Megtörténte a nagy konfuzió;
Kossuth Lajos Räuberhauptman
Megcsinálík nagy ribilió.»

Nem volt ideje másodsor végig énekelni a szöveget. Csődület támadt. Néhány pillanat és ponyva, versénekes a földön heverték.

Németh Albert elbeszélésének nevetető hatása alatt kérdezte aztán Kossuth, hogy becsület dolgában olyan-e még a magyar nép, a minőnek ő ismerte.

— Olyan az, ma is, ha mándlis, – felelt Németh Albert, – de mihelyt kráglit köt és rokkot visel, kevés hián mind kivedlik a régi magyar becsületből.

— Hát ennek igazán örülök, – felelt Kossuth, – nem is hiszem, hogy tősgyökeres magyar emberen esett volna meg, a mit velem a titkárom elkövetett.

És erre elmondta az esetet.

Nos, Németh Albertnek sem kellett több. Kereste az alkalmat, hogy minél előbb négyszem közt foghassa a titkár urat. Kapott itt aztán olyan leczkét, a minőt nem fog kapni többet az életben.

– Tudja-e, – ostorozta a többi közt Németh Albert, – hogy maga rosszabb, mint a közönséges tolvaj, mert minden tolvajok közt legkomiszabb a házi tolvaj. A jó cseléd sem lopja meg gazdáját, s maga, a ki titkár volna, meglop oly embert,

kinék nem méltó saruját megoldani. Hallja, nem hiába, hogy maga csak egy komisz zsidő.

Németh Albert hazajövet sem Hagyta szó nélkül a dolgot. A körben nyilvánosan többünk előtt pirítgatta Helfit:

— Nem kellett úgy-e egy sem a mi embereink közül, hanem kellett egy a mi népünkől, hogy sütnétek meg húsvétra máczesnek.

Ilyen volt, ilyen ám Kossuth Náczijának a náczija.

Ott jártamkor nem állt a mostanihoz hasonló kegyben Helfi Ignác. Akkor nem fotografáltatta volna le magát vele egy képen. Legkevésbé úgy, hogy Kossuth feszülten hallgatja a Helfi bölcseségeit és tanácsait.

Kossuth, ott jártamkor, egyik nap azt kérdezte tőlem beszélgetés közben, hírtelen:

— Ugyan kérem, mondja meg nekem nyíltan, mit tart Simonyiról és Helfiről?

— Engedje meg kormányzó úr, hogy e kérdésre ne válaszoljak. Nem akarok abba a csúnya hibába esni, a mely már szokássá vált az idejövöknél, hogy egymást áztatják, egymás szenyeseíc szapulják.

— Ez szép, nagyou szép, hanem azért legalább azt szeretném hallani öntől, minőnek találja köztük a viszonyt?

— E részben saját tapasztalataim alapján csak jót mondhatok. Úgy élnek, mint a testvérek.

— Szeretnék ez álomban élni én is, ha nem volnának a kezemben levelek, melyekben egymást földig piszkolják. Bizony az idő fölöttem is eljár. Az én koromban minden perczen elszólíthat a gondviselés. Sietnem kell irományaim rendezésével. Sok olyat kell elégetnem, melyekre undor nélkül gondolni sem tudok.

Vajjon elégette-e Kossuth csakugyan e leveleket? Hogy Helfi szívesen gyűjt alá az autodafének, az bizonyos. Hogy Kossuth, kiről nem rég írták, hogy okmányai selejtezésével és azoknak az iratoknak elégetésével foglalkozik, melyeket tulajdonosaiknak vagy családaiuknak vissza nem adhat, elégette a Simonyi leveleit és visszaadta Helfi leveleit, az szintén bizonyos.

Bizony, bizony nagyon tanulságos volt az én három napi időzésem Baracconeban.

Rohant az idő, mint a szélvész, annyira el voltam telve a szemlélődéssel és tanulással. Fizettem volna minden perczet életemből elvett napokkal, ha meghosszabbíthatom azokat. Gunst a titkár külön honoráriummal fizettette meg magát, annyira előbbre való volt előtte Kossuth személyénél is a rebach.

Jól esik visszagondolnom ez időre és ez idő közt mindjárt az első napra, melyen ebédre Kossuth vendége voltam. Az első napon tanultam olyanoknak ismerni Kossuth fiait, mint fentebb leírtam. Részt vett mind a kettő a társalgásban. Lajos néhány szóval, Ferencz oly vérmesen, hogy atyjától átvette a szót és erős vita támadt kettőnk között.

Az udvariasság bevezető szavai után a hazai állapotokra tért át a beszélgetés. Elmondottam, hogy a minden magyarral közös látási vágyon kívül, még külön cél is hozott. A székesfehérvári kiállítás lökést adott a magyar ipar ügyének. Iparunkat ijesztő mértékben elnyomja az osztrák és kontár ipar. Számos iparág ment tönkre. A kézi mesterségek egész sora pusztult el. Egy a nemzeti és városi élet minden viszonyai iránt fogékony és hazafias osztály lett koldussá. Az iparosok igyekeznek ugyan mozgalmat mozgalom után teremteni az országban, de e mozgalmak feszélyezik a kormányt és rendesen azzal vág útjukba, hogy gólyakirályokat ültet a posványos iparéletbe. Ezek aztán csengő-bongó dikciókat pattogatnak, ünnepelteti magukat, s aztán felfalják az iparügyet. Hivatkoztam Kossuth előtt a székesfehérvári kiállítás bezárásakor tartott iparügyi kongressusra, a hol az ipar gyakorlati pártfogása iránt tett indítványomat az iparmozgalmak gólyakirályai szavazták le. Politikát csináltak az iparügyből és azzal az indokolással vetették el indítványomat, hogy a közös vámterület a kereskedelmi szerződés értelmében köteleességeket ró a kormányra; hogy a közjogi alapot bolygatni nem tanácsos; hogy az előnyös a gazdákra; hogy igyekezzenek iparosaink haladni, készítsenek versenyképes cikkeket, s akkor boldogulni fognak.

Elmondtam Kossuthnak, hogy a székesfehérvári kiállítás három irányban volt tanulságos. Az egyik, hogy az ő védegyelete idejében virágozni kezdő iparágak közül némelyik meg sem jelenhetett a kiállításon, mert vagy megszűnt, vagy tengődik. A másik, hogy némely iparágak örvendetes haladásról

tanúskodnak a kidolgozás terén, de vagy hanyatlanak, vagy előre nem haladhatnak, mert az osztrák ipar a közös vámterületen Aesop meséjének oroszlánát játsza, ki a közös zsákmányból mind a ló, mind a szamár részét lefoglalta az erősebb jogán. A harmadik, hogy az osztrák és speciálisan a bécsi ipar, még e hazai kiállításra is becsempészte túlnyomóságát, a menyiben igen sok tárgy egyenest onnan került magyar czégek palástja alatt a kiállításba és sok kiállító nem is iparos, hanem csak közvetítő, a kik a bécsi gyártmányokat a hazai iparosság kárára árusították a kiállításon. Mindez érdekes tapasztalatok és tanulságok arra birtak, hogy a sajtóban és gyűléseken izgatást kezdjek a magyar iparczikkek használása mellett és az osztrák gyártmányok mellőzésére.

Elmondtam, hogy a kül- és belpolitika terén szélcsend levén, most igen kapóra jön lendíteni a magyar ipar ügyén. Országossá lehet lankadatlan agitáció által tenni az ügyet, s egyúttal a kormányt oly szorult helyzetbe hozni az osztrák kormányval, melynek bonyodalmai meg fogják vetni alapját az önálló vámterület kiküzdésének.

Kossuth és fiai nagy figyelemmel hallgatták fejtegetéseimet. Elvégezőkkor első kérdése az volt:

— Szép, nagyon szép, de mit tehetek én ebben.

— Sokat, sőt mindent! – volt az én válaszom.

— Épp az a czél vezetett kormányzó úr vágyva vágyott látásán kívül, hogy az országot átható nagy népszerűsége és föltétlen tekintélyével álljon élére a mozgalomnak. Kormányzó úr teremtette meg a védegyeletet, fényes tapasztalatai előre is biztosítékot nyújthatnak, hogy a hatás és siker el nem maradnak.

— Hiszi-e Ön, hogy egy száműzött szava hat. Próbáltam, volt-e egyszer is sikere? Ön túlbecsüli az én szavaim erejét. A mi varázsa van, az nem engem, hanem azon ügyet illeti, melynél a gondviselés engem tűzött ki, hogy hangot adjak annak, a mit mindenki érezett és akart. Meghallgatnak, mert a történelmet, melynek csinálásában részem volt, nem hallgathatják el, de aztán ennyi is az egész. Es az igazat megvallva, nem is hiszem, hogy a közösügyes alku által enervált nemzetben legyen annyi kitartás, hogy szembe szálljon a hatalommal és annyi önmegtágadás, hogy az olcsó, de rossz osztrák gyártmányok

helyett azt a látszólagos áldozatot is meghozza, hogy a drágább, de jobb magyar iparcikkeket pártolja.

— Bocsnát kormányzó úr, nekem más a hitem. Szavának most is varázsereje van. Elég hangot adnia és a védegyletek újra fölelevenednek, hogy veszedelmét okozzák az osztrák iparnak.

— Más idők voltak azok. Azokban volt jogom hinni, nem is csaltak meg, ezekben nem volt, de valahányszor feléjük fordultam, meg is csaltak.

Idáig értünk társalgásunkban mikor Kossuthnak a fia, Ferencz, közbe vágott:

— Ha szabad nekem is beleszólni, hát én megvallom, nem értem az egész mozgalmat, melyet ön odahaza megindítani akar és amelyhez atyám megnyerését célozza. Én is más időknek tartom a mostaniakat, nem olyanoknak, mint a melyekben atyám a védegylettel állt a nemzet elé. Általában a mostani idők nem alkalmasak agitációkra, ez a munka korszaka.

— Az agitáció és munka soha sem zárják ki egymást. A védegylet és 48 is agitációval létesült és talán megengedi, hogy mind a kettő nagy és hasznos munka volt.

— Az egészen más – felelt Kossuth Ferencz egyre nagyobb élénkséggel. – Nem szabad szem elől téveszteni, hogy a védegylet még a czéhek virágzásának idejében keletkezett, most meg már a szabad ipar korszakát éljük. Most a szabad versenyben kell megállania helyét annak az iparosnak, a ki existálni akar. Ma az appellálás mások önmegtadadására, hogy az elmaradt ipar védessék, annyi, mint a hátramaradást és a renyheséget pártolni. Tessék a magyar iparosoknak kiállani az osztrákokkal a versenyt. A szabad ipar korszakában ez az egyetlen okos mód, hogy felvirágozzanak.

— Egyet feled el ön – szóltam én is egyre élénkebben – hogy Ausztria és Magyarország között oly viszonyt teremtettek a közös ügyek, melyek nem egyenlő előzmények után és föltételek alatt szólítják versenyre a magyar iparost az osztrákkal. Feledi, hogy Magyarországot századokon át Ausztria provinciája gyanánt kormányozták. Megvonták tőle a közgazdasági boldogulás minden föltételét. Fejős tehénként bánt el Ausztria Magyarországgal három század óta. Fejős tehene ma is. Tessék a magyar iparosoknak megszerezni az önálló vámterületet, és

azonnal készek elfogadni az osztrák iparosokkal a szabad versenyt. Elengedjük a három századon át szerzett előnyüket, csak azt kötjük ki és ez a lét alapja, törvénye, hogy ne nyomja el szerszámainkat és műhelyeinket a leigázott népekhez illő gyarmatrendszer.

Kossuth Lajos, ki mind feszültebben hallgatta vitánkat, fejével helyeslőleg bólintott. Fia Ferencz az alatt folytatta álláspontjának bizonyítását.

— Kérem, én, ki jó formán az egész világot beutaztam és mint egy sicíliai kőszénbánya igazgatója gyakorlatilag is az iparvállalatok nagy versenyének terén mozgok, mindenütt azt láttam, hogy a létharcz az iparostól követeli meg első sorban a legnagyobb fokú munkálkodást és versenyképességet. En, a hányszor alkalmam van atyám házánál hazafiaival összejönni és szót váltani, csak azt vonom le következtetésül panaszaikból, hogy otthon nem szeretnek dolgozni, nincs meg a kellő szak-képesség és munkaképesség, hogy a versenyt kiállhassák.

— Dolgozni Magyarországon is csak úgy szeretnek, mint másutt. De vajjon lehet-e ott igazi fejlődésről álmodozni, a hol az államalkotás elemét és nemzetgazdaság erejét, az önállóságot feladták. Mit ér a legkimerítőbb munkaképesség és a legpáratlanabb szakképesség, ha azt iparosaink nem érvényesíthetik. Nálunk a kormány a mostani alapon egyetlen föltétele fölött sem rendelkezik közigazdaságunk forrásainak, hogy azokat polgárai kiaknázhassák. Hogy lehet ott ipart teremteni és a létezőt felvirágoztatni, a hol az ország önmaga felett sem rendelkezik? Hogy lehet ott a munkaképességnek és haladásnak tért foglalni, a hol más szabja meg a vámpolitikát, még pedig lehető legkedvezőbben saját polgáira és a lehető legnyomasztóbban a mi polgárainkra? Hogy lehet ott a verseny szabadságáról beszélni, a hol az ország maga sem élvezi pénze és vagyona fölött a teljes rendelkezési szabadságot. Oda haza is az önéhez hasonló okoskodással ütik el a kormány politikájának védelmezői a hanyatlást és pusztulást, melyet az idéz elő, hogy nincs, mert nem lehet önálló közigazdasági politikájuk. Ez az, a mit mi oda haza Deák Ferencz kiegészzésének legvégzetesebb bűnül rovunk fel.

Kossuth Lajos a mindinkább fokozódó hévvel mondott szavaimra szintén hévvel ismételte: „Igaza van! igaza van!”

Fia Ferencz észre vette, hogy kissé tovább ment az ország viszonyainak megítélésében, engedett a hevességből, s előbbi szavainak ki magyarázásául még ezeket mondotta:

– Nekem megbocsátható, ha ilyenek a nézeteim, én hazám érdekében szeretném, hogy iparosai a meglevő rősz alapon is minél nagyobb erőfeszítést tegyenek, vagyonosságuk érdekében, mely az ő és az országuk ereje. Lássa, én üzleti utazásaimban nem győztem bámulni azt a lázas tevékenységet, melyet Franciaország és különösen Anglia szakadatlanul kifejtének. Nézze meg, ha még nem nézte meg, ezeknek óriási arányú ipartelepeit és gyárait, s meg fog győződni, hogy mindezek alapja a pihenést nem ismerő szorgalom. Én azt hiszem, hogy hasonló munkával sokat lehetne keresztülvinni hazánkban is.

– Sokat igen, föltéve, hogy Ausztria mellett egyáltalán alkalom adatnék a mi iparosainknak, hogy dolgozhassanak. De ha sokat lendíthetnének is szorgalmukkal, annyit soha, a megnyit önálló vámterületen, önálló közigazdasági politika mellett. Azt tudom megérteni, hogy üzleti utazásaiban lelkesíti Franciaországnak és Angliának roppant iparfejlődése, hanem, ha igazságosan akar ítélni, nem szabad elfelejtkeznie arról, hogy mielőtt ez államok a világipar versenyének élére állottak, másfél és két századra terjedő vámrendszerrel fejlesztették az egész földet behálózó iparukat. Tessék csak utána nézni az okoknak, melyek arra bírták Amerikát, hogy elszakadjon az anyaországtól. Igen érdekes, a mint azt Laboulaye a szabadságszeretetnél is ösztönzőbb okra, Anglia szűkkeblű, sőt fosztogató gyarmatpolitikájára vezeti vissza. Ő írja, hogy lehetetlen volt e politika mellett a nyers termelésen túl bármely iparágnak kifejlődnie Amerikában. Egyike a legmegdöbbentőbb példának ez idők történetéből, hogy a czirókot, mint nyers anyagot, hajók szállították Angliába, hogy ott feldolgozva, mint seprők kerüljenek méregdrágán vissza az amerikai forgalomba. És hova jutott Amerika száz év alatt, mióta függetlenségének kivívásával önállóan rendelkezik összes gazdasági erői felett, és vámrendszere gátat vetett a külföldi áruk beözönlésének? Az egykori aszkóros amerikai ipar úgy megizmosodott, hogy immár az kezd imponálni az ó-világnak. Fejtegetéseinek, engedje meg kimondanom, az a hibája, hogy gyermekkorában hagyta el

nem ismerhette és mert azóta nem látta, nem is ismerheti Magyarországot.

Kossuth Lajos vetett véget a dolog felett a vitának. Azzal kezdte, hogy csakugyan igazam van, midőn az önállóságot az ipar fejlesztéséhez nélkülözhetetlennek állítom.

– A függetlenség – mondta a többi közt – a létnek és fejlődésnek alphája, sarkköve, az a mi a világteremtésnél az a hatalmas szó: „legyen!”

Majd tovább fűzve az eszmefonalat, elbeszélte, mily jótékony hatása volt a védegyeletnek nemcsak az iparra, melyet agyonnyomott az osztrák kormány ellenséges vámrendszere, hanem a politikai élet fölfrissítésére is. Elbeszél néhány szerföltött becses adalékot a védegyelet keletkezésének és működésének történetéből, melyeket annak idején megírtam az „Egyetértésiben.

Magát a főczélt, mely utazásomban vezetett, hogy Kossuth Lajos tekintélyének egész súlyával támogassa az ipar érdekében kifejtendő agitációmat, szintén elértem. Megígérte, hogy ez ügyre levélben fogja felhívni „azok figyelmét, kikben a megtagadott múlt daczára sem talál süket fülekre az agg száműzöttnek a félsírből hangzó szava”. E levelet azonnal megírja, mihelyt a mozgalom a kezdet stádiumán túl jut. E kezdetet úgy körvonaloztam, a Kossuthal való bővebb beszélgetés után, hogy Budapesten az országos függetlenségi kör tagjainak, az e célra megnyerhető más képviselőtársaimnak s a főváros mozgékonyabb és lelkesebb polgárainak kezdeményezésével végrehajtó bizottságot alakítunk, mint agitáló központját az iparpártoló szövetkezetnek. Ez agitáló bizottságnak a feladata lesz, hogy városról városra, községről községre eljárnak tagjai, mindenütt izgatnak az osztrák ipar ellen és a magyar ipar mellett, mindenütt szervezik az iparpártoló szövetkezet fióktelepeit.

Ereztem én akkor is, hogy gyarló képességeimmel, erőmet túlhaladó nagy és fáradságos munkára vállalkozom. De egyúttal folyvást szemem előtt lebegett az a jelszó, melylyel b. Wesselényi Miklósban a szellemi és fizikai erők athletáját ajándékozta atyja az országnak. A gyermek Wesselényi Miklós egyszer ki találta ejteni apja előtt ezt a szót: „félek”. Ez elég volt, hogy haragtól czikázzék minden, izomzatja. „Ezt a

szót, hogy „félni”, nem ismerem, – dörgött szava, – és te sem fogod ismerni.” És azzal felültette a lovászok által tartani alig bírt bokros lóra. És Wesselényi Miklós nem is ismerte e vad próba után azt a szót, hogy „félek”.

„Ezt a szót, hogy félni, ne ismerd soha; ezt a szót, hogy kitartani, ne feledd soha.” Ez az én jelmondatom, mely pályámon vezetett. Ennek köszönhetem, hogy mikor orgyilkosokkal támadták meg a becsületesemet, s egy golyó édesebb lett volna, mint a kitartás, de kitartottam, mert kitartanom a becsület dolga volt.

Kitartással reménytettem én keresztülvinni a hazai ipar pártolásának agitációját is. Elöttem állt a példa, mint lehet kis eszközökkel, alig néhány kezdeményezési bátorsággal bíró ember közreműködésével, gúny és támadás közt, a lapban megindítani, nehézkes értekezleteken keresztülforszírozni oly mozgalmat, mely a török barátság jelszavával népgyűléseket hívott össze, szobafogadást, fáklyászenéket, plevnai kivilágítást és végül Budán oly tüntetést rendezett, melytől a miniszternek szökni kellett, családjá lemondását sürgette, engem meg fogságba juttatott. Reménytettem, hogy kitartással megint lehet szervezni oly mozgalmat, mely az előbbinél is veszedelmesebb lesz Bécsre, mert kenyérkeresetében támadja meg. Nem rajtam múlt, hogy ez agitáció néhány általam írt utegyenető cikk közlésével véget ért. A felelősség a függetlenségi kört terheli, melyben a politikai klubélet átka, a pártos és fondor szellem orgiáját űlte.

„Nem érünk rá”; „nem lesz annak semmi praktikus haszna”; „a parlament a mi terenumunk, nem a piac”; „még csak az kellene, hogy hiábavaló agitációkkal kompromittáljuk elveinket.” Efféle megjegyzések jóindulatával találkozott tervem az iparosok javáért „a választások alatt” éktelenül esküdöző párt emberei részéről „a választások után.” Még ez sem riasztott el, hogy a legnagyobb hévvel bele ne merüljek az izgatásba. Számítottam tevékenyebb barátaimra. Hitem, meggyőződésem volt, magunkkal ragadjuk az iparpártoló szövetkezetbe, a mi csak egészséges és lelkes elem van az országban.

Gazda nélkül számítottam. Olaszországban jártam ideje alatt felrobbantották alattam a nekem készített aknát. Ott kellett

hagynom, Eötvös Károly széttrontást hintő politikájának gyümölcsözése miatt, az „Egyetértést”. Kiesett kezemből az eszköz, melylyel a magyar ipar föllendülése érdekében az egész országra kiterjedő mozgalmat indíthattam.

Legszebb terveim egyikétől ütöttek el a legalkalmasabb időben. Ha egy évi pihenőm alatt tett vidéki kószálásaim és fővárosbeli megfigyeléseim tanulságkönyvét lapozom, előttem a régi jómód feldúlt tűzhelyei. Eltűntek a czéh mesterek, el az atyamesterek és velők ezrei a műhelyeknek, a hol a városi élet gyökeret vert és törzseket eresztett. A korszak nem rendezte, hanem elsöpörte a kézműipart. Halottak kamrájává, vagy haldoklók kórházává tette a közgazdaság ez ágát. Förfetegként zúdította Magyarországra az osztrák selejtes gyártmányokat és hogy e förfeteg alatt az iparosok minél gyorsabban pusztuljanak, leverette házaikról a födelet, hogy szabadon áraszthassa el műhelyeiket.

Elfáradtan, elzüllötten, némán túri sorsát most már a magyar iparos. Hangját rekedtté kiabálta, reménye eltűnt. A parlamentben nyelvelnek és säftelnek; ott a közjó „smafu”, az önérdek bálvány. Nincs ki ígéretet helyett védelmet nyújtson az iparnak. Proletár lesz a mesterből, fehér rabszolga a legényből, börze az országházból. Elfonyaszt, megmérgez, megöl mindent a társadalommételező, országpusztító parlamentarizmus. Egy király és két felség helyett, közérdek és népképviselő helyett kis királyok haramiáskodnak, mint emberöltő korok előtt a zsebrákok.

FUCS.

Hova „lyukadt ki” az a heves láz és izzó tűz, mely a török-magyar barátság világában égfelé tört és hatalmat reszkettetett. Hallottuk viharát az éljenzésnek, láttuk „a kevély tengert bőszülten felzajongani”, de láttuk megnémulni és láttuk lecsöndesedni eső és szél nélkül. Mily kedveim volna lázas emlékeimnél elszavalni Julius Caesarból:

Oh világ!
Te voltál e szarvasnak erdeje
S ő szíved volt világ. Oh mily hasonlón
Fekszel te itt a vadhoz, mely halálra
Királyok által üzetett.

Csak te ne volnál hosszú árnyék, nehéz emlékkő Bosznia.
Csak a te szikláidról ne szólana hozzánk:

Itt vadásztak el
Nemes vad; itt esel, s itt állnak
Vadászaid zsákmánnyal ékesítve
Vérednek bíborában.

Fárasztó, nagy munka volt szikrára dörzsölni azt a taplós fadarabot, melyet a fúzió a nemzet lelkesedésének kályhája elé dobott. Hálátlan kemény feladat volt meggyújtani azt a nedves rőzsét, melyet a nyárspolgári szellem a szikrára hányt-vetett. A kik látták a demonstrációk lángnyelvének lobogását, nem is álmodják mennyi gond, mennyi mozgékonyosság, mennyi élesztés kellett lassú tűzéhez.

Az „Egyetértés” kis műhelyében dolgoztam ez időben. Ifjúi kedvvel írogattam tele másod magammal a „lepedőt”, mely a „Baloldalból” alakult át „Egyetértéssé”, majd „Egyetértés és

Magyar Újságból” két és három felelős szerkesztővel egy szerkesztőjü „Egyetértéssé”. Gyér olvasó, semmi anyagi haszon sorakoztak az „Egyetértés” körül. Fenyegetődnöm kellett, hogy ott hagyom a lapot, míg kivihettük kettős címének és hármas szerkesztőjének egyszerűsítését. A fúzió mámore oszlóban volt, bekövetkeztek a „Katzenjammer napjai”. A következmények igazat adtak nekünk, a kik állást foglaltunk a család kormányára, ellen. Napról napra gyűlt az elégedetlenség anyaga. Függetlenségi törekvéseink viszhangra találtak. Tisza külügyi politikája épp úgy szakított a nemzeti hagyományokkal, mint közjogi politikája. Nagy fáklás felvonulást rendeztünk a nemzeti bank és önálló vámterület ügyét feladó kormánypárt befüggönyözött ablakai alá és ez a fáklafény átrezgett a miniszterelnöki palotába, mint egykor a baloldal vezérének fáklászenéje a királyi várakba.

Abból a kis műhelyből, melyet két bútorozatlan kis szobafoglalt magába, rátapintottunk a nemzet érlüktetésére. Mozgalmat mozgalomra teremtettünk. Részünkre hódítottuk e kis műhelyből az ifjúságot.

Az ifjúságot megnyerni, az ifjúságot látatlanul, de bizton kézzel a hányszor szükség van rá, mozgásba hozni, ez volt az egyik feladat, mely szemem előtt lebegett. E cél elérése végett fogadta be ajánlatomra Csávolszky a szerkesztőségbe Lukács Gyulát, később Seffer Lászlót és Hentaller Lajost. És meg kell adni, hogy Lukács Gyula, kivel terveimet bizalmas részleteiben is megbeszéltem és megállapítottam, tele tüzzel dolgozott azok végrehajtásán. Feladatát az ifjúság közt igen megkönnyítette, hogy Szűcs Gyula izről izre eredeti szabású alakja uralkodott akkor az egyetemi ifjúságon.

Uralkodásnak készakarva mondtam. Mert az volt. Nehéz volna meghatározni, hogy az egyetemi élet e történelmivé vált „patrija” melyik markánsabb vonásával bírt oly elemi erővel hatni az ifjúság kedélyére, mint sem előtte, sem azóta senki. Szűcs Gyulában imponált az ifjúságra az a határtalan lelkesedése Kossuth Lajos és a függetlenségi eszmék iránt. Szűcs Gyula föllépése előtt a hivatalvadászat föltételeként ápolták az egyetemen a nézetet, hogy ellenzékinek lenni annyi, mint útját vágni a kariérnek. Hivatalba készülők állami telepének nézték

az egyetemet, s azért a bölcsesség affektálása, a tényérnyalás glorifikálása, a flegma és nyugalom színterévé változtatták a valamikor vígságtól és zajongástól harsogó egyetemet. Szűcs Gyula jött, s az egyleti választásokba mindjárt olyan élet gyúlt, mely eltöltötte Budapestet élénkségével. Lärmás felvonulások az utcákon, villanyozó korteszaj az egyetemen, a közönség és sajtó figyelmét is magára vonta. És e lármás élet fölött úgy uralkodott az egyetem „pátrija”, mint egy kis király. Lelkesedése az eszmékért imponált, modora vonzott. Szeretetre méltó volt a könnyelműségig. A „pátri” jelző is abból a szeretetre méltó érintkezésből tapadt holtá napjáig reá, hogy a mint az egyetemen az első éves „balekeket” az egyetem kapujánál elfogdosta és pártjához szegődttette, a Szatmár megye körül fekvő öt-hat vármegyének az ija-fiját mind azzal a megszólítással köszöntötte: „Szervus öcsém, tegezzük egymást, hisz mi pátrik vagyunk”. Persze, hogy a süldőjogásznak, ki csak imént rázta le a gimnázium porát, szörnyen imponált ez a fogadtatás, s vagy elhitte, hogy hat vármegye határa is összeolvad szülőfölddé, vagy nem hitte, de tetszett neki, hogy a „kozák” ime mily súlyt fektet rá, per tu lett vele.

Így toboroztá „pátri” híveinek táborát. Volt is ám aztán rá gondja, hogy táborát összetartsa. Ebben az egyben nem értette a tréfát. Szerette a szabadságot, megmutatta életpályáján is, hogy a régi „pátri” ki nem vezett belőle, mert hivatalát is feláldozta, hogy arra szavazzon, a ki az ő elveit és zászlóját képviselte. De minden szabadságszeretete mellett volt benne a zsarnokból is valami, ritka kedélylyel és áldott jó szívvel párosulva. Domború szélles melle, nagy feje, óriás étvágya, sodronykötélszerű izmai, jól táplált athletai nagy alakja a sok, kevésbé telt, kevésbé pirosposztság, alacsonyabb nápicz jogász legényke közt olyan volt, mint mokány lovak közt a telivér mén. Ha ökle ütött, akkor ott maradt a nyoma; ha a kávéházi márványasztalt felragadta, akkor szökött, a ki merre látott. Uralkodásának abszolút voltát az egyetemen egyéb imponáló és vonzó tulajdonságain kívül ökleinek is köszönhette. Ha látta, hogy a kelletinél is sűrűbb rajban vonul fel az ellenpárt, elfutotta a vér, bőszült lett, ökleivel szórta szét az ellenpártot. Ha pártjának valamely tagja át akart pártolni, mielőtt átnyergelt volna,

belékapott a folyosón, öklei dolgoztak, riadó éljenek közt kiabálta: „így jár minden áruló.”

A példa természetesen nem tévesztette el hatását. Senki sem mert „áruló” lenni, nem az „árulás” lelki, hanem a „pátri” öklöző furdalásai miatt.

Így uralkodott „pátri” az egyetemen. Kortos talentumának, meg ökleinek kormánya alatt, lassankint összezsugorodott az az irányzat, mely „arisztokratikus” fintorai mellett kormánypárti mamelukká iskolázódott. Tisza Kálmán parlamenti párt-hiveinek fiai segítségével hiába igyekezett visszahódítani a tért, hogy kirántsa a demonstrációk alól a talajt, hiába szórták a pénzt, hogy „pátri” uralmát szétrobbantva a „józan” elemek uralma kerekedjék felől: míg Szűcs Gyula kortes elméje, lelkesedése és öklei uralták az egyetemet, addig ott sem a lekenyerezés, sem az államcsíny nem bírtak zöld ágra vergődni. Szűcs Gyula, e korszaknak kétség kívül legérdekesebb alakja, osztatlanul és korlátlanul fentartotta uralmát és vele a függetlenségi irányú hazafias demonstrációk folytonosságát.

Szűcs Gyula uralkodása nélkül, mint az akkori viszonyoknak a legapróbb részletekig való ismerője, bizton merem állítani, sohasem fejlődhetek volna oly nagy arányúvá a demonstrációk. Ő vetette el azok magvát az ifjúság demonstrációival.

Az „Egyetértésben” írott cikkeim hívemmé és barátommá tették Szűcs Gyulát, mielőtt személyesen megismerkedtünk volna. Lukács Gyula, ki közvetítette terveinket, összehozott bériünket és azontúl az ifjúság érlüktetése az én érlüktetéseim is voltak. Tisza Kálmán többé nem bírt uralkodni a szellemeken, melyek elsepréssel fenyegettek.

A török konzulnak adandó fáklyászenével kezdődött Tisza Kálmán keserőségeinek és rettegéseinek a korszaka: az új törökvilág Magyarországon.

Felhangzott az első kiáltvány riadója, melyet Lukács Gyula az ifjúsági elértekezletnek az én szövegezésemmel mutatott be.

Az ifjúság hatvanas bizottsága megalakult. Szűcs Gyula elnöklete alatt góczpontja lett a mozgalmaknak. Kiáltvány kiáltványt, mozgalom mozgalmat ért ezentúl. Czikket cikk után hevesebbnél hevesebbet írtam meg nap nap mellett. Hol meg-

indították, hol abba hagyták a sajtópereket. A „kassai toasztra” írott cikkem után többé nem hallgathattak. Fölségsértési pert sóztak a nyakamba.

Későn volt. Az ifjúság mozgalmái, mint az erdőégés, nagyobb és nagyobb gyűrűzetben, lobogtatták lángjaikat. Pedig a sajtó az ő festékes bögréivel vagy föl sem vette ez égést, vagy nagyon is kicsinylőleg fogott az oltásához. Kis víz a nagy tüzet éleszeni, nem oltani szokta. Az újságok nedves szene most is csak erősítette az izgalmak ama máglyáját, melyeket az „Egyetértésiben leraktunk. A lap mindinkább olvasottá és népszerűbbé vált.

Bécsben ez idő tájt erősen fűjt az éjszaki szél. Ez is szította a tüzet. Gr. Andrassy Gyula habozását megtörte a császár akarata. A farulyás politikából bandás politika lett. Külügyi kormányának gondolájával elhagyta a hazai vizeket. Nem azokon evezett, melyek itt erednek, itt torkognak, hanem a hűtelen Popráddal az éjszaki fény menyasszonyának adogatta titkos éjjeli zenéit. Ebből a furulyaszóbból került ki a boszniai bandaszó; a boszniai bandaszóbból az a véres árnyék, mely Bosznia csataterai fölött sóhajtozza: „Húzzad, húzzad én gyilkosom, én is voltam király lánya.”

Gr. Andrassy is úgy került bele az orosz-osztrák czéczóba, mint a „Szent-Iván éji álomban” a szerelmesre a számárfő. Az udvar volt belebolondulva a keleti osztozkodás politikájába. Gr. Andrassy Gyula az udvar fütýére járta a tánczot. Ügynökei lázították a török ellen a bosnyákokat és hercegováczókat. A dögészkeselyű már csattogtatta csőrét, hogy a medve által leterített „beteg ember” hullájából kivágja a maga egy font húsát. A császár és király önállólág csinálta meg a politikáját és nem tágitott attól. Nyíltan hirdette, hogy dynastiájának kárpótlással tartozik az elvesztett olasz tartományokért. Ki akarja egészíteni a megkurtított örökséget. Ne mondja utódja, hogy csak vesztetni tudott. Másutt nem kínálkozik alkalom a szerzésre. Ha olyan birtokot nem foglalhat, mely fölér „az ég jegyesével” Lombardiával és „a tenger jegyesével” Velenczével, megelégszik a sziklák és szilvások országával is. Gondja lesz rá, hogy e birtoktest nyelve Szalonikinál a tengert nyaldossa. Addig hadd konczolja az orosz Törökországot; hadd terjeszkedjék.

Bécsben soha sem fejlődött ki erősen a távol jövődöt átkaroló politika. Sok a sörük, kevés a spirituszok. Élnék buk-dácsolva máról holnapra, mint a sarkövi dunnalúd. Fészket tudnak rakni. Meg is van írva felőlük réges-régen „tu Austria felix nube.” De az, hogy a pehely dunnán szépen tudnak álmodozni, gyöngíti szellemök üdeséget. Soha sem építették a keleti kérdésben terveiket a lángész merészségével oly ívezetre, mint Mátyás király, kinek politikája megvetette alapját az egyik pillérnek Bécs elfoglalása által, a másik pillérnek Konstantinápolyban ásatta alapját a szerbekkel és oláhokkal szövetségben.

Győzött a rövidlátó politika. Elhangzott Perencz József uralkodó ajkán a büszke és korlátlan szó: „Ez nem Andrássy politikája, ez az én házam politikája.”

Ennek a politikának hamarosan megadta magát Andrássy Gyula gróffal Tisza Kálmán is. Nem osztotta e politikát sem ő, sem pártja. Dezoválta e politikát ő is, meg pártja is. Sőt mikor már ő elfogadta utógondolattal, a maglaji vérfürdő hatása alatt nemcsak megbukott Debreczenben és Erdélybe kellett futnia, hogy ott maga magát kineveztesse képviselőnek, hanem az 1878-iki országgyűlés feliratában saját pártja a kalandos politika megbélyegzésével, saját vezérét a kormányelnököt is megbélyegezte.

Tisza elküldte a feliratot Bécsbe, lenyelte a blamázst,; aztán kikendőzött politikájával uralkodott tovább. Olyan édeskés arcot vágott hozzá, mintha nem is ürmöt, hanem czukrot nyelettek volna vele.

Megpróbálta ugyan Tisza Kálmán a „házam politikájának lépcsőt vágni, de a nemzet meggyőződése szilárd volt, mint a gránit, az aczél szikrázott, de nem fogott rajta.

Az ifjúság mozgalmának megfélekezésén tette az első kísérletet. Rész információkat szerzett felőlök. Azt hitte,] hatalmi tekintélye elég súlyos, hogy az ifjúságnak imponáljon. Úgy informálták, hogy jóakarató mosolygásai és gyöngéd kézszorításai a szép szóra lágyulni kész „pátri” épp úgy lekenyerezik, mint a bizottság többi tagjait. Szentül hitte, hogy lebeszéli őket a fáklyászene megtartásáról, melyet a török konzulnak rendezni elhatároztak. Ha akkor a kémrendőrök jól informálják, óvakodott volna magához hivatni az ifjúság küldöttségét, hogy azt

ti fáklyászene megtartásáról lebeszélje. Nem került volna el a figyelmét, hogy az akkori dékán Schnierer Gyula rábeszélései, kit a kormány kért föl, hogy hasson az ifjúság vezérelemeire, hajótörést szenvedtek.

Mi már akkor számítottunk, hogy a Bécsből jött intéz, az orosz politika levezetése végett, nem fogja megengedni a fáklyászene megtartását. Ez olaj lesz a tüzre, s egyúttal hamis helyzetbe hozza Tiszát. Számításunk pontosabban beütött, mint hittük. Tisza elkövette a botlást, hogy diplomatizált az ifjúsággal. Annyira bízott mindent lebilincselő tekintélyében, hogy elégségesnek vélte tanácsolni az ifjúság küldöttségének a fáklyászenétől való elállást, s azok rögtön meghajolnak barátságos lebeszélése előtt.

Tisza azzal kezdte beszédét a „hatvanas bizottság” küldötteihez, hogy ő a szabadság barátja, s így tudja, hogy szabad állam polgárainak joguk van fáklyászenét tartani; annak betiltásáról tehát, a minek pusztá híre az ifjúság közt oly nagy izgatottságot okozott, szó sem lehet; de tekintettel a külügyi helyzet bonyodalmaira és a Balkánon folyó háború eshetőleges fordulataira, álljanak el most a török konzul megtiszteltetésétől. Élénkebb hatás kedvéért czélozott az ifjúság előtt arra is, hogy jöhet idő, mikor maga fogja tanácsolni a fáklyászenét, de bizik benne, hogy erre szükség nem lesz, mert a közvélemény tisztában lesz a politikával, mely ha látszólag eltérő utón is, a helyes irányt követi.

A küldöttségre némileg hatott a Tisza furfangos beszéde. Lejövet a várból csaknem megegyeztek abban, hogy jelentésüket a hatvanas bizottság előtt azzal az indítvánnyal teszik meg, hogy a fáklyászenét egyelőre halátszák el és annál nagyobb buzgalommal fogjanak a hatvanas bizottság elé tűzött feladat megoldásához: pénzt, tépést, ruházatot gyűjteni a török sebesülteknek. Szűcs Gyula maga is hajlott a nézetre, hogy hát ha fordulat áll be a bécsi politikában, mely most azért oly muszkabarát, mert csapdába akarja vezetni az orosz diplomacziát. Ha nern állana be a fordulat, annál erősebb demonstrációval lehetne rá felelni.

A fáklyászene tüntetését elhatározó gyűlésen, a Komlóban, kezdődött meg az érintkezésem az ifjúság vezetőivel, mely innen-

túl szakadatlan volt, s csak elfogatással ért véget. A Komlóban, a gyűlés napirendjének kimerítése után ürített áldomás alatt, beszéltem először nyilvánosan az ifjúsághoz. Ekkor forrtam össze velök.

A küldöttség néhány tagja, a miniszterelnöktől lejövet, Szűcs Gyulával és Lukácsossal az „Egyetértés-be” hajtatott. Elbeszéltek, mit mondott nekik Tisza, és hogy mint vélekednek ők.

Én Tisza beszédével igyekeztem őket meggyőzni, hogy meg kell tartani a fáklyászenét. Megfordítottam Tisza beszédének a rúdját. Tisza csak azért hívatta őket magához, hogy eleget tegyen a diplomácia követelésének. A diplomácia látni fogja, hogy ő megtette a magáét, igyekezett az ifjúságot lebeszélni szándékáról, ha ez mégis fáklyákkal demonstrál a török mellett, annak ő nem oka, szabad polgárokat szabad államban tüntetésektől eltiltani nem lehet. „Nekem úgy tetszik – mondtam a többi közt, – hogy Tisza maga sem bánja, sőt titkon örülni fog a fáklyászene megtartásának.”

E szavaim Szűcs Gyulát mindjárt megnyerték a fáklyászene eszméjének. Azután külön elővettem Lukács Gyulát s kifejtettem előtte, hogy múlhatatlanul indítványoznia kell a hatvanas bizottság esti ülésén a fáklyászene megtartását. Rajta kell lenniök, hogy ez indítványt keresztülhajtsák. Kivételére úgy sem fog kerülni a dolog, mert Tisza beszéde után biztos vagyok a betiltásról. A fődolog tehát az ő taktikájának számvetésén keresztül húzni. Bizonyos ugyanis, hogy Tisza az ő rábeszélő szavainak előntő hatására számít. Meg van győződve, hogy az ifjúság eláll a fáklyászenétől, s akkor ő egy csapásra két legyet ütött: szabadelvűnek tetszelgett az ország előtt, úgy mutatta be magát, ki nem tiltja el a polgárokat véleményük nyilvánításától, de a kinek szavára hajlanak, mert tudják, hogy szíve együtt dobog a nemzetével. Le kell tépni álarczát, ez most a feladat. Bele kell sodorni abba a helyzetbe, a hol arczul vágja önmagát: betiltja a megengedhetőnek tartott fáklyászenét, s ezzel egyúttal elárulja, hogy az ő szíve a hatalomért és nem hazájáért azzal együtt ver.

Lukács Gyula úgy tett, a mint tanácsoltam. A fáklyászene megtartását indítványozta. Érvei a bizottságnak kormánypárti

tagjait is meglepték. Tisza titkos érzelmeinek kedves szolgálatot is vélték tenni, ha elfogadják az indítványt.

A nép által legveszélyesebbnek emlegetett „száraz mennykő” csaphat úgy le, mint lecsapott a hatvanas bizottság határozata a miniszterelnöki palotába. Thaisz, rektor, dékánok, apák mind igénybe vették, hogy az ifjúsággal visszavonassák e határozatot. Becsületbeli dologgá vált az Tiszára, ki megígérte Bécsnek, hogy a fáklászenéből nem lesz semmi. Az ifjúság küldötteivel való beszélgetés után sürgönye mint bizonyost tudatta,, hogy sikerült lebeszélnie az ifjúságot a tüntetésről.

Az olaj már ekkor égett. Gondoskodtam az „Egyetértés” hasábjain, hogy minél jobban terjedjen és lángoljon. Elkéstem az oltó szerekkel. Az egyetemi tanács határozata, hogy kíméletlenül fognak elbánni a tüntetés kezdeményezőivel, nem hogy lehűtötte volna, hanem még inkább izgatta a kedélyeket. Elkéstem a fáklászenét ellenző párt szervezésével. A hatvanas bizottság által október 22-ikére a „Komlóba” összehívott gyűlésen tett ellenindítvány a hurrogatás egész orkánját keltette föl. A kik akarták volna is, nem merték többé ellenezni,

Leírhatatlan lelkesedéssel szentesítették a „hatvanas bizottság” határozatát. Tisza Kálmán beleesett a taktikájának kapanyelével ásott verembe.

Quid nunc? Ez volt a kérdés. Bécs követelte a tüntetés betiltását és Tisza, kinek becsületbeli ügye volt a kérdés, megszege szavát, mely szerint a fáklászenét nincs jogában eltüntetni: utasította Thaisz Eleket, hogy tiltsa be a fáklászenét.

Tisza előbb programját dobta oda Bécsnek, hogy cserében megkaphassa a szolgaság hatalmát; most becsületét dobta a vulkánikussá fejlődő közvélemény torkába. Kitartása makacsabb volt, mint a nemzeti tűzokádás. O megmaradt a polczán, hatalmasabban, mint egykor; a gyávanak és tehetetlennek bizonyult nemzet leszédült a szégyenpadra az erdélyi pucscsal.

Ki hitte volna, hogy a közvélemény tűzoszlopait megemészti a füstgomoly és az izzó látát elnyeli a piszkos kapzsiság?

Hagyján! ha ifjúi szalmaláng lett volna csupán. Több volt annál. Az ifjúság lelkesedése beszívódott a nemzet leglomhább tagolataiba is. A jóllakásuk után boa constrictorként elnyúj-

tódzó osztályok is neki melegedtek. Lassan ment köztük az izgatás, de ment.

Sisiphusi munka volt az. Csávolszky Lajos emlékezni fog rá. A polgárság körében előbb magam, később Hermann Ottóval együtt izgattunk. Mily boldogok voltunk utóbb egy-egy olyan óriás tüntetés alkalmával, a minő a Konstantinápolyból visszatérő ifjúság és a török küldöttség fogadtatása volt. Mily keserves munkába kerültek az elsők, melyeket a polgárság czége alatt rendeztünk. Házról-házra jártunk, hogy egyenkint és személyenkint bevonjuk az elevebb és lelkesebb polgárokat. Eleinte gyakran felsültünk. Hogy egyes fölsüléseinket álcázzuk, előértekezlet csöndes titulusával láttuk el az „Arany sasba” hívott gyűléseket. A belvárosból Abafi Alajos, Mezei Péter, Pilisy József, Pártos Béla, Fromm Antal, a Józsefvárosból dr. Garagos János és Császár József, a Ferencvárosból Süttő gépgyáros néhányad magukkal voltak az értekezletek első fecskéi. Mennyit szégyenkeztünk, mennyit szidtuk a „keleti közönyt.” Hanem azért neki vágtunk az első gyűlésnek, s ennek sikere úgy szülte és növelte egyik a másikat, mint az evangélium leszármazási táblája szerint Ádámtól és Évától származnak a milliók és köztük az emberiség megváltója: Krisztus.

Az ifjúság hatvanas bizottságát lassankint leszorítottuk a mozgalmak vezetésétől. Segélygyűjtő bizottsággá alakult, a mivé először kijelölték. Elemeit belevontuk az összes társadalmi osztályokat felölelő bizottságokba, a minő például az általam indítványozott és általam keresztnévvel felruházott „vendéglátó bizottság”, s a minő az ebből felszívódott ama bizottság volt, mely a miniszterelnöki palotába rohanó népgyűlést készítette elő.

Eleinte embert nem bírtunk fogni, utóbb Eötvös Károly, Simonyi Ernő, Királyi Pál, Helfi Ignác s a kínálkozó szónokok erejéből alig bírtunk választani. Eleinte csipkedték és gúnyolták értekezleteinket, utóbb hasábokon át magasztalták. Eleinte legtöbbször csak a detektívek rántottak ki a zavarból. Annyi szállás embert küldött belőlük Jekelfalussy és Thaisz az értekezleteinkre, hogy a tudósítók, kik nem sejtették kíváncsiságunknak okát, megtették őket „szép számmal egybegyűlt” polgároknak. Emlékszem egy értekezletre, midőn summa-summarum öten tanácskoztunk, mint „a főváros polgárainak nagy elő-

értekezlete.” Hanem lassankint megszoktuk a gúnyt, a csipkedést a támadást. Értekezletről értekezletre okultunk. Észrevettük például, hogy egyik-másik óvatosabb polgártárs, vagy számító-fiskális lopva nézett be az „Arany Sasba”, s ha nem volt tömve, úgy a mint jött, elillant. Összeszámoltuk őket s aztán ellopánkodtunk a látványon: „Istenem beh szép értekezlet vált volna belőlük.” Máskor volt már rájuk gondunk, hogy megcsípjük őket értekezletnek. Ajtót, kaput elállottunk, s mikor egy-egy ilyen „illékony tag” közelgett, majdnem tenyerünkön vittük be, s ráfogtuk: „Már igen szép számmal vannak bent együtt a polgárok.” Ezekből a „kötéllal fogott önkéntesekből” végre csakugyan szép számú értekezletek gyűltek egybe. Értekezés közben egyik is, másik is felszólalt, beleugrott, belemelegedett, s mert őket is megpiszkálgatták a lapok, annál dühösebben propagálták az ügyet. Egyszer csak azt vettük észre, hogy a semmibe sem vett gyermek, kit hátulgombolós nadrágban rajzolták le az élczlapok, Góliáththá nőtt. Imponált, félelmet gerjesztett.

Pulszky Ferencz is bekíváncozott a tekintélylé és hatalommá nőtt bizottságba, melyet most már a sajtó válvetve támogatott. Benne volt már akkor minden vezérlő eleme a társadalomnak, benne a sajtó első rendű munkásai. Dicsőség volt már akkor, nem szakmány.

Pulszkyt Herman Otto hozta szóba néhányunk előtt, a kikről az volt a meggyőződése, hogy a bizottságban súlyt helyeznek szavukra. Legelőször az én figyelmembe ajánlotta. „Vele, – úgymond – a tudomány és hivatalos állás tekintélye is széket foglal a bizottságban.” Rám az ajánlás rendkívül kellemetlen hatást tett. A többiekre szintűgy. Szűcs Gyulára legkivált. Ellenszenveztem Pulszky életpályájával, attól a pillanattól kezdve, midőn a pozsonyi ifjúság elfogatása, Lovassyéknak börtönbe vetése után, árulónak jelölte ki a közvélemény. Kászonyi Dániel e korról írt német művében adatokkal támogatja, hogy az aulikus Fehérváry-család intenczióinak megfelelőleg követte el az árulást. Nem görbült meg egy hajaszála sem.

Az a szerep, melyet 1848-49-ben vitt, egészen méltó ő hozzá. Pozsonyban, mint ifjú elárulta, törbe csalta barátait, hogy megmenthesse irháját. Debreczenben, mint férfi, vörös re-

publikánus, bőrét idején biztonságba helyezi, rendelet, utasítás ellenére jöelvé kimenekül a külföldre. A hajótörés nem találja itthon. Maga választotta révből nézi a katasztrófát, de azért akadémiai jubileumán folyvást emlegeti, hogy alig kerülhette el „a bitófát.

Áruló természetéből soha sem vetközött ki, vérévé vált. Árulkodott az emigrációban is. Bensőbb fájdalmat senki nem okozott Kossuthnak, mint ő. Meghitt állását, melyet Kossuth környezetében elfoglalt, ismét csak árulásra használta.

Szólás-mondás, hogy a kígyónak hét bőre van. Pulszknak a bőre megszámlálhatatlan. Volt 47-es, 49-es és lett 67-es. Volt aulikus és lett szabadelvű. Volt republikánus és lett royalista. Volt garibaldista és lett napoleonista. Volt emigráns és lett udvaronc. Volt uzsorabarát, zsidóbarát és lett uzsorafeladó, zsidóüldöző. Volt a szabadkőművesek nagymestere és lett szabadúszó. Volt ellenzéki és kormánypárti. Volt deákpárti, volt frondőr, volt tiszapárti és Tisza-ellenes, volt Apponyista és Apponyiellenes, volt minden a világon, csak tisztességes ember nem volt soha. Sápista és áruló mindig és mindenütt: tudományban és politikában, országházban és múzeumban igazi nihilista.

Egyszer alázatos, másszor tolakodó. Megnyilazza Kossuthot. Durván forgatja meg sebében a nyilat. „Szakit vele örökre.” Kikaczagja, kicsúfolja, sértegeti, míg virágjában áll a deákpárti politika. Turinba vágat, keblére hull, agyonhízelt, mihelyt díszpolgárnak kezdi fölemelni a megfordult áramlat.

Czinizmusa oly undok, a mily kihívó. Maga a megcsontosodott ármány. Beleártja magát minden jóba és szentbe, hogy azt megfertőztesse. Beleártotta magát a török barátság mozgalmába is. Tetőpontjukon igyekezett kizökkenteni a mozgalmat kerékvágásából. Színlelte, hogy lelkesedés viszi oda. és csakhamar szomorúan kellett meggyőződünk, hogy mint a hatalom kéme férközött mozgalmainkhoz. Alig emelte föl hiszékenységünk a bizottság élére, már rideg cinizmusa árulójává lett kémszerepének. Azzal kezdte, hogy neki rontott a lelkesedésnek és nyírni kezdte szárnyait. Játékot csinált komoly indítványokból, gúnyt űzött a törekvésekből, kémkedett és riasztott, hogy betöltse a megbízást, melyet Andrásstól és Tiszá-

tól elvállalt. Megígérte, hogy vezetni fogja és aztán lejárta a mozgalmat.

Összekötetései által leghamarább megszimatotha, hogy a mozgalmat Anglia fel akarja használni Oroszország és Ausztria szövetséges politikájának felbomlasztására. Tudta, hogy az angol kormány nem fogja sajnálni a pénzt, ha siker kecsegteti. Igyekezett orrát idején oda dugni. Pók gyanánt rendezkedett be, hogy kedvező helyről vethesse magát a zsákmányra. Egyik oldalról már biztosítva volt. Érdemeket szerzett a kormánynál, melynek ügyét a szétvonás és szétugrasztás céljából magáévá tette. A másik oldalról az eshetőségek hozhatták a zsákmányt lőtávolába.

Hogy célját teljesen el nem érte, az nem rajta múlt, hanem a viszonyokon kívül, részben azokon is, kik nem átallozták szembe szállani vele és megíúsítani áskálódásait. Ha rajta áll, a nemzeti lovardában 1877-ben tartott óriás népgyűlés soha sem verődik oly nagyszerűvé és hatalmassá. Ő rókaságának minden szemessége és fogása nem volt elégséges, hogy nyomon kísérje, a mivel ellensúlyoztuk kémlő és demoralizáló működését. Kész szervezettel léptünk fel, mihelyt valamely indítványt keresztülvinni akartunk. Megleptük és leszavastuk, mielőtt agyonfigurázta és agyonbeszélte volna az indítványt.

Az összes szereplő tényezők közül egyik sem gyanította mit forralunk a lovardái népgyűlésre, melynek megtartását határozattá emelték. A szónokolhatás és szerepelhetés vágya olyanok előtt is kívánatossá tette, hogy a népgyűlés megtartassék, a kiket különben az összeütközések és zavargások gondolatára is kilelt a hideg.

Beszédeimben, melyekkel a gyűlés mellett izgattam, különös súlyt fektettem arra, hogy valahára szint kell vallahatni a kormánynyal. Tüntetés után eleget rendeztünk. Tüntettünk fáklászenékkel, népgyűlésekkel, vendéglátással, szónoklatokkal. S mi az eredmény? A kormány nem vall szint a keleti kérdésben. Hívei maguk is a homályban tapogatóznak. Vitorláikat nem tudják merre fordítani. Együtt haladnak a közvéleménnyel, bár gyanítják, hogy a kormány nem ért velők együtt, csak nyíltan szint vallani nem mer. Lássuk hát: mi a politikája? Tüntetéseinkkel a húrokat a végsőig feszítettük.

Folytonos mákonnyal nem élhet a közvélemény. Adagai izgatják eddig, ezentúl elaltatnák. Tüntetéseink eredmény dolgában nem voltak egyebek, mint röppentyúk. Gyönyörűen szórták a színes tüzet, a pattogó golyókat» de a kialvás után nem maradt utánuk más hátra, mint hamu és szén. Oly népgyűlés kell tehát rendeznünk, mely nagyságával az erőt is egyesítse. A népfenség követelje a hatalomtól, hogy adjon számot politikájáról. Küldöttség járuljon a miniszterelnök elé, adja át a népgyűlés határozatát és kérjen választ.

A küldöttség eszméje nem talált szívósabb ellenzésre. Be látták az intrigálók és kémek is, hogy egy küldöttség eszméje a kormány fejéhez, tekintélyének elismerésével azonos. Hanem felocsúdtak ám és nagy volt az álmétkodásuk, mikor azt indítványoztuk, hogy a küldöttség a népgyűlés kebeléből azonnal menjen Budára, s míg visszajönnek küldetésük eredményéről beszámolni, a népgyűlés permanens marad. Heves ellenzéssel támadták meg Pulszkyval az élükön a kisebbség opportunusai a tervet. Fölvetették, hogy ki tudja otthon lesz-e Tisza és fogadja-e a deputációt? Fölvetették, hogy a permanens népgyűlés fékezhetlen elemei az esetleg a késő estébe benyúló vára kozást, az életet és vagyont veszélyeztető zavargásokra használhatnák fel. Ez aggodalmakra első ellenvetésünk az volt, hogy a népgyűlés nem titkos, sőt a legtágabb nyilvánosság ellenőrzése alatt áll. A miniszterelnököt már egy óra- múlva értesíthetik ügynökei, ha a lapokból és falragaszokról nem olvasná is el: mi a népgyűlés programja? Másik ellenvetésünk az volt, hogy az ifjúság készségesen vállalja el a rend fentartását a küldöttség visszaérkeztéig, a mi kocsikon úgy sem tarthat sokáig. Jót állunk, hogy fenn is tartjuk a rendet.

Kifogytak a szóból, mert látták, hogy a túlnyomó többség, akármit fecsegnek, a mi indítványunk mellett van, s mi nem tágítunk.

Népgyűlés, szónokok, küldöttség, programra mind megállapítottak. Elfogadták azt végül az ellenzők is. Utógondolatuk az volt, hogy Tiszával megbeszéljük a dolgot, s majd a szerint gördítenek akadályokat, vagy teszik lehetetlenné a program megtartását.

Gazda nélkül számítottak. Mi nem azért kardoskodtunk a

programnak ama pontja mellett oly törhetetlenül, mintha nagy súlyt fektettünk volna, hogy a deputáció felkocsikázzék Budára, ott vagy fogadják, vagy nem, s akkor visszakocsikázik Pestre és elreferálja a népgyűlésnek: nesze semmi fogd meg jól. Én, Herman Ottóval és Lukács Gyulával, csak mi hárman, a deputáció indítványozásával és elfogadásával a voltaképeni célzt akartuk elérni, a melyet persze hogy el nem árultunk. Azért kellett nekünk a deputáció kiküldése, hogy a népgyűlésen megjelenő tömeget az utcákon felszaporodó tömegekkel Budára vezessük. Az akartuk, hogy a nép egészében követelje az audienciát. A népfenség a maga tenger erejével hömpölyöje körül a palotát: hadd valljon szemtől-szembe a közvéleménnyel szint.

Hogy kik lesznek a szónokok, kiből alakítjuk meg a küldöttséget, azzal vajmi keveset törődünk. Sőt határozottan kivontuk magunkat a szónoki tisztség terhe alól. Nekünk más dolgunk volt. Sorakoztatnunk és szerveznünk kellett a legmegbízhatóbb elemekből azt a törzskart, mely az adott intéésre magával ragadja az egész népgyűlést, hogy a tribun tógásai ki ne bőjtöljék és szét ne foszlassák. Egyszerre, mint a gátját áttört folyamárnak, kellett a tömegnek fölkerekedni, nem törődve sem a nagyképűség csuklásaival, sem a rendőrhad zavarásával, sem a deputáció szöszmételésével. Ezek, tudtukon kívül csak figuráink voltak, a kikkel Tiszának meg akartuk adni a sakkmatot.

Míg a népgyűlésnek lapok, plakátok, vezérelemek verték a dobot, s a szónokok boldog önhittséggel tanulták hosszú dikcióikat, azalatt a múzeum baloldali szárnyszögletében egyenkint jelentek meg a megbízhatóknak, titoktartóknak és bátraknak ismert ifjak. Itt a Herman által lakott szobákban informáltuk őket arra nézve, hogy mit várunk tőlük. Négyen voltak a legbeavatottabbak.

Ezek megkapták utasításait, honnan, merről vezessék a tömegeket, az esetben, ha nekünk, a népgyűlési főtömeeggel az élen, dulakodásunk támad a rendőrséggel.

E külön utasításokkal ellátott csoporton kívül, az egyetemi ifjak és polgárok legbátrabbjait és legmegbízhatóbbjait az „Egyetertés” szerkesztőségében, lakásomon és Abafi kecskeméti-utczai

boltjában külön csoportokban vettem elő. Megmondtam nekik, hogy a keleti kérdés ügyében kenyértörésig akarjuk vinni a dolgot. A népgyűlést megelőzőleg félórával legyenek a Szabadi-kávéházban, a hol kifejttem, mi a tervem és mit várok tőlök.

Érintkezésbe léptem a munkások budapesti vezéreivel is, kikkel a mozgalmak élénkítése és erősítése végett összeköttetésben voltam. A lánczhíd meghiúsíthatta tervünket, hogy azon át a népgyűlési tömeggel elborítsuk a „Hentzi-tért”. Gondoskodni igyekeztünk, hogy feltartóztatás és utczeni csetepaté esetén is más tömegekkel álljon szembe a miniszterelnöki palota. Egy esetleg a lánczhíd előtt folyó harcz kétségbeesett zaja, melyet fegyvertelen tömeg dulakodása, sebesülése, hörgése, kiáltozása, öklei, fenyegetődései okoznak, oly riadalmat és oly felháborodást szült volna, mely okvetetlenül végzetessé válik a palotára és lakójára. A lánczhídnál csak egy részét a tömegnek hányhatták volna szét és kaszabolhatták volna le. A legvakmerőbb elemek, a népgyűlési tömeg megindulása előtt, propelereken, kocsiokon, és a rendőrség aegise alatt tömegesen is, ott gyülekeztek már Budán. Mire a szabaddá tett lánczhídon és az Albrecht-út kanyarulatain a főtömeggel katonai gyorslépésben átsörtettünk, már akkor nyüzsgöttek az előre tervszerűleg átküldött rajok: válogatott ifjúsági és munkás csoportok.

A rendőrség gyámoltalanságával úgyszólván kezünkre játszott, hogy feltartóztatásunk esetén az előre küldött vezetők tekintélyes tömegeket verjenek össze a palota körül, a mely tömegek azonos jelszó alatt provokálják a deputáczió rögtöni elfogadását s a rögtöni válaszadást.

Dr. Csillag Zsigmonddal, Frankl Leóval, Ihrlingerrel, Kürschnerrel abban állapodtam meg, hogy össze fognak hívni egy munkás értekezletet. Számítottunk rá, hogy ez értekezlet összehívása szemet fog szűrni a rendőrségnek. Bizonyosra fogják venni, hogy a népgyűléshez való csatlakozásról lesz azon az értekezleten szó. Nem fognak elmaradni a detektívek. Hogyan kell tehát félvezetni magát a rendőrséget, hogy necsak vissza ne tartóztassa a Budára, már a népgyűlés előtt átvonuló munkás csoportokat, hanem még elősegítse az átvonulást? Abban állapodtunk meg, hogy az értekezleten Frankl „bourgeois” demonstráczióznak fogja jellemezni a török barátság demonstráczióját,

s a világszabadság és általános testvérisülés nevében visszautasítja az egyoldalú mozgalmat, mely zsarnok ellen tör ugyan, de másik zsarnokot pártol. A munkások, testület, ne vegyenek tehát részt a „polgári” zamatú tüntetéseken, ha mindjárt egyenként rokonszenveznek is vele, mert Európa legnagyobb zsarnoka ellen van intézve. A munkásoknak elég a bajuk, beszéljék meg azokat önállóan. Az ó-budai munkások úgylis régen sürgetnek egy körükben tartandó munkásgyűlést, melyen a főváros valamennyi munkása részt vegyen, értesítsék őket, hogy ott lesznek vasárnap, hadd végezze el a „bourgeois” nélkülük az ő krakelerségeit.

Indítványát, a majdnem katonailag fegyelmezett munkás értekezlet egyhangúlag elfogadta. Alig iramodtak el közülök az egyenként ismert rendőrkérek, jóízűeket kaczagtak és ittak annak a referádának egészségére, a mit a detektívek a rendőrségnek tenni fognak. Nem is csalódtak. Thaisz Elek majdnem kibújta a bőréből örömeiben. Tisza nagy lelki megnyugvással hallgatta végig a kellemes jelentést Thaisztól, hogy a legveszélyesebb elem, a legjobbban szervezett és a legnagyobb tömeget mozgósítani képes elem visszavonul a tüntetésektől.

Ki is kapta a rendőrség az utasítást, hogy csak ereszteni kell a pesti munkásokat Ó-Budára, minél többen sétálnak át, annál jobb. Legalább nem szaporítják a félelmesnek ígérkező lovardai népgyűlés markos és elszánt elemeit. A diáksággal és burgerekkel majd csak elbánnak.

Az ó-budai népgyűlést készakarva arra az órára tüzték ki a munkások vezetői, a mely órára a népgyűlést hirdették a falragaszok. Ezt különösen csókolni való intézkedésnek tartotta a rendőrség. A legkisebb gyanúja is eloszlott. Az sem tűnt föl neki, hogy a népgyűlés helyét Ó-Budáról Budavár felé tolták ki. „No ezek ugyan, gondolták a rendőrségnél, oly messze esnek most egymástól szárazon is, vizén is, hogy össze nem kerülhetnek, ha mindakettő egy időben gyűlésezik.”

Aggodalom nélkül hagyták magukra a munkásokat. A gyűlésen jelenlevő rendőrbiztos nem vitte ez alkalommal magával a nagy számú drabant-karhatalmat. Minek is? Most ez a máskor leglázongóbb munkás had nyárspolgárrá szelídült, s a nyárspolgárok kezdenek megvadulni. Buda az ő munkásaival

áldott pátriává lett. Minden száll drabantot oda kell összpontosítani a múzeum mellé, a Ferencz József-térre és a miniszterelnöki palota elé.

Szegény rászedett rendőrség! Ma is nevetek, ha rá gondolok, hogy játszottuk velök a filkót. Alig hogy a munkások népgyűlési megkezdődött, a titkos megbeszéléshez és elhatározáshoz képest, egyik szónokuk forradalmi kifejezésekkel festette le a töke által kirabolt munkások helyzetét. A munkások helyeslőleg tomboltak. A rendőr biztos, kötelességéhez híven, figyelmeztette a szónokot, hogy mérsékelje magát, mert különben elvonja tőle a szót és szétoszlatja a gyűlést. A szónok még bokrosabban szórta a forradalmi kifejezéseket. A rendőrbiztos elvonta tőle a szót. Erre a munkások adott jelszóra elkezdtek kiabálni: „Ez a szólásszabadság? Hagyjuk itt. Le a zsarnoksággal!”

És tódultak kifelé mind egytől egyig. És siettek vezetőikkel mind Budára, hogy a lovardái főáradattal összefolyjanak, s ha ezek a láncz hídnál szuronyokra bukkannak, ők a palota körül provokálják a harcot.

Budapest a népgyűlés napján olyan volt, mint egy forró vizes iatlan. Parázs a szívekben, fészere a lelkekben. Süstörkelt, pőfékelt, forrongott. Hemzsegtek az utcák. Mint a termidák bolyai lökték a nemzeti lovarda felé sokadalmaikat.

A múzeumot környékező utcák ecsetre méltó képét nyújtották az izgatott népboly tarkaságának. Divatos kabátok mellett a dardez zeke; fodorított haj mellett kuszált fűrtök; henyén szabott öltönyök mellett milimári zubony; gömbölyű polgárok mellett czinege uracsok; komoly patrióták mellett fűrge rendezők; öntelt szónokok mellett elszánt mesterlegények. Mindez zsibbotigva, forrongva, éljenezve, zajongva, forró lehelettel, ideges taglejtéssel, tüzes beszéddel. Élénk, mint egy keleti vásár, népfölkelés előtt, a Kaukázusban. Hullámozó, mint a népvándorlás seregei. Zajló, mint jéginduláskor a Dana. Morajló, mint vihar előtt a tenger. Dübörgő, mint földrengés előtt a tűzokádó hegy.

Ember ember mellett, mint az anya körül rajzó méh, szorongott a lovardában a főváros. Házai, a mint hóolvadáskor a patakok, utcái mint a patakok által megduzzasztott folyók öntötték egyre a néparadatot.

E látvány nagyszerű, felséges volt.

Az egyenlőség, az eszmények e varázslója, szétrombolta néhány órára a válaszfalakat, hogy az egységes eszme varázsa alatt, az osztályharczok dörömbölő macskája bömbölő oroszlánná izmosodjék.

A ki nem látott egy eszme, egy jelszó, egy cél által föl-izgatott néptömeget, az lessé meg az öserőt, mely a tengert felkorbácsolja, a földet megrengeti. Viharzó tenger, tűzokádó vulkán a nép, mikor dült keble kitor. Moraja vészjóslo, rengése vérszomjazó.

Elsápadt morájának hallatára a hatalom. Megszédült a rendőrség. Kapkodtak a miniszterelnöki palotában. Egyszer arra liájoltak, hogy elfogadják a népgyűlés deputációját; másszor azt Határozták, hogy ily válságos időkben nem szabad, a hatalomnak elárulni gyöngeségét. Egyszer úgy gondolták, elég lesz azt izenni a portás által a deputációnak, hogy ő excellenciája a délutáni órákban nem fogad, tessék szokásos időkben jelentkezni; másszor meg azt határozták, hogy el kell fogadni a deputációt, átvenni határozatát, s egy kis leczke árán, hogy nem az utcák vannak hivatva csinálni a politikát, elbocsátani az utcai pereputyot. Pillanatról pillanatra mást gondoltak, a mint a tömegek gyülekezéséről, a szónoklatokról, s a továbbiakról hozták a palotába a forgandó híreket. Végül is a „félsz” döntött. Az a „félsz”, mely a színházat összekötő folyosó boltozatán keresztül szokásra nógatta Tiszát és családját.

Fejüket veszítették, mert eszök ágában sem volt gondolni, hogy a népgyűlés népvándorlása fenyegeti a palotát. A deputáció kellemetlen volt, de nem fenyegető; a népgyűlés rohama félelmes és veszedelmes.

Roszul értesítette Tiszát a rendőrség az előkészítő mozzanatokról. Egyetlen rendőrnek sem volt tudomása, hogy az ifjú-sági vezetők csoportját, többnyire mind rendezőt, a kipróbáltabb és lelkesebb polgárokkal a népgyűlési időpont előtt fél órával értekezletre hívtam a „Szabadiba”. Titkos rejtekhelyen nem lettünk volna oly biztonságban, mint itt. Egyetlen szónak árulója nem akadt. Detektívek és rendőrök mind a múzeum és lovarda körül sűrűgtek. Oda vezényelték valamennyit.

Nagy lelkesedéssel fogadtak, a mint beléptem. „Halljuk!”

halljuk!” hangzott minden ajkon. Égtek a kíváncsiságtól: mit várok tőlek, mi a czélom a népgyűlésen?

Beszédem veleje következő volt:

„Nemzet vagyunk-e mi? Ki hallgat a mi szavunkra? Senki! Nemzetünket egy érzelem hatja át. Egységesen és osztatlanul kijelöltük, hogy mit akarunk. És mégsem az történik. Érzelmek, akaratunk, parlament és ország ellenére, az történik, a mit Bécsből Tiszára parancsolnak. Kassán éltetik a vérfürdő közt pezsgőző orosz czárt, s az egészségére ürített pohárnak arcunkba öntik a habját. Tisza megalázza a közvéleményt, hogy fölemelje a kamarillát. Szájhősnek tartja a közvéleményt, a melylyel játszva daczolhat. Szájhösködésnek tartja tüntetéseinket, melyek beszédeinkkel, fáklyáinkkal, kivilágításainkkal röppennek el. Tűrjük-e ezt a megalázást? Alá kuporodunk-e a pellengérének? Azt akarjuk-e, hogy Oroszországgal egy színvonalra sülyedjen alkotmányosságunk? Ukázok döntsenek-e hajlamaink, sorsunk és jövőnk felett?

„Én nem akarom! Legyen hát egyszer oly tüntetés, mely imponál. Nem görögtűz kell ide, hanem siker. A népgyűlés programja megint csak görögtűz. Szónokolni fognak sokat és végül indítványozzák, hogy deputáció vigye fel Budára a népgyűlés határozatát Tiszához. Mi ez? Szó, megint csak szó. Szerecsen néptörzseket kielégít a csörgő, gyereknemzeteket a szappanbuborék, nekünk határozott ígélet kell, hogy a keleti politika nemzeti irányt vesz, ha nem kapunk határozott ígéletet, ki kell csikarnunk Tisza lemondását.

„A jelszó: fölvenni az egész népgyűlést Budára.

„Legyünk készen mindenre, de kerüljük az összeütközés provokálását. Legyünk résen, hogy egyetlen szóval, egyetlen mozdulattal se provokálja a tömegeből senki a rendőröket. Hadd provokálják, ha lesz hozzá bátorságuk, a rendőrök.

„Alkotmányos polgárokhoz illően kell föl vonulnunk a néppel: méltóságosan.

„Egyet követelünk csak: nyissanak a szabad polgároknak szabad utat a kormány fejéhez.

„Legyünk készen, hogy a rendőrség elzárja utunkat.

„Tegyünk akkor úgy, mint Baudin, Hugo és társai tettek a párisi torlaszokon, mikor Napoleon az államcsínyt végrehaj-

totta. Képviselői jelvényeikkel, kart karba fűzve léptek a torlaszokra. A vezénylő tiszt rájuk rivait: „Vissza! mert lövetek!” „Mi Franciaország képviselői vagyunk, – feleltek ezek, – az alkotmányt védelmezzük. Ön nem követhet el bűnt, ön nem lövethet!”

„Mi is menjünk összefont karokkal a nép élén. Ha utunkat állják, egy lépést se tágítsunk. Vágjuk oda nekik: „Szabad polgárok vágyunk, jogainkat gyakoroljuk; kövessék el a bűnt: lövessenek!”

Képtelenség leírni a lelkesedést, mely beszédemet eddig is kísérte. Ennél a pontnál frenetikus éljenzés közt kiáltották: „Megyünk, hadd lőjjenek!” „Együtt élünk, együtt halunk!”

Tovább szólottam és e szavakkal fejeztem be beszédemet:

„Menjünk hát a népgyűlésre. A jelszó: „Fel Budára!” „Jogainkat gyakoroljuk, nem félünk a szuronyoktól!”

Leírhatatlan láz vett erőt e szavakra a jelenlevőkön. Fogadás, eskü, éljen, villanyos rohamai ragadták magukkal a gyülekezetet.

Még néhány részletes utasítás, hogyan oszoljanak fel; hogyan mozgósítsák a tömeget, a mikor a hivatalos szónokok után felállók és kiadom a jelszót, s aztán mentünk a népgyűlésre.

A lovarda vívó-termében, mely olyan, mint egy emelvény, s kinyitható üvegfalak választják el a tíz ezer ember befogadására elégséges lovagló-szintől, már akkor együtt volt minden ünnepélyes, minden hivatalos és minden szereplő alak. Ott voltak az előkészítő bizottság által kijelölt alakok mind: a méltóságos elnök, az emléző szónok, a küldöttségi dísztagok. Csupa mosoly, csupa öröm, hogy most ily rengeteg nép szeme mind rájuk van függesztve, lesi ajkukról a szót, megéljenzi és megünnepli őket. Tudták volna csak, miben állapotunk meg percekkel előbb a „Szabadiban,” hogy szétrebbentek volna, mint Andrassy híres újheli vérebei.

Programmszerűleg morzsolódott le minden. Rádörögték az éljént a minden pártból, minden körből kiválasztott deputáció tagjára. Már éppen szedelődzködni kezdtek. Egyszerre egetrázó hangként reszketteti meg a színt: „Halljuk Verhovayt!” Pulszky orra már ekkor rozsat szimatolt. Beakarta zárni a gyűlést. De hangja az óriás „halljuk Verhovayt!” kiáltásban úgy elvész,

mint a Niagaránál a madárcsicsergés. Pulszky valamit mond, a miből a körülállók is csak annyit értenek meg, hogy a programnak vége, a gyűlést feloszlatja. Míg ő rekedté ordította torkát, a nélkül, hogy hallották volna, azalatt én intettem, hogy szólani akarok. Néma csendben csak ennyit mondtam:

– Uraim! a szavak ideje lejárt, most a tettek ideje következik!

S ezzel indultam. A jelszó ki volt adva. Egy pillanat és a tömeg szétfűzve valamennyi ablakot, ajtón, ablakon rohan ki.

Kint sorakoztunk. Kart karba öltöttünk. Egyik karom a Hermanéba, a másik Lukács Gyuláéba kapcsolódott. Az ő karjaikba a többieké. Így alakult a második, s így tovább végtelennek tetsző láncban, míg a végén rend és sor nélkül tömeggé torlaszkodott. Éljenzés, dal, lelkesedés kíséretében vonultunk fel. A fürdő-utczáról a Ferencz József-térre kanyarodva a tüntetés nagyobb mérveket készült öltetni a „szabadelvű kör” ellen. Lecsitítottuk, mert a jelszó az volt: Budára.

A Ferencz József-téren, a lánczhyd előtt, a lovas és gyalog rendőrök több sorban kordont húztak. Harsányan kiáltottuk: „Senki egy újjal, egy szóval hozzájuk ne nyúljon, mi szabad polgárok vagyunk, jogainkat gyakoroljuk.” „„Kart karba szorosán egymás mellett!” szoltunk újra. „Hadd lássuk, merik-e békésen haladó polgárok mellébe mártani szuronyaikat!” Lassítottuk lépteinket, míg a rendezők az egész teret ellepették a falként tömörült tömegekkel. Ekkor katonai tempóban, teljesen zárt sorban közeledtünk a rendőr kordon felé. Már csak hat lépésről néztünk farkasszemet. Egy pillanat, egy vezényszó: a bűn megesis, a vér kiömlik.

Nem esett meg, nem omlott. A rendőrség belátta, hogy egy fegyelmezett tömeggel, mely kart karba fűzve lépdél a szuronyok elé, szembe nem szállhat. Tudta azt is, hogy az így vezetett, békén haladó sorban, akármelyiket éri a kard éle, a felelősség egészen a rendőrségre háramlik, a nép haragja az ok nélkül való lekaszabolás miatt bosszúállássá fajul.

A rendőrség parancsnoka vezényelni kezdett: „fordulj” s utána „indulj”. Hajszálon függött a harcz. Mi lett volna a vége, bizonytalan, de hogy a rendőrök egy része nem engedelmeskedett volna, az ép oly bizonyos, a mily bizonyos, hogy a

melyik engedelmeskedik, az a kaszányák kivonulásáig mind a halál fia.

Vágtatást mentek az elvezényelt rendőrök, a lánczhídon át, fel Budára, hogy erősítsék az ottani őrségeket.

Az út szabad volt. Nem sokára a lánczhíd ingani kezdett a bordáit ellepő szakadatlan áradat terhe alatt. Fogalmat adhat ez áradatról, hogy mi, az első sorokkal, az Albrecht-út felső kanyarulatán voltunk, s a lánczhídon még mindig ember ember hátán.

Fejét vesztett világ volt ezalatt Budán a miniszterelnöki palotában. Fejét vesztette a személyzet, fejét vesztette Tisza. Sem a kaput nem zárták be idején, sem az udvaron elhelyezett katonaság vezénylőjének nem volt ki megadni, és levinni a rendeletet.

Tisza Kálmán, a nagy többség ura, a kormány feje, el volt hagyatva, mikor a vész ostromolta háza küszöbét. Az a töm-érdek hízelgő, az a sok barát, még jó mameluknak sem bizonyult, mert ezekről följegyezte a történelem, hogy uraikért a végső lehetőleg hősiessen harcoltak.

Minisztertársak, kormánypárti képviselők, előkelő hivatalnokok, deputáczionális hívek mind látták a Buda felé kavarodó sötét felhőket, érezték, hogy az mennydörgéssel és villámmal terhes. És ime nem akadt egy is közülök, hogy szorongatott helyzetébeii hidegvérével, vigasztalásával oldalán álljon. A patkányok szárazról lestek, zátonyra jut-e, avagy elsülyed az örvények és szirtek közt orkán által hányt-vetett hajó. Magyarország kényúri felsőbbsséggel uralkodó miniszterelnöke oly elhagyott volt e válságos perczekben, mint a csavargó a haláltusa idején valamely külvárosi odúban.

Sok keserves órától, sok a halálszorongatás kínjaival határos percztől kímélik meg, ha elejét veszik a fejvesztésnek, és a viszonyok magaslatán álló józan tanácssal villámhárítókat állítanak fel.

Igaz, hogy az elejtett szavakból és titokzatos suttagásokból a rendőrség csak sejthette, hogy valami rendkívülibb ké-szül, de azért az utolsó órában is minden irányban jobb és méltóbb kifejlődés felé hajlíthatták volna a készülő esemé-nyeket.

Mert hát mi készült igazában? Mi volt a tervünk és célunk? Megmondom. Nincs mit titkolnom.

Tervünk és célunk az volt, hogy a deputációnak a háta mögé kerítjük az egész népgyűlést, a készen álló többi tömegekkel, hogy az pictus masculusként merüljön el a népáradatban, s ennek vállain tolassék eszközként a palotába: kikönyörögni, vagy kikényszeríteni oly színvallást, mely vagy fölfelé, vagy lefelé egyenlő a lemondással.

Szóval Tiszát a deputáció, a deputációt Tisza és mindkettőt a felrohanó nép által akartuk fogva tartani és preszionálni, hogy a fenyegető helyzetben Tiszát vagy oroszellenes nyilatkozatra, vagy lemondásra kényszerítsük. Oroszellenes nyilatkozatot nem tehetett, mert akkor felülről buktatják meg, lemondani lemondhatott, s mi számítottunk erre.

Meg is közelítettük célunkat. Hogy el nem értük, annak több okon kívül legfőképp két oka volt.

Első oka volt, hogy a deputáció, a mint a népgyűlés tömegével utána törtettünk, hogy jelen lehessünk fogadtatásánál, megérezte a pörkölő szagot. Legtöbbjük útközben, vagy ott a helyszínén elődalgott. A kik feljutottak kocsijaikon, már ott találták a különböző utakon előre küldött és az ó-budai munkásgyűlésről fölhullámzó rajokat. E rajok várták a lovardái népgyűlés főtömegének megérkezését. Őrszemeik látták, hogy a láncz hídnál nem került birokra a dolog, az áteresztett áradat zúgva, mint a szélvész, dübörögve, mint a hadsereg, az éljenek és „csokjasák” mindent elseperti kész viharával jön föl Budára.

E látványra megszeppentek a küldöttség tagjai. Felelőségükre gondoltak és elhült bennök a vér. Szerették volna, ha a mesebeli süveg a fejükön van, hogy láthatatlanokká váljanak. Kettenkint egy fiakkerben tanakodtak, hogy mittevők legyenek. Nem hagytak nekik sok időt. A nép azzal a csodás sejtelemmel, mely csak a vad állatok és vadulni kezdő tömegek sajátja, mely távoli neszre kapálódzik, messziről jövő ellenséget megérez, azonnal észrevette, hogy a deputáció tanakodik, és eléggnek találja a portásnak kitérő motyogását, hogy azonnal visszavonuljon. Alig vette észre a nép, hogy a panyókás és ünnepies díszküldöttség még el nem illant tagjai a réseket keresik, a melyeken át elszökessenek, kirángatta a kocsik ajtaját

és a deputatus urakat egyenkint kilökdöste. „Előre deputáció! Mars deputáció! Hát ez a bátorság? Nem parádénak választotta meg a nép önöket. Előre deputáció! Mars deputáció!” Ilyen és ehhez hasonló szavakkal, s néhány gyöngédnek nem mondható könyökdöfessel mutatták nekik az utat a kapu felé.

Tragikomikusabb jelenetet Hogarthnak krétája sem vehetne papírra. Látni igen, de elképzelni lehetetlen azt a jelenetet, a mint Sztupa, ez a jó képű, virgoncz emberke, lehorgasztotta fejét és kétségbeesetten szomorú arcot vágott. Egy pillantás ez alakra, ki még kisebbé igyekezett összezsugorodni, hogy minél kevésbé tűnjék szembe, és az ember maga előtt látta a hivatásától imént még büszkeséggel telt vőlegényt, a ki oltár elé készül s vezetik az akasztófa alá. Hát Simonyi Ernő szegény, a ki oly mérges beszédekkel ostromolta a kormányt, a ki oly felfordulást emlegetett a keleti politika következményeként? Milyen sápadt volt, mint tűrte a drasztikus előre lökdösést. Hát a többi?

A tragikomikus jelenetek ez időpontjában értünk fel a népgyűlési tömeggel. Diadalmámmal, lelkesedéssel üdvözöltek a már ott helyet foglaltak. Felénk hullámozottak ölelő karokkal, lengő kalapokkal. A deputációval és tagjaival egyszerre senki sem gondolt. Mire a kapuhoz értünk, egyenkint párologtak el azok is, kiket előbb lefogtak.

Ez tervünk ellen volt. Mi nem eresztettük volna el a deputációt. Szándékunk volt kényszeríteni őket, hogy forszírozzák ki a fogadtatást. Rájuk nem lövettek volna, ha lövetnek, vérök a társadalom legmagasabb rétegeiben is bosszúért kiált. A népgyűlés túszaiz gyanánt akartunk velök elbánni, hogy vagy fordulatot csináljunk a politikában, vagy megbuktassuk Tiszát, a mi szintén egy a fordulattal.

A deputáció elillanása volt az első ok, a miért tervünk, Tiszának lemondásra kényszerítése, ez után meghiúsult.

Egészben véve mégsem ez az ok hiúsította meg. A mi ezentúl történt, az mégis megdöböntette Tiszát, családját, rokonait és igaz barátait.

Tojás zápor repült ablakai felé. Készen hozták. A tojászáport kődobás követte. Egyszerre felhangzott a tömegeből: „Ha nincs deputáció, menjen be az egész nép!” Mosolygó, a palota-

portása, bepróbálta zárni a kaput. Mint a pehelyt betaszították. Egyszerre tömve volt a kapuszín. Engem és Hermant is betolt a nyomás. Kitorik a lépcsőház ajtaját. A lépcsőket ellepi az emberek. Néhány perc és a palotát ellepi a tömeg.

Ez nem volt a program ruban. Mi nem akartuk egy újjal sem bántani Tisza Kálmánt, mi csak a tömegek presziójával megfélemlíteni akartuk.

Herman a lépcsőkön útját állta a felrohanóknak, én meg, keresztülfurakodva a kapualjon, a fülkéből beszélni kezdtem a néphez. Hallgatni kezdtek. A kik benn voltak, azok is kifelé tódultak, hogy hallhassanak. A palotába nyúló áradatot feltartóztattam. Beszédemnek egy paszusa így hangzott: „E naptól kezdve a magyar nemzet kitorli Tisza Kálmánt a szívéből.”

Megmentettem Tisza Kálmánt.

Ez volt életemnek a legnagyobb bűne. Megkeserültem sokszor, megbánhattam számtalanszor: mégis azt súgja lelkiismeretem, hogy helyesen cselekedtem. A gyilkosság nem politika.

Tisza Kálmán felocsúdott. Este már együtt ült a családi tanács. Némelyikök úgy jött, hogy csak éktelen hulláját találja. A családi tanács azt határozta, hogy ne tegye ki magát többé az udvar politikájáért, mely szíve szerint szintúgy nem az övé, minden eshetőségnek. Nyugalmát úgyis feláldozta, nem áldozhatja föl életét is.

Tisza helyeselte családjának nézetét. De a vész multával, előszáguldoztak a „jó barátok”, kik a „hófürgetegben” nem találták meg az utat kapujához. Lebeszéltek szándékáról. „Csak nem adhatod meg a csöcseléknek, – szólottak mindannyian, – azt az elégtételt, hogy macskazenéjük buktatott meg.”

Tisza hajlott az édes hatalmi danákra. Eltökélte, hogy mindjárt nem mond le. Ne látszassék lemondásán a szökevény ijedősége. Majd később, mikor már a nyárfalevél sem rezeg. Legfőbb s legelső dolog most az elégtétel.

Zsebrákjai azt indítványozták, hogy fogasson el engemet. Ez elégtétel is, bosszú is.

Megtörtént. Tisza Kálmán hálából, hogy megmentettem, elfogatott.

Huszonnégy óráig úgy bántak velem, mint egy rablógyilkossal. Hat hétig a körülményekhez képest emberségesen.

Folyt ellenem „a képviselői immunitás megsértése” és „lá-
zítás” címén a bünper. Lefolyt téli hűsölésem első napjaiban
a fölségsértési sajtóper is. Az esküdszék fölmentett, és én hű-
söltem tovább. Ültem, olvastam és a mikor megengedték, a tö-
meges látogatásokat fogadtam.

Csak az, ki valaha fogoly volt, tudja igazán, mi embernek
a társaság; csak az tudja igazán, mi börtönkulcsok csörgése
után a szabadság. A ki a szabadság kéjét nem élvezte, soha
nem élvezett igazán. Én élveztem a betű kéjét, élveztem a
szabadság kéjét. Köszönet Tisza Kálmánnak.

Köszönet azoknak is, kik akkor rokonszenvök jeléül fagy-
ban, hóban meglátogattak. Jól esett a rokonszenv; jól estek
az éjjelenként czellámba hatoló éljenek. Egy esett csak roszul
nagyon roszul: hasztalanul vártam még egy demonstrációt.
ígérték, hogy csinálnak. Nem csináltak. Pedig még egy de-
monstráció, csak még egy, elfogatásom után, és Tisza megbu-
kik. Engedelmeskedett volna a családi döntvénynek. Meghajolt
volna legkegyetlenebb nadrágolója, a „félisz” előtt.

Falstaff-Tisza Falstaff-közvéleményre bukkant. Az első lö-
vés szétriasztotta a seregélycsapatot. Veréb maradt az úr házi
szemetjén. A bömbölő oroszlán visszaváltotta bőrét czirnos sza-
lonmacskának. Még nyávogni is elfelejtett, csupán csak kezet
nyal, hízeleg.

Börtönöm mécese maradt meg a lángoszlopokból egyetlen
fénynek. Ez a „kigyuladt könye” a közvélemény megnémult
tündérének.

Ez a „kigyuladt könye” égetett legjobban. Ez siratta meg
keservesen, hogy a török-magyar barátság szemképrázta-
tató játé-
kának a vége – fucs.

Pucs.

– „Mit tud ön a pucsról?” – kérdezte baraccinei látogatásom harmadik napján Kossuth.

Ez alkalommal láttam először, mint borítja pír arcát, hogy czikkázik szeméből a harag.

Én azt feleltem, hogy nem is szeretek rá gondolni a törökbarát mozgalmakra. Soha nemzet szemképrázatosabb játékot nem üzött érzelmeivel és politikájával, mint abban a korszakban, melyet méltán lehetne elnevezni „török világnak”. Egekig csapkodott lelkesedésének lángja. A Világos alól jövő béna honvéd közeledni látta az istenítéletet, mely az akasztófákat, a mankót, a rongyokat egy oroszellenes hadjárat vérével és dicsőségével zománczozza örök emlékkévé, hogy kiengesztelje a hősokeket és vértanukat. Negyvennyolcz óta ekkor volt először ismét egységes jelszavában, törekvésében és rajongásában a nemzet. A hatvanas évek lelkesedése is nagy volt; de a nemzet rábízta ifjúságára, hogy. a szekatúrákért, üldöztetésért, elnyomásért a csúfság nyilával, retteget okozó demonstrációkkal, álljon a beamtérhadon bosszút. Veszedelemben forogtak a kétféjű sasok, e heraldikai csodamadarak. Ledobálták őket kövel, vagy bepiszkolták az utca sarával. Siketítő macskazenék közt sietett hazájába a beamteri „vert sereg.” Megtréfálták és meghányták a finánczot. Nem a zsandár üldözött többé, hanem a zsandárt üldözték. Ezekkel a demonstrációkkal rokonszenvezett az ország, de rábízta a lobbanékony és ruganyos elemekre a végrehajtását.

A török-magyar barátság ügye nehézkesen indult, de aztán úgy elragadt a nemzet minden rétegére, mint ritka eszme. Főrendek és képviselők, püspökök és plébánosok, iparosok és kereskedők, zsentrí és nép egyetértettek benne, mint a kornak megfelelő politikai hiszekegyben.

Büszkeség fog el, ha rá gondolok ez időszak nagy tüntetéseire. S még sem szeretek rájuk gondolni, mert ebben az időszokban tapasztaltam először, mily nyúge az önzésnek dirigálja kenyértöréskor a lelkesedő szíveket. Falstaff a szájhős tükrében találta fel a nemzet ez időszakból saját képmását. Soha jobbkor nem döröghette volna el Berzsenyi az ő ódáját a „romlásnak indult hajdan erős magyarról.”

Mindenkit megcsaltunk, legjobban saját magunkat. Ordítottunk, mint egy oroszlán a vértelen utczákon, s meghunyászkodtunk, mint a bárány a közélet legelőin. „Csokjasa ozmanli!” „Éljen a török testvériség!” zajgott az ország. Járt a török induló. Rengett színházakban törökök láttára a taps. Dalolt, tombolt, őrjöngött a nemzet.

S mi lett a vége? . . . Fucs és pucs.

Falstaff nagyokat bődített a korcsmákban, kávéházakban, utczákon. De mikor küldtek neki pénzt, kardot és puskát, hogy no most már üsd, vágd, ott az ellenség, előre: akkor elhányta a fegyvereket, elárulta az ügyet, meglopta haldokló bajtársát.

Ide „lyukadt” ki a magyar barátság.

A pucs volt koronája annak a bünbe fült szédelgésnek, mely a miniszterelnöki palota előtt lefolyt zavargás után a sutra húzódtott. Meglapult elfogatásomra, eltúrte fiainak elvérzését Boszniában, belenyugodott, mint az indiai fakir a bevégzett tények fátumába.

Elszunyadott a lelkesedés. Élősdiek lepték el a tüntetések tetemeit, mint a hullarablók és a károgozó hollók szokták a csatapiaczkokat.

A falstaffi fucs után, jött az iparlovagi pucs.

– Kétszer szégyeltem, hogy magyar vagyok. Egyszer a porosz-ozstrák háború alatt; s most másodszor a székely pucs miatt.

E szavakban tört ki Kossuth Lajos keserősége, a mikor Baracconeban létemkor elbeszélte, mint kellett pirulnia azoknak a gyalázatosságoknak hallására, melyeket Johnson lord és Baraczi az Erdélyből indítandó expedíció céljaira letett költségek elharácsolásáról mondtak.

Részletesen beszélt el, mit mondtak. Szélhámasságról, csalásról beszéltek. Elbeszélte, hogy már a Dunafejedelemségekből Magyarországra tervezett betörés szervezésénél is nem folyt

tiszta munka. A Napoleon és Cavour által rendelkezésre bocsátott összegek gyors elolvadása nem egyszer okozott neki bánatot és aggodalmat. Féltette a legszentebb ügyet az enyves kezekről. Panasza számos szomorú jelenség adott már ekkor is okot, de az már a szodamai feslettség jellemét öltötte, a mit a Klapka-féle magyar légió költségeivel üztek, melyekre Bismark nem sajnálta a pénzt. Százezrenként úszott el a pénz azok kezén, kik egy nagy nemzeti ügyet voltak hivatva szolgálni. Másutt sajátjából áldoz ily nemes célokra a nemzet minden tagja, így tett a magyar nemzet 1848-ban; nálunk a nemzeti erőfeszítés után beállott depraváció a mások pénzét is elvonta a hazafias ügytől, hogy dőzsölhessen rajta. Bismark számadást kért az expedíció céljaira kiutalványozott összegekről, gr. Csáky Tivadar azt felelte:

– Csak nem kívánhatja azt excellenciád, hogy részletes számadásokkal eláruljam s az osztrák hatóságok bosszújának szolgáltatssam ki azokat, a kik terveinkbe be voltak avatva, és pénzt kaptak az expedíció céljaira.

Bismark azonban jól tudta, hogy vagy csekélység, vagy semmi nem fordítottatott az expedíció céljainak előmozdítására az országban. Ügynökei nyomon kísérték minden lépését az expedíció vezetőinek és nem győzték küldeni a jelentést, hogy „a komoly akciónak híre-hamva sincs, csak a pazarlás mesés ez urak részéről.”

– Hányszor kellett lesütnöm fejemet, – szólott Kossuth, – mikor a szemrehányás hangján emlegették, mily páratlan szélhámosságot tapasztaltak a hazájuk felszabadításáról szájaszkodó magyarok részéről.

És Kossuth beszéde folytatásaképen elmondotta, mennyire fájt neki, hogy meg kellett győződnie a vádak igazságáról.

– Nem csoda, – kiáltott fel, – hogy a külföldön gyakran nem néztek bennünket egyebeknek kalandoroknál.

„Kalandor!” Megbélyegző és mégis igaz szó. Világhírű kalandort kis népességünk aránylag nagy százalékban dobott az életbe. Egyike a híresebbeknek Klapka György.

Klapka nyaláb számra aratta a babért a szabadságharcban. Megkoszorúzta azt Komárom védelmével és Világos után oly kapitulációval, a minő a komáromi volt. Kár, hogy e méltóbb

szerepre hivatott férfiú úgy elkallódott. Szerfölött kár, hogy a kit hőssé avattak a hazai események, azt kalandorrá avatta a külföldi élet.

Hajdan a zsoldos bejárta az udvarokat és országokat, hogy felajánlja kardját, a hol háborúra és zsákmányra volt kilátás. Kardjával kereskedett, de mással aztán nem. Klapka mindennel kereskedett, hogy kielégítse játékszenvedélyét és nagyúri passzióit. Bekalandozta az egész világot. Futott mindenféle vállalat után. Vespasián császárral tart, hogy a pénznek nincs szaga, bármily szenyves legyen a forrás, a honnan fakad. Neki mindegy volt, vasút vagy csatorna, katonáskodás vagy mamelukság, olasz, német, francia, török, csak pénzt, nagyon sok pénzt hajtson. Légiót szervez, nem azért, hogy felforgassa és forradalomba kergesse és aztán megszabadítsa az országot, hanem hogy sok, nagyon sok pénzt keressen. A mint Monacóban, Badenben, Parisban elfogy a csehországi kalandorság által szerzett pénze, haza jön, a Deák-párt csatlósává szegődik, prédikálja az erkélyről, hogy mindent megkaptunk, s csakugyan igaza van, mert ő feleséges pumpvállalatokat kap.

Fogytán volt a pénze, s annyi volt a hitelezője, mint fűszál a réten, mikor az orosz-török háború kitört, s a magyar-török rokonszenv légyottjait és ünnepéyeit rendezte. Nosza, összecsomagolt és ott termett Konstantinápolyban. Ott termett vele együtt az ifjúság fogadtatása után Dúshegyi Márton „ohraság” is, kit kineveztek a magyar nyelvből professornak. Ott termett „Csatári Zia bey”, ki megtette magát főhadnagynak és sebesültnek, pedig inkább beillett volna nyelvtanárnak mint Dúshegyi, mert legalább konyít, ha nem is „thod” magyarul. Ott termett később Zubovics Fedor is, mint a „basi bozukok vezére”. S ettől kezdve Talliánország sem látott annyi csodát, a mennyit láttak a „Pesti Napló” és az „Egyetértés”. Hanem aztán meg is tanulták tudósítóik, hogy kell halálra verni egy-egy tollal muszka seregeket. Mócs Zsigmond rendről rendre megírta a „Pesti Naplóban”, mint annak harcztéri tudósítója, hány muszkát szalasztottak meg együtt Zubovics és Lukács Gyula. Lukács Gyula, mint az „Egyetértés” tudósítója megírta, hogy vágta magát keresztül Zubovics tíz basi bozukkal és egy Mócs Zsigával egy teljes muszka ármádián.

Izadott a muszka véres verítéket.

Tőle a zöld mező veres tengerré lett.

Izadott volna szélesebb tengert is, ha veres czeruzával meg nem herélem a lovasított tengerészlet obsitoskodását.

Klapka György a sok kalandor közt legszerencsésebb fogást tett. Aranyhal akadt a horgára. Szerzett magának dúsan jövedelmező kalandot és a magyar nemzetnek újabb szégyenfoltot.

Beaconsfield lord angol kormányelnököt nagyon elragadta a török-magyar barátság melegsége. Diplomacziái talentuma és angol hidegvére daczára merész terveket épített a magyar ifjúság küldöttségének, fejedelmi fogadtatására Konstantinápolyban, és a tisztes agg sejk vezetése alatt viszonzlátogatásra Magyarországra fíradt szofták lelkes fogadtatására.

A fehér márvány palotában igazi duhajdárídotkat csapó magyar fiatalság kontóját a szultán mintegy fél millió frankkal fizette ki. Csak pezsgős palaczkot ötven ezer darabot nyakaltak be vendégeikkel, kiket tetszésök szerint hívhattak meg. Hát bizony mi tűrés-tagadás, virágos kedvökben, talán kissé „borközi állapotban” is, Lukács Gyula, legalább valamennyi ráfogta, ötven ezer önkénytest ígért Midhat pasának. Épp annyit, a mennyi volt a leszerelt pezsgős palaczkok száma.

Az öreg sejk, visszaadta a látogatást. Hazájáért Mohamedet is megtagadta rövid időre. Kocintott boros pohárral és ha néha rajta kapta magát a szokáson, hogy öt újjával nyúl a hitetlenek pecsenyés tálába, igyekezett megbarátkozni a villával. Szegény jó öreg, megesküdött volna a mekkai sírra, hogy testvérei vagyunk. Fanatikusoknak és fanatizmusukban az ördöggel is viaskodni kész keleti fajnak ismert bennünket. Útjáról visszatérve úgy referált, hogy soha életében annyi deli és erőteljes férfit nem látott örvöngeni. Ha ezeknek csak fele neki rúgta a határnak, a halált megvető török katonák elesnek a paradicsomtól és vele annyszor tíz bájos hurritól, a hány ellenséget küldtek maguk előtt a más világra.

Londonban erre megcsinálták a számvetést. Jó lesz, gondolták, ha a nagy hühönak tizedrésze beválik komolynak. Klapka fényesre csiszolta a hatalmasak kilincseit. ígért fűt-fát, expediciót, fölkelést, segítő sereget. Válogathattak belőle. Oly készletben volt nála a bizományi mintaáru, mint akár melyik

nagy ház utazójánál. Ezek hol „posztóban, hol vasban, hol kávéban” utaznak, Klapka czikória-hadjáratokban.

Beütött most is neki az utazás. A britt külügyi kormány egy gazdag lordot, Johnstont, bízta meg, hogy saját neve alatt, saját felelősségére, csináljon Erdély felől, magyar önkénytesekkel, betörést Moldvába. Klapka megállapította, török és angol szak-erők közreműködésével, hogy e betörés megtörténhet egy Erdély bércei közt titokban szervezett légióval, melynek tisztí kara és legénysége a havasok ösvényein a határhoz közel egy ponton összegyülekezik, folszereltetik, s azután a Törökországban harczoló orosz derékhad hátába kerülván, dinamittal felrobbantja a műszaki tárgyakat: hidakat, viaduktokat; hasznavehetlenné teszi az Oroszországba vezető vasútvonalakat.

Két rendkívül jelentős eredményt vártak ez expedíciótól.

Az egyik, hogy a törököknek szívós és vitéz ellenállása által számításon túl nagy erőfeszítésekbe bonyolódott orosz hadseregnek elvágják az élelmezést és segély csapatokat szállító vonalait. Egy heti zavar ez útvonalokon kiszámíthatatlan következményűvé válik az orosz hadseregre.

A másik eredményt az osztrák és orosz viszonyoknak megzavarása által remélték. Kétségtelennek tartották, hogy az „Oroszország vontató kötelén” bandukoló Ausztria úgy fejét veszi e meglepetésre, hogy vagy Erdélyt rakja meg csapatokkal, hogy a magyar önkéntesek vándorlásának útját vágja és ekkor osztozkodási politikája szenved rövidséget; vagy Oroszországnak katasztrófáját érezve, egyet fordul és Oroszországon kárpótolja magát. Szóval vagy ostromállapotba helyezi Magyarországot, s akkor katonai ereje le van [kötve; vagy azt csinálja, a mit csinált Szebastopolnál, jó arcot vág a orosz játékhöz, és Oroszországnak elvágja a visszavonulási útját.

Kitűnő terv volt, bár meglátszott rajta, hogy kalandos. Anglia Törökországot nem szolgálta úgy, a mint megérdemelte. Félszeg munkára forgácsolta erejét, hogy ne kellessen levetnie álarczát és nyíltan lépni be a sorompók közé. Disraelin nem múlt, Gladstone atrocitái meetingjei azonban megkötötték kezét. Nagy szabású oroszellenes akció helyett kétes sikerű kalandokkal akarták háborgatni Oroszországot nagy szabású akciójában. Hasonlított e részben politikájuk a kárpáti rusznyákéhoz,

ki meglesi hova jár nyalázkodni a medve. A mézzel telt fa üregének szája elé az ágról egy kötélén lógó nehéz kődarabot helyez. A medve, hogy a mézhez férhessen, talpával félrelöki a követ, de még nyelvét be sem dughatja a köpübe, már a kő ingaszerűen visszakerül és fejen csapja. A maczko boszankodva nagyabban lök rajta, a kő az ingás törvényénél fogva még erősebben csapódik fejéhez. A medve most fokozott dühvel lökdösi, a kő fokozott erővel pofozza, míg végre úgy találja halántékán, hogy szédülve terül el. Rusznyákunk leshelyéből előtör és baltával agyonvágja a fenevadat.

Rusnyák politikával vélt Anglia is dinamitot dobni Oroszország háta mögé, hogy megzavarja terjeszkedésében. Nem sajnálta a kalandos vállalatától a költséget. Másfél millió frankkal a zsebében indult meg Johnson, hogy Disraelit fedezze, és saját privát szeszélyének tüntesse föl a kalandot.

Johnson úr el volt telve vállalatának rendkívüli sikerével. Konstantinápolyban csak úgy röpkedtek körül aranyainak fényét a kalandorok, akár az éji pillangók és molylepék a gyertyafényt. Konstantinápoly amúgy is a leghirhedtebb kalandorok tanyája. Van okuk gyűlölni a „frenehiket”, az európaiak gyűjtő nevét, a jó lelkű törököknek. A követségek előszobái hemzsegek ott a különböző nemzetiségű ügynököktől és kémektől. A keleti politikával, Európa államai egyensúlyának, a béke és háború kérdésének szálai itt kuszáltatván és odatván, egymás kikerülésére, egymástól szegődttetik az ügynököket.

Egyike a természeti adományokban legkiválóbb ügynököknek volt ez idő tájt Baraczi, ki a szükséghez képest „Baraczi és Baracci” nevet is használta névjegyein, hogy a diplomáciai száj sima padlását föl ne törje. Baraczi be volt avatva a keleti politika legtitkosabb szövevényeibe. Párját ritkító eszével és emlékezetével játszva sajátított el tizenkét európai nyelvet. A bécsi keleti akadémia diplomáciai növendéke gyanánt kerülvén Konstantinápolyba, csakhamar leleményes és ügyes ember hírébe jött, kinek szolgálatait több oldalról is igyekeztek igénybe venni. Így eshetett meg, hogy gr. Andrássy Gyulának ügynöke levén, az osztrák követséggel és a bécsi külügyi hivattal való érintkezései mellett, az arany szarvval és az angol követséggel is összeköttetésben állt. Mindkét helyen nagyra

becsülték és megbíztak benne. Mint magyarról különösen is föltették róla, hogy gyűlöli Oroszországot, és rokonszenvez a török ügyvel.

Modora a diplomaciai parketten oly előkelő simává csiszolódott, hogy az első látogatásnál megnyert, meghódított mindenkit. Kossuthot is annyira megnyerte egy látogatással, hogy nemcsak Helfinek írt, fennen magasztalva kiváló tehetségeit, ropant nyelvismeretét, hanem a keleti kérdés minden agabogában oly jártasságot tulajdonított neki, mely ha nem is áll egyedül, de bárkiével megmérkőzik. Ajánlotta is levelében Helfinek, hogy a keleti kérdéstről írott s több közleményre terjedő cikket ajánlja be az „Egyetértésnek”, s egyúttal figyelmeztette, mily sokat nyerne a parlament, s kivált a függetlenségi párt, ha ennek zászlaja alatt képviselőnek megválasztanák.

Ezt az embert ajánlotta az angol nagykövetség Johnsonnak, mint jobb kezét, a tervezett kalandnak diplomatikus és pénzügyi részére nézve.

Ma is titok, s talán irataiból se tűnnék ki, melyeket Thalóczyra hagyott, tudósította-e a tervezett expedíció mozzanatairól a bécsi külügyi hivatalt. Az is titok, pontosan és bőven értesítette-e, avagy itt-ott szándékosan félrevezette, itt-ott késedelmesen. Rám, érintkezésünk idejében, mikor a pucscsá vált kaland számláinak lebonyolítását jött sürgetni, és a legkíméletlenebb szavakkal ítélte el a „szemérmetlenül üzött tolvajlást”, azt a benyomást tette, hogy Kossuthnak figyelme mélyebb hatással volt rá, mint valamennyi diplomaciai összeköttetése. Fentartotta mellékajtonak diplomaciai összeköttetéseit, érintkezett gr. Andrassy Gyulával, de Kossuth ajánlásait annyira becsülte, hogy azok által nemcsak képviselőséghez, hanem nyomatékosabb szerephez is vélt jutni Magyarországon. Hogy „pucscsá” mesterkedtek ki, zsebelés végett, a székely légió és erdélyi kitörés tervét, azt, a diplomaciai ügynökök előtt mindig kedves csomózáson kívül, azért is fájjalta, mert lejárt, demoralizált, lekötelezett embereknek tanulta ismerni azokat, kik Kossuth nimbusza és a függetlenségi elvek varázsa alatt spekuláltak és zsebeltek.

Klapka Györgyről Baraczinak is meg voltak a maga néze-

tei, de azt hitte, hogy nevéen túl, melynek felhasználását megfizetik, a moldvai betörés itthoni szervezői nem veszik igénybe. Vették biz azt, mert szükség volt rá, hogy a kiadott pénzért készakarva csinált pucsszámadási felelősségét az ő tekintélye által is gyöngítsék. Meg azután Klapka úgy kezdett hozzá, mindjárt lelegején, annak a betörésnek a szervezéséhez, mint a vásári bódés, ki minél nagyobb csődületet kíván.

Bécsben mindjárt szemet szúrt, a mint ott nagy aplommal lépett föl, s a népgyűlések kedvéért bejárni kezdte az ország nevezetesebb központjait: nini, Klapka költekezik és vándorol, ezt ő ingyen nem teszi, vajjon hol vette a pénzt, s mi lappang ez ide-oda utazás alatt?

Klapka meglátogatta Bécsben gr. Andrásy Gyulát is. Ez mosolyogva czélozgatott az ő „nyilvánvaló titokzatosságára”, s óvta, hogy valami nagy bolondságba ne ártsa magát.

Eredeti, hogy Baraczi és mások, Klapkát e látogatásáért azzal is gyanúsították, hogy gr. Andrásy Gyulával, kinek sokat köszönhetett vagyoniilag is, és kihez barátság fűzte, már ez alkalommal elárulta, hogy mire kapott megbízást, s hogy ő nem tekinti másnak, mint olyan szolgálatnak, melyet ha komolyan nem csinálnak, senkinek sem törí be a fejét, s mégis meg van a jó oldala, hogy pénzt hoz.

E gyanú felől számoljanak azok, a kik annak kifejezést adtak. Gr. Andrásy Gyula bizonyosan vonakodni fog, ha igaz is a gyanúsítás, szolgálataiért leleplezni. Akárhogy állott azonban Klapkának Andrásy Gyulával való ügye, az tény, hogy mikor Budapesten az István főhercegben megszállott, olyan két bolygóval jelent meg az oldalán, és járt mindenfelé, a kiknek egyikéről minden komoly ember, kivétel nélkül tudta, hogy vagyonának eltékozlása után, a könnyű életű és könnyű keresetű existenciákhoz tartozik. Almásy Jenőt, a nők egykori kegyenczét, amolyan járdataposónak ismerték, ki képtelen komoly munkára, s nincs próbaképes jelleme. Ő volt az egyik bolygó, ki Klapkát környezte.

A másik bolygó Kutsera volt. Múltja homályos, mint származása. Lengyel menekültnek adta ki magát és ki nem fogyott a mesékből, melyekkel igazolni vélte az orosz kormány üldözését. Mi azonban megtudtuk róla, hogy rendörkém. Ott

csetlett-botlott, ógyelgett mindenütt utunkban. Lengyel menekülti minőségét jogcímnek tartotta, hogy keresse azok társaságát, kik vagy b. Mednyánszky Árpád, vagy az én vasutczai lakásomban szoktunk összejönni. Költekezése és ruházkodása szép jövedelemről tanúskodtak, s persze, hogy feltűnt nekünk: honnan szerzi jövedelmeit? A munkások vezetőit is figyelmessé tettük rá, mert ott a társaságunkba való gyakori tolakodását használta fel ajánló levélül. Puhatólodzásainknak sikerült megállapítani, hogy kém. Bizonyosságot szereztünk erről azzal, hogy néhány esetben pontosan értesülve találtuk a rendőrséget oly ügyekben, melyeket a legbizalmasabb baráti körökben beszéltünk meg b. Mednyánszky Árpád lakásán. Nem volt ördögösség nyitjára jutnunk, hogy egy csinos nővel, kit nevének állított, b. Mednyánszky másod emeleti lakása alatt bérelte ki ugyanazon lakórészeknek megfelelő szobákat. E lakást úgy rendezte be, hogy, a Dionisius fülön át, egy szavát sem ejtette el társalgásunknak. Volt gondunk rá, hogy részint céljainkra, részint mulatozásunkra, kedvezően használjuk föl e fölfedezésünket. Olyan don Quixottei kalandok tervét szőttük, füle hallatára, hogy mulatság volt rágondolni. Legmulatságosabb volt a besúgásai útján űzött tréfáink közül az, hogy egy nap, a helyzethez illő fontoskodással és titoktartással referáltuk el egymásnak, mily kitűnő fogás volt kibérelni Jókai házának pinczéit és ott gypjús-zsákokban elhelyezni a fölkelés céljaira szánt fegyvereket. Harsogtak nevetésünktől a falak, midőn másnap a rendőrség egy közleménye a biztos fogás reményében jelezte, hogy állam- és társadalom-felforgató összeesküvés nyomában van, a mely már annyira haladott előkészületeiben, hogy fegyvereket tart készletben a komün céljaira.

A komünikével előlegezte a rendőrség önmagának a hatást, melyre a fegyverek lefoglalásával meglepni és megdöbbeníteni vélte az országot. Detektívekkel őriztették Jókai stáció-utczai házát és a közlemény megjelenésének napján valami ürügy alatt kikutatták Jókainak, ő felsége leglojálisabb alattvalójának, Tisza házi szónokának és írődeákjának pinczéit. Jókai igen zokon vette ezt a háborgatást, mikor megtudta, hogy az ürügy leple alatt, mit is kerestek az ő házában. Aprehenziójának érzékeny szavakban adott kifejezést nyilvánosan, meg Tisza előtt is. A rend-

őrség így aztán nemcsak csizmadiát fogott fegyver helyett, hanem a társadalommentés nagy ordója helyett, egy nagy orrot.

Hogy Kutsera urnák az orrból mennyi jutott, az az ő naplójának a titka. A Klapka által szervezett moldvai betörésnél Kutsera úrról minket csak az érdekel, hogy ő volt Klapkának tótumfaktumja.

Klapka megérkezése után, egy napon, Kutsera beállít hozzá az „Egyetértés” szerkesztőségébe, és ott, teketória nélkül, de nagy fenékkerítéssel elmondja, hogy mi járatban van Klapka és hogy kívülről különösen rám hívták fel figyelmét, ki az ifjúsággal, polgársággal és munkás osztálylyal való érintkezésem után, s itt egy csomó bók következett népszerűségemről, leginkább hivatva vagyok, hogy kezére játszak. Klapka maga is meggyőződött, itteni információi is úgy szólnak, hogy én nélkülözhetetlen vagyok ez akció végrehajtásában.

Kutsera azonban már ekkor nekem, Klapka ideérkezésének célját illetőleg, csak a részletekben mondott újságot, általánosságban csaknem nyilvánosan rebesgették, hogy valami nagy dolog készül. Oly lármásan kezdte meg az első ezres költésével, az expedíció szervezését Almásy Jenő a korona-kávéházban. A mennyi igaz és állegionárius, igaz és álmexikói a főváros kövezetét koptatta, annak mind gyülekezőt vert a parázs pénz, s az ily emberek hányivetiségével, szájaskodásával kiabálták bele, mint Midas borbély a gödörbe, a főváros kávézó és étkező helyiségeibe: „Csitt, csitt, csak csendesen, hogy senki meg ne lessen.” Már a vakok és süketek intézetéből szervezett policziát is szemfülessé tette volna ez operetti muszkafogás, szemfülessé tette a miénket is. A bécsi rendőrségnek és a külügyi hivatal kémeinek figyelmeztetése fölösleges volt.

Fogalmat adhat róla, minő zajjal szervezték a légiót, hogy minden áldott nap kaptam levelet, néha nyílt levelező lapot, a melyben felszólítottak Czeglédre, Szegedre, Debreczenből, Makórról és másunnan, hogy vegyem fel őket a légióba és írjam meg, hány ember kell, vannak többen, a kik ezer örömet fognak fegyvert „a török testvérek segítségére.” Ezek mind azt hitték, hogy benne vagyok az expedíció végrehajtó bizottságában.

Ekkora zajjal dörömbölt a mély titok, melynek részesévé

tett Kutsera. E titok bizományosaként hívott föl, hogy látogassak el az „István főherceg” szállodába Klapkához, ki vár reám.

Elmentem. Klapka inkább udvariasan, mint melegen fogadott.

Rövidesen átestünk a bemutatáson. Szétnéztem és azonnal két dolog ötlött szemembe: a fültülök és a szoba. Jobbról is ajtó, balról is ajtó, s ehhez még a tülök. No, így aztán a félholtakat is be lehet a szomszéd vendég-szobákban avatni a titokba.

Szót kezdtünk cserélni. Klapka kért, hogy németül beszéljünk, mert külföldi tartózkodása alatt nincs alkalma megszerezni a magyar beszéd folyékonyágát. Az én első szavam kérdés volt: nem hallgatják-e ki beszélgetésünket? Azt felelte, hogy nem. Tudakozódott, nincs-e vendég a szomszédos szobákban, s a kapus azt mondta, hogy nincs. Megjegyeztem, hogy ez még nem biztosíték, mert kis ügyességgel akármelyik pinczért felhasználhatja a rendőrség, hogy a szomszédba lopódzva kihallgassa beszélgetését. Kutsera, ki majd mint komornok, majd mint titkár viselkedett Klapka körül, mindig talált valami teendőt és úgy tett, mint a ki részt akar venni a beszélgetésben. Intettem neki, hogy menjen az előszobába, megakadályozni hivatalan vendég hallgatódzását. Kiment. Klapka megjegyezte, hogy Kutserát megbízható embernek tartja, ki előtt nincs semmi titka. Megkérdezte tőlem, elmondott-e nekem mindent Kutsera? Igenlő válaszomra röviden maga is körvonalozta az elvállalt feladatot, s megkérdezte: számíthat-e az ifjúság és polgárság elszántabb elemeire?

Kérdésére kifejtettem, hogy számos egyéb oknál fogva, környezete miatt sincs bizalmam az expedícióban. Nem tartom a nemzet egységes érzelmeihez méltónak, hogy lelkesedése és tetteje kis terjedelmű és sok tekintetben kétes kalandban fecsérelessék el. Ez árnyat vetne a mozgalomra. A társadalom összes rétegeit átható politikai szükségességgel csak oly feladat végrehajtása volna egyenrangú, a mely Oroszországot és Ausztriát összes sebezhető oldalain kezdené ki. Föltéve, hogy a nemzet nemcsak éljenezni, hanem tenni is volna hajlandó, csak két esetben lehetne komoly akcióra gondolni: az egyik, ha Törökország egy hadosztálya betörhetne Erdélybe, vagy az Al-dunára, hogy magához vonzón minden fegyverfogható magyar

elemet; a másik, ha egy orosz Lengyelországot lázadásbajjító fölkelés, Galiczia lengyel társadalmán át, Magyarországra is átcsapná lángjait. Törökországnak lehetetlen a szomszédos tartományokon át, mostoha viszonyai közt, határaiknál megjelennie. A másik terv volna tehát az egyedüli, mely kimondhatatlan gondot és veszedelmet sózna Oroszország nyaka közé.

— Ez Kossuthnak ábrándja is – szólott Klapka. – Ő is mindig széles keretű akciók tervével áll elő. De én katona, nem politikus vagyok, s ha egy vágást adhatok ellenségemnek, ez is többre becsülöm, mint az összedugott kezet.

— Becsülöm tábornok úrnak ezt a katonához illő kijelentését, de az újabb idők nem látták ily vágásoknak a sebhelyeit. Egyébként is a kaland nem vágás, csak piszkálás. Attól tartok, és ezt, embereit ismerve, nyíltan kijelentem, hogy piszkálás sem lesz, hanem csupán botrány.

Klapka savanyúan fogadta véleményemet. Hivatkozott arra, hogy az országgyűlés és társadalom oly elemeivel megy bele az expedícióba, kiket az emigráció kipróbált, s a kik már külföldi expedíciókban is részt vettek, tudják a módját.

— En nem kérdezem, hogy kik, de gyanítom őket egyenkint, s az én utolsó szavam épp azért az, hogy a mennyire befolyásomtól függ, az ifjúság és polgárság elemeit óvni fogom, hogy részt vegyenek az expedícióban. Egy esetben azonban hajlandó vagyok magam is részt venni, másokat is, tőlem telhetőleg, rávenni a részvételre; ez eset, ha az akció komoly sikerének biztosítása végett, szakít az összes eddig beavatottakkal, s ránk bizza, hogy kijelöljük a végrehajtó bizottság tagjait. Ez esetben kockára tett fejünkkel állunk jól, hogy dolgot adunk bent és kint a kormányoknak.

— Önök nagyon fiatalok és túlbuzgók. Én ismerem barátaimat és bízom embereimben.

— Az a tábornok úr dolga. En elmondtam a magamét. Most már nem marad egyéb számomra hátra, mint visszavonulni és a legjobb akaratú semlegességgel kísérni az ügyüket.

Elbúcsúztam a tábornoktól. És többé nem találkoztam vele.

Később egy hírlapi támadás folytán, melyet ellene a pucsra való célzással intéztem, két segédet küldött rám. Az ügy, segé-

deim közbejöttével, „48-as érdemeire és agg korára” való tekintettel, békés úton nyert „lovagias megoldást”.

Klapka György a légió és betörés ügyében haladt a maga útján. Az ifjúságnak és polgárságnak egyetlen eleme sem volt azokból, az ő akció nélkül akciójában részt, a kiknek a mozgalmak földelésében oroszlánrészük volt. Klapka, mint később kisért, engem is csak a „tessék-lássék” kedvéért kéretett magához beszélgetésre. Komoly szándoka nem is volt komoly kitérést rendezni. Bizonyíthatja ezt Kossuth is, ki szintűgy kalandosnak tartotta a tervet. Véleményét nyíltan fejezte ki e részben Johnson és Baraczi előtt, midőn Baracconéban fölkeresték. Kossuth határozottan ellenezte az expedíciót abban a szűk alakban, bizonytalan erővel és bizonytalan sikerrel. Azért meg is tagadta a pártfogását, s mindössze annyiba elegyedett, hosszabb kérésökre, hogy neveket diktált nekik, a kikkel érintkezésbe léphetnek tervök érdekében és Johnsomiak írt néhány sornyi ajánlatot.

Kossuthtól magától hallottam, hogy ez volt Ítélete a terv felől. Részletesen mondotta el, mit beszélgetett „Beaconsfield e meghitt emberével”. Elbeszélése szerint óvta Johnsont a „puffogatási szcénáktól”, melyekkel sem a török ügy, sem más ügy nem nyer. Anglia méltóságával sem tartotta összeférőnek az ily bolházkodást. Lengyelország az igazi talaja az Oroszország elleni aknáknak. Ott kell azokat megásni és felrobantani.

Johnson keményen védte a tervét. Megjegyezte, hogy az expedíció sikerének meglehet az a hatása is lesz, hogy Lengyelország fölkel és visszavonulási útján hátra dőfi Oroszországot.

Kossuth tapasztalataira hivatkozva, lehetetlennek tartotta, hogy egy régóta leigázott nép, mely 1863 óta még csak életjelét sem adta, hogy le akarja rázni igáját, egy maroknyi utászcsapat hidrobantási kísérleteire lánczait széttörje. Szervezet, pénz, fegyver és tervszerű izgatás kell ahhoz, hogy Lengyelország még egyszer talpra álljon. Alkalom kapóra kínálkozik hozzá a török-orosz háborúban. Oda vesse pénzét Anglia. Busás árát fogja egykor fizetni, ha elmulasztja most az alkalmat.

Johnsonnak újabb észrevételeire Kossuth kereken kinyilatkoztatta, hogy mint eddig sem tette, ezentúl sem teszi, hogy

oly kalandba vezesse egy ujjával is az országot, melynek eredménye egy lábnnyommal sem viszi előbbre az ország függetlenségi ügyét. Attól tart, hogy az expedíció, minden kézzelfoghatóbb nagy eredmény híján, még oly bajt is zúdíthat az országra, melyet a jogok ellen fog kiaknázni a kamarilla. Ne számítsanak tehát reá, még ha otthon súlyt helyeznének is a száműzött szavára.

Kossuth, a Johnsonnal való ez első találkozásakor, mint előttem haragtól piruló arczczal megjegyezte, nem is álmódott, hogy a nemzet hitelére oly szégyenteljes módon ér véget az a „szerencsétlen gondolat”.

– Ki fog ezentúl bízni nemzetünkben – méltatlankodott – ha egyre-másra ily csalódások érik a katonai erényeinkre és függetlenségi vágyainkra építő külföldi kormányokat. Jöhet idő, midőn az európai államalakulásokat és koronákat elseprő viharban, teljes függetlenségünk eszközét veszítik el egy nemesebb és önzetlenebb kor férfiai, mert az elődök ily nemtelenül és önzőn játszották el a bizalmat.

így háborgott Kossuthnak lelke a „pucs” emlékezetére, melyről meg kellett érnie, hogy Johnson, a másodszeri látogatás alkalmával, a legridegebb szavakban nyilatkozzék a magyar „hochstapler” világról, melyhez foghatót London társadalmának legzüllöttebb rétegei sem produkálnának egy jó ügyben, hazafias czég alatt.

Szomorú történelmi igazságot képez e korszak pucsmestereire Johnson Ítélete. Annál szomorúbbat, mert Horváth 48-iki honvéd ezredest, s néhány becsületes jámbor székely csizmadiát kivéve, a többiek közt lámpással is nehéz kiválasztani a nyilvánvaló kalandorok, szédelgők és iparlovagok konkolyából a búzaszemet. A kaland jó hizemű katonáin kívül senki sem készült kitörésre Moldvába, hanem csak betörésre a légió pénztárába.

Epaminondas megtudta, hogy míg ő a sereget vezérelte, fegyvernöke eladta egyik fogoly szabadságát. „Add ide a pajzsomat, – monda, – mióta a pénz bemocskolta kezedet, nem érdemled, hogy kövess a csatákon „... „Adjátok ide hitünket, mióta a pénz bemocskolta kezeteiket, nem érdemlítek meg, hogy kövessünk a harcokban,” – mondhatták volna azok a szegény, jóravaló, derék emberek, kik egyedüli áldozatai voltak Erdélyben a pucsnak.

Világbontó történetek szülőjének hitték ezek a készülő eseményeket. Rövidlátásuk és hiszékenységük nem látott át a szitán, mely mögött a kitörést pucsnak gyártották. Példátlan könynyelműség, példátlan nyereségvágygal, ösztökélte a vezérelemeket, hogy addig és úgy készítsék elő az expedíciót, hogy minél többet félre tehesenek.

Afrika félvad törzseinek kaczikája is hírt vett volna oly „összeesküvésről”, melynél a ruházatot kirakatban varrták, „hadd szúrjon szemet az új uniformis.” Ugron Gábor székely-udvarhelyi kastélyában éjjel-nappal dörömböltek Erdély minden részéből a „mersz” alakjai. Ládát láda után szállítottak, lakásának megjelölésével, tengelyen és vasúton. Erdélyország vásárain, koreszáiban, kaszinóiban rebesgették, hogy annyi nála a fegyver, mint szérún a polyva.

Meg kell adni, hogy a mi fegyvert szállítottak, azt zseniálisan szerezték. A bécsi külügyi hivatalnak nem zavarta álmait az expedíció. Hagyta formi, hogy adott pillanatban az elfogadások jeges zuhanyával „csendet csináljon Varsóban.” Éberségét kiterjesztette a hazai álmos rendőrségre, de nem terjesztette ki Albrecht főherczeg extra államára, a hadseregre. Itt külön életet, élnek, mint a puhányok. Hogyan vettek volna tudomást, hogy az övéken kívül más élet is van. Megesett rajtuk, a mi a kőniggräzti ködben, melybe örökké burkolódnak, hogy Baraczi jártassága révén, fegyvereket rendeltek meg a bécsi arzenálban a szerbek részére. Fegyvergyárak raktáraiban kazal számra heverték a Wänzl-féle fegyverek. Majdnem kiugrottak bőrből, hogy Törökország leverésére és Oroszország segítségére, ily ócska portékán túladhassanak. Hogy megrökönyödtek, a mint a lehurrogató napi parancsból értesültek, hogy egy eszmével és egy csatával megint elkéstek. A Wänzl-fegyver régiségeit nem a szerbek számára le a Dunán Belgrádba, hanem a dunai út félbeszakításával Erdélybe szállították. A bécsi hadügyi körök extra világa mellett, az egész arzenált elhordhatták volna a szerb palást alatt, ha Erdélyben már a veréb is nem csiripeli, hogy a vasút nem győzi hordani a töménytelen bagázsát Ugron és társainak.

Erdély lesipuskásai szentül hitték, hogy az érzhegységek mondáinak kora virradt rájuk, a mikor a fülemile hangszálai

ezüstre válthatók fel és aranyerek gyanánt szophatják a medveczukrot. Hát még micsoda mesék szállongtak az aranyalmákat-őrző Ugron-sárkányról, mikor a Budapestről hozzá leérkező ügynökök, kiknek idegenségét megugatta minden házörző, és megcsudálta minden gyerek, húzták a cigánynyal, és ezressel akartak fizetni, melyet Szejkétől kezdve nem tudtak felváltani Kozsvárig. El kellett vele fáradni Nagyváradig.

Készült mutatónak a czifra egyenruha, a varratosra csíptett török nyereg. Orbán Balázst is beavatták, Bartha Miklós a lézengő szeladon sáfárnak szegődött. Faczér házasság, faczér képviselőködés után, ez a sáfárság égből cseppent mannaként hullott. Orbán Balázs öcsének, ki nem volt álmódózó óráslegény Liverpoolban, nem emigrált török földre, hanem megmaradt erdélyi bárónak és nagyságosnak, lócsiszári mandátum jutott. Híre járt, hogy ezrivel fogja vásárolni a teli vérű hegyi lovakat a muszka háborúra”.

Gyerekjáték volt meglátni a főispánoknak e kihívó zsbivásárát a pucsnak. A kormány kémrendőreinek raja nélkül is megtudakolhatták a legelső szomszédnál, hogy is főzik, hol is főzik azt a világra szóló „ribilicziót. Felsőbb utasítás nélkül is lefoglalhatták, a címzések alapján, a fegyvert és municziót. Le is foglalták ládánkint a pályaudvarokban, s még élczeltek is hozzá. Megtörtént például, hogy az utolsó felvonás időközében ott temett a pályaudvaron fogatával Ugronnak az udvari bérese

Mi járatban van bá? – szólította meg a főispán?

— Úr dolgában járok. Viszem haza azt a micsodát. De vigyázok is rá, mint a két szememre.

— Talán bizony flinták vannak benne?

— Ejnye fikom adta, beh kitalálta. De mit is beszélek, tudja már azt minden méltóságos úr, hogy mi léssen.

A székely tájszólással folyt párbeszéd azzal végződött, hogy a főispán visszatartotta a fegyveres ládákat. Tudomást szerzett a dinamitos táskáról is, melyben a személyes utazási jeggyel feladott kézi podgyász között a dinamitot szállították. Levegőbe röpíthette volna a legkisebb véletlen és baleset a személyvontot, de hát a pucs emberei nem a mások, hanem a saját biztonságukkal és tárczájukkal törődtek.

A kormány szintén nem törődött az expediczió veszedelmes

voltával, mert tudta minden gyöngéjét. Megtett minden intézkedést, hogy csirából való kikelésekor Összezúzza a záptojást. Valódi törekvése most az volt, hogy mint fogolyfoltokkal teszi a pecsenyevadász, mind egy hálóba gyűjtse az expedíció vércséit és pintyeit. Név, állás és szerep szerint kiböngészni a légió tisztikarát és közlegényeit és aztán egy rakásra fogdosni őket, volt az ambíciója. A bonmentés érdemével akartak tündökölni a jó urak, látván, hogy a játék részint ocsmány, részint ugri-füles, de nem veszélyes.

Hja! de nem hiába szemesé a vásár, vaké az alamizsna. A székely expedíció szakácsai és kuktái sem estek ám fejük lágyára. Elfőzték üres kamarájukon át, a mit Johnson lord bőkezősége az éléstárba rakott. Menekülni kellett az ezzel járó kellemetlenségektől Számon kérheti a kormány a míveletet; számon a hideg Johnson is. Sem dutyiban ülni, sem leszámolni nem kellemes.

Ez a kormány még talán képes arra is, – töprenkedtek lelki kínok között, – hogy vagy bekurgat bennünket abba az expedícióba, a hol életünket és szabadságunkat veszélyeztethetjük, s a ránk bízott pénzt is céljaira költjük, vagy a döntő pillanatig ólálkodik és akkor fogdos össze bennünket egy rakáson, mint Bodroglközön szokás subaszörrel összefogni a sulymot. De hiszen abba Tisza urnák a foga nem vásik. Majd tudjuk mi annak a módját, hogyan marad meg a pénz is, a posztó is, hogyan lesz a pénzből fucs, az expedícióból pucs.

Gondolták és megtették. Versenyeztek az árulkodásban. Ilyet sem látott még a történelem. Kiállítási ritkaság, hogy egyszerre többszörös árulója akadjon egy ügynek. Először elárulták, többen összejártszva, az ügyet a kormánynak; másodszer katonai szökevény gyanánt fogatták el azt, a ki számon jött kérni: mire költötték a pénzt?

Ötvenezet frankért vásárolta meg a kormány a légió szervezésének aprólékos titkait Klapka egyik jobbkezétől; az angol pénz rájuk eső részének könnyebb zsebredugásáért és bőrüknek könnyebb biztosításáért több vezérszemély részéről.

Thaisz Elek rendőrfőkapitányt egy ízben megszólítja az utcán egyik ismerőse.

– Adj kérlek kölcsön száz forintot.

— Szívesen adnék, de jól tudod, hogy ennyi kidobni való pénzem nincs. Hogy is jutott eszedbe hozzám fordulni. Nagyon vígan éltek ti most a korona-kávéházban. Van ott pénz bőven, miért nem pumpolsz onnan?

— Hagyd el, nem szórják ott úgy a pénzt, a mint ti hiszitek, Klapka és Simonyi Ernő garasoskodnak, hogy annál több, maradjon nekik.

— Tudod mit, ha éppen pénzre van szükséged, megkaphatod: tégy nekem egy jelentést arról, a mit Klapka, Simonyi, Ugron és társai terveznek.

— Csakhogy annak nem száz forint az ára, hanem száz-ezer frankkal aranyban sem volna jól megfizetve.

— Százezer frank sok. De vágjuk ketté. Ha adataidat pontosan beszolgáltatod, biztosítlak ötven ezer frankról.

Almásy Jenő, mert ő volt, a ki Thaisz Eleket a száz forintért megszólította, kissé gondolkozott. Kezet adott. Följelentést tett. Zsebre dugta az ötvenezer frankot, s illaberek, nádakerek, útifüvet kötött talpára. Félév sem telt bele, nem volt egy krajczárja.

A kormány, Almásy Jenő följelentése után, egyénenkint és mozzanatonkint is tisztában levén az erdélyi kalandorsággal, kezdte összehúzni a hálót és kiadta az elfogatási parancsot. Almásy Jenőben azonban volt annyi jóakarát szövetségesei iránt, mint a cigányban, hogy saját értesültsége gyanánt figyelmeztette a bandát, hogy most már mindenki révbe azzal, a mije van, mert „valaki besúgta” a dolgot,

Almásy Jenőnek esze ágában sem volt, hogy az ő följelentése nem sokkal előzött meg egy másikat, mely annyira rikított a keresett furfangosságtól, hogy szinte amolyan falusi tudákos „stiklivé” törpült. Helfi Ignác kereste föl Tisza Kálmán miniszterelnököt és oly sunyisággal, mely ennek emberismerő talentumát érdekesen csiklandozhatta, egy levelet mutatott föl, mely Erdélyben kelt és adatott fel. A levélben a beavatott ember részletességével emlékezik meg írója az Erdélyben szervezett kitérés készülődéseiről, Helfitől kér egyben-másban felvilágosítást és egyúttal figyelmezteti, hogy jó volna nógatnia a végrehajtó bizottságot, siessen a szervezés befejezésével, mert a kormány már egyet-mást neszel, még közéjük talál ütni.

A fonóházak mesemondójának Csalóka Pétere valóságos lángész a tetetésben Helfi együgyű furfangja mellett. Játszotta a fajankót, kinek az egész erdélyi história nem fér a fejébe. Oly újságnak mondotta, melyről a levél értesítette. Valószínűleg őt akarták bemártani. Eleinte törte-marta az eszét, hogy mit csináljon a levéllel. Végre azt súgta neki a bizalma, hogy legokosabb lesz a kormány közbiztonságának öréhez fordulni, legalább sem magát nem vádolhatja, hogy hallgatásával fölforgatni engedte az ország nyugalmit, sem mások nem vádolhatják ártatlanul őt.”

Tisza Kálmán meghallgatta Helfit, s eltette a dokumentumot. Egyúttal azzal a fifikával, melyet ideges szemhuyorításai oly kifejezően árulnak el, tudatta Helfivel, hogy megértette. Elfogadja az alkut. A denuncziálás keresi a csapóajtó tolózárat, hogy világgá futhasson. íme ott a zár, futhat a zsákjával.

Helfi leforrázva, de boldogan távozott el Tiszától. Álarczát ugyan örökre ott hagyta zálogul, hanem aztán cserében kikerült Simonyival együtt a hurkot. Elárulta az ügyet, hogy zsebre vágassa a neki szánt osztalékot.

Valami sokat különben sem nyert volna fejével Tisza. Czinkefogó tőknek már bevált, minek vájné ki és világítaná meg, hogy „gonosz Pistákat” ijesztgessen vele. Úgy se hinné el arról a fejről senki, hogy robespieri. Forradalmárnak olyan forradalmár, a milyen emigráns. Megunta a bocherságot, mert nehéznek találta a tanítói batyut. Nesztelen léptekkel, melyeket „nem zavar a zörgő haraszt,” vándorolt ki Olaszországba. A 48-as események rég lezajlottak, ő maga csak suhancz volt ez idő tájt, ki legfeljebb maczest rágott a hazáért, de azért nem sokára ott ténferog az emigránsok között. Bújdosónak csap fel, míg végre maga is kész megesküdni, hogy akasztófa virágának keresi a zsandár.

„Magyar magyar” lesz Olaszországban s egyszerre csak itthon terem, mint iskolakerülő bocherből és önkéntes emigránsból lett országos képviselő, országos képviselőből öntudatos pucspiczli és áruló. Mentsvárat kerített a spiczliségből és árulásból a pucs griffmadarai részére. Váltig igyekezett elhíttetni, hogy alvajáró volt, míg a pucs készült. Kossuth leveleit, melyekben Johnson baracconei látogatásáról és szándékairól ír, elmosta a feledékenység. Klapkánál tett gyakori látogatásai, Simonyival

való mindennapos érintkezései inerő holdvilági álmok voltak. Egyet nem felejtett el csak. El nem felejtette a pucsról értesíteni Kossuthot. És el nem felejtette az értesítésben keményseprővé kormozni Simonyi Ernőt a pajtást, a bajtársat, a címborát; el nem felejtette hófehérkévé meszelni beceses személyét.

Aranykor volt ez, a török világ aranykora. Mankóját szedték el a koldusnak, hogy beváltsák Johnson aranyaira. Paradicsomi boldogság volt. Eloszoltak az aggodalom báránnyelű, s a tiszta kéklő ég alatt színültig nektárral volt telve az áldozatoltárról elhódított kehely. Hanem hát a „vak sors járma alatt” görnyedez minden, a mi élet. A kehely fenekére esőppent üledékből kigomolyodtak a hyppocambok, e félló és félhalból egyesült tengeri szörnyek, melyek a fölei és ég közötti küzdelemben örvény felé vontatják a szorongó hajókat. Megjelentek a láthatáron a hordárok.

A „Három csőrű kacsá” bolondos meséjét, az ő tengerészkapitányával és polgármesteri diplomatájával, Helfinél írták át valósággá a hármas lényű hordárok. Az operetté kapitánya, kit soha sem tánczoltattak meg dühös habok, soha sem riasztottak meg pajkos delfinek, szemére illeszti a messzelátót és a mit lát, oh borzalom, egy ágyukkal megrakott ellenséges fregatt a látthatáron. Forgatja a látcsövet, élesen szemügyre veszi az árboczot és vitorlákat, és kisül, hogy a megfordított üveglencsék között egy kétségbeesett légy vergődik. Helfi is látta a bakót megállani előtte zordonan. Három bakót, hármát egyszerre. „Irgalom Istene el ne hagyj! Jaj! pucs. Jaj! átkozott bankó-dsinek. Jaj! áruló Tisza. Jaj! rendőr-király, zsarnok-király Thaisz Elek.”

A rettenetes tragédiának így indult meg az első felvonása. Fogolyként ült saját házában korszakunk legnagyobb férfja. Vérmezővé készült a Kisfaludy-utca. Szörnyű büntény leírására vette a vésőt kezébe a történelem istennője. Pokoli éjjel volt az nagyon. Ah! én tanúságot tehetek róla, mert én láttam őt egy siralomházi éjszaka hősi szenvedéseivel az arczán. Igen, ott voltam a reggeli órákban, mihelyt a rémes eseményt levéllel tudatta egy lóhalálában érkező futár. „Nosza kardot, vértet”, „Hamar a gazembert, fiaim . . . Cselényi!” . . Szólottam az iszonyú hírre Herman Ottóhoz, s a kit elől-utól kaptam, minden fegyverfogható legényhez. Hadd hordozzák körül a véres kardot: veszélyben az alkotmány, rabbá lett a sérthetetlen képviselő.

Megnyergeltük lábaink szilaj paripáit, s kezünkben kanócczal, hogy felgyűjtjuk szívében a várost, vágattunk ki a történelmi házhoz. Mint görög tragédiákban a kar, s mint görög szent berkekben a papok, léptük át az egy éjjel át szentté avatott küszöböt. Előttünk állt az apostol slafrokban.

Soha, soha ilyen jelenetet! Csupa sajtós, csupa szenvedés, csupa vértanúság az egész alak. Pillái rezgők, szemei dagadtak, arca holthalavány: az átvirrasztott éj nyomai. Kezei hidegek, veritékes a test: a gyötrelmek és kínok nyomai. „Beszélj! beszélj, szentünk, vértanunk, mindenünk!” – Nyöszörgés a felelet. Bátorítjuk, biztatjuk. Az életerők vonaglása közt mekkegi: Thaisz Elek.

Nyárfalevélként reszketve, jajgatva, panaszkodva, kétségbeesve találtuk Herman Ottóval Helfit a lakásán, a mikor fölkerestük, hogy meggyőződjünk, mit csináltak egy pokoli éj alatt a mártírral a hordárok. Azzal mentünk oda, hogy bedugjuk ujjainkat a vérző sebekbe, és mint szemtanuk lármázzuk fel a fővárost: foglaljon állást az alkotmány sarkalatos törvényének, a képviselői mentelmi jognak megsértése ellen.

Mártírunkról még akkor is hideg veritek gyöngyözött. Tördelve panasolta el a „hordárok éjjelét”. A Bertalan-éj hajmeresztő iszonyai, a szicíliai vecsernye idegrázó borzalmi lassú fölelevenítése közt halljuk kezét tördelve elpanaszolni a hordárok éjjelét.

A Bertalan-éj hallatlan iszonyai, a szicíliai vecsernye idegrázó borzalmi törpeségek a hordárok éjjelének hajmeresztő emlékei mellett.

Komoly elhatározással léptük át a küszöböt, s a mártíromság elbeszélése után, pukkanó kacajjal hagytuk ott. Képtelenség azt leírni, képtelenség azt lerajzolni, azt csak a kaczagó idegek rázkódtatásai között átélni lehet. Az a levegő után kapkodás látásunkra, az a libabőrös elhebegése a történeteknek, valami oly felségesen bohózati, melynek párját színpad nem nyújthatja, csupán csak az élet.

Torzrajzá árnyalt mozgékony arcán az ijedés vonásai közül gurultak elő a szavak. Elbeszélése istenien tragikomikus részletekben túlsapongó. Azzal kezdte, hogy fogoly a saját házában. Hordárokkal őrizteti Tisza Kálmán. Most is ott lesnek rá valamely kapuban. Csak nem rég takarodtak ki házából, de egy

pillanatig sincs biztonságban: nem tudhatja, mi történhet vele. Elmondta, hogy tegnap ebéd idején, melyet nála francziásan este tálnak föl, becsöngetett a kapuján bárom „szerfölött gyanús” alak. A kérdésre, kik legyenek, mit akarnak, még gyanúsabban viselkedtek. „Parancsuk van nálam tölteni az éjjelt”, ennyi volt az egész, a mit a szobalány diplomaciai föllépése kipréselt belőlök. Gyanúságuk egyre növekedett. Egyikök az előszobában, másikus az udvaron, harmadikus a kapuban foglalt állást. Feleségének végre sikerült egy pohár borral kifaggatni belőlük, hogy megbízatást kaptak rá a legszigorúbban felügyelni. Elmondta, mily kellemetlen benyomást tett rá ez alakok látása. „Első perczen katonákkal vélt szemben állani, olyanforma volt a kinézésük; majd jobban megnézte őket, s akkor csillogó számlapjaikról rögtön rájött, hogy rendőröknek kell lenniök, s csak utóbb tüzetes vizsgálatra győződött meg, hogy számozott pléhtáblájuk van ugyan, de nem rendőröknek vannak öltözve, hanem hordárok-nak.” Elmondta, hogyan igyekezett kicsikarni belőlök a titkot; hogyan foglalták el lassankint ebédlőjét; hogyan itatta őket és ivott velök, hogy kihúzza reggelig, s megakadályozza, ha valami merényletet hajtanak ellene végre. „Egy pillanatig sem tudhattam: nem ragadnak-e el, s nem ébrednek-e föl hajnalra valamely börtönben. Ilyen a zsarnokság legsötétebb századaiban sem történt. Még Olaszországban a sbirek hazájában sem.”

Most se tudom, hogy kerültünk ki Helfitől elevenen. Csak azt tudom, hogy a görcsösen támadó nevető ingert, mely elbeszélése alatt mind természetesebben követelte jogait, alig bírtuk rogyás nélkül kiállani. Erdély vakmerő nihilistája, ki dinamittal készül robbantani hidakat, légióval alázni a porba Oroszországot, mint Peleskei nótárius, a ki remegve pityizál hordár svalzisérekkel, példátlanul komikus alak. Az osztrák császári koronát, Kossuth szélviharának bizományosaként, elseperni kész forradalmár, ki a házi jogának szentségét lábbal tipró hordárt ki nem dobja, hanem gúnyája alatt rendőrt, a rendőrben hordárt, a pléhtáblában bárdot lát, oly nevetető figura, mint a czir-kuszi bohócz.

Siettünk el a bohózat szinteréről, nehogy ragadós voltával, a martír felszabadítására törekvő szellemeket is belekavarja a kaczagás ördöge.

Még csak a bohózat nyitja volt, a mi érdekelhetett. Rájöttem hamarosan. Az egésznek nyitja egyszerű. Thaisz Elek Erdélyből várta Klapka griffmadarait, kik csodálatos módon értesültek, hogy a denuncziálás megtörtént és idejekorán elszálltak a rendőri lép elől. Thaisz úgy számított, hogy a teljes elröppenés előtt, okvetlenül meglátogatják társaikat informálás és információ végett. Megrakta tehát rendőrökkel a pályaudvarokat, szállodákat s a czímborák házait. Annyi detektívje azonban nem volt, a mennyi ily széles terjedelmű intézkedéshez szükséges. Régi szokás szerint hordárok fogadtak fel a rendőrkémi tiszt teljesítésére. Ezek közül háromnak meghagyták, hogy tartsák szemmel a Helfi házát és jelentsék a kapitányságnál, ha ott a leírt alakok közül valamelyik megfordul. A hordárok szórói-szóra vették az utasítást. Betolakodtak Helfi házába. Helfi ijedtében és ludasságában eltúrte önkényüket és itatta velők a lacrimae Christit.

Reggel aztán, a mint a vészmadarak túlzásaiból hírért vették a rendőrségen, mint hajtották végre a hordárok utasításaikat, haladék nélkül megparancsolták nekik, hogy csak a ház körül czirkáljanak. Ha Helfi távozik, mindenüvé kísérik el és jelentsék hol, mit keresett? A hordárok megint szóról szóra fogták fel a parancsot. Helfi tanácsunkra kocsit hozatott, hogy panaszt emeljen Tiszánál, és a parlament előtt, a sérelemért. A kocsi előállott, de alig indult meg, egy kapu alól ott termett a hordár és felugrott a bakra. Halálos ijedelmek közt vergődött el Helfi a képviselőház ülésére. Itt néminemű bátorság szállta meg. Napirend előtt maga hozta fel az esetét. Azzal kezdte, hogy nem érezvén magát mint képviselő szabadnak, addig fel nem szólal, míg biztosítást nem nyer, hogy szólásszabadsága és személyes szabadsága sértetlen. Tisza, kit a folyosón általános derűtség közt tárgyalt hordár-ijedelem szerfölött mulattatott, félig tréfásan, félig komolyan biztosította Helfit, hogy tudtával sem perczek előtt, sem e perczben nincs veszélyeztetve szabadsága, csak szóljon bátran. Helfi erre megnyugvását fejezte ki a jelen perczet illetőleg, s épp panaszának előadásához akart fogni, mikor egy hang teli torokkal elkiáltja: „Itt a hordárok!” Helfi megrezzen. Mindenki oda néz. Nem látnak semmit, csak a Helfi reszketeg ajkait. Óriás hahotában tör ki az egész ház.

Meg volt oldva a hordárkérdés.

Bárcsak ily könnyű szerrel oldották volna meg a pénz-kérdést.

Ugrón Gábor a rendőrség szeme láttára állított be két szemüveggel és leborotvált állal az „Egyetértés” szerkesztőségébe és háborítatlanul szökött Olaszországba a felelősség és számadás elől. Bartha Miklós a Hortobágyon kóválygott és írta hozzám a „hálaíratot” ügyük védelméért. De a hálára ez egyszer nem voltam érdemes. En nem az ő, hanem azok személyes szabadságügyét védtetem teli tűzzel, a kiket senki sem értesített, hogy most már megtörtént a feladás, ugorjanak félre, hanem a kik áldozatokként fogságba jutottak mások kapzsiségének és lelketlenségének.

A kormány elérte célját. Csirájában kísérhette a kalandot, melyet pucssá fejlesztettek.

„Ezek az emberek nem a közbékére, hanem csak a vagyonbátorságra veszélyesek”, volt a vélemény a döntő körökben, s hagyták futni a szereplőket, s eltussolni a botrányaikat.

Lehetetlen elvitatni, hogy a kormány ez eljárásában, a fel-fúvást és bosszút nem kereső politikai esély mellett, legfőbb tényező gyanánt szerepelt a vezérkalandorok és vezérgriffek árulkodó jellemének és zsákmányszomjának megvetése.

Elmosódtak az erdélyi kalandorság által felkavart gyűrűk is, mint annyi minden, a mit az idő szül és eltemet. Az utolsó gyűrűt Baraczi kódobása okozta. Johnson nevében jött számon kérni a művelet pénzügyeit. Még a feladás pillanatában is jelentékeny összeg jutott a vezérszereplők kezébe, melyből egyetlen garast sem volt idejük és alkalmuk az expedíció céljaira fordítani. Erdélyből úgy számoltak be, hogy a lovak világgá szöktek, a nyergeket elásták, a ruhákat elégették, a fegyvereket lefoglalták, ez ennyi meg ennyi ezer forintnak a sírja és hamuja. A többi hiányzó ezeresre nézve meg alkalmazták azt a régi patriarkális módot: jöttünk-mentünk száz forint, ettünk-ittunk száz forint, összesen háromszáz forint. Annyira alkalmazták, hogy a világfiat mit sem törődéssel készült számadások végösszege is ezer forintnyi „kis hibát” mutatott. A könnyen jött szerzéknek ez volt a szerzedmege. Simonyi Ernő a pénztáros-még könnyebben bánt le a számvevőszékkel. Ugyanazt felelte,

a mit gr. Csáky Tivadar a Bismark-légió pénzére: „Ki volna oly bolond, hogy bizalmi állásában számot adjon, s másokkal magát is kompromittálja.” Arról a harmincezer forintról sem akart hallani, melyet az ügy elárulása után kézbesítettek neki, a fölfedezés félelmében, czinkosai. Barátai azt mondták: „ráfért szegényre;” a kormánypárt meg azt mondta: „miért nem fordult hozzánk, ismerte már a kilincset.” Gúnyos szavaik alatt annak a titka rejlett, hogy Simonyi Ernő részére, pénzzavarainak megszüntetése végett, 1875-ben aláírási ívet nyitottak. Ez magában véve még nem adott volna okot a gúnyra, csak a szerencsétlenség fölött való szánalomra. A gúnyra okul az szolgált, hogy Samassa egri érsek és Somssich Pál két-két ezer forintja mellett, Tisza Kálmán is aláírt ezer forintot. Csak az, a ki a „jósívú adakozó” bőkezűségét ismeri, méltányolhatja egész mélységében a befektetés értékét, melyet e páratlan adakozás által a függetlenségi párt talajába ruházott.

Igaza van a szentírásnak: „Az ő gyümölcseikről ismeritek meg őket; vajjon szednek-e a tövisről szőlőt, vagy a bojtórjánról fűgét?”

Azaz, hogy fűgét igen, de nem azt az édeset, melytől könnyebben mozog a puszták tevéje, hanem azt a fűgét, melynek kalandoroknál és szerencsevadászoknál a neve – pucs.

Barátaim.

Balaton-Füreden népgyűléshez készülődtünk 1878 pünkösdjén. A szálló udvarára két kocsi hajtattott be. Veszprémi iparosok ültek a kocsikon. Eljöttek, hogy megkérdezzék tőlem: mit tartok Eötvös Károly felől? Megmondtam őszintén, hogy politikai karaktere felől semmi jó véleménynyel nem vagyok.

Már elvileg nem rokonszenveztem a pápai iskola jellemeivel. Pápa és Sáros-Patak közt olyan az ellentét, mint Deák és Kossuth között. Kettőjük közt áll Debreczen. Páparól ered az alku, az alkalmazkodás, a konczlesés, a szélkakaskodás. Pápa a politikában megteremtette Deákot, s történelmi évszámaink között ezt a számot: 1867. O maga még selyem, uszálya csupa foszlány, merő rongy. Kerkapoly finánczkodása, Jókai csélcapsága, Eötvös elvtelensége a darabosabb foszlányai ez uszálynak, melyet követnek az apróbb rongyok. Példa rá Vadnay Andor. Kerkapoly Károly házat épít, az ország pedig már csak kézi zálogra kap hitelbe. Jókai Mór siketítő ódákat zengedez az elvhűséghez és beadja derekát a szabad szerelemnek. Eötvös Károly rendeletekkel gyilkolja agyon a választási szabadságot, börtönbe zárja a baloldali polgárokat, hogy aztán hosszú kanyargással, miután hiába cserkészett a középén, átvágjon a szélső-balra. Vadnay Andor családjának összes tagjaival „forradalmárnak” kereszteli a függetlenségi politikát, de jön Kecskemétről a deputáció, hogy „függetlenségi párti antiszemitát” vigyen jelöltül, Pápa rögtön kész köpönyegének fehér bélését vörössel kicserélni. Intrigál, ront, bont az antiszemita párton, hogy leveretésekor megtagadja fiatalságát, mely a lelkesedés kora, és fiatalkori bűnnek mondja az antiszemitaságot, mely csak addig volt valami előtte, míg Tapolczán a mandátumot kezébe játszotta.

Sáros-Patak a politikában megteremtette Kossuthot, s ezt

a törvényhozási évszámot: 1848. A nyelvészetnek szüli az újítás mesterét Kazinczy Ferenczet; a költészetnek a gólya költőjét Tompa Mihályt, az engesztelhetetlen Szemere Miklóst és Sárosy Gyulát; az irodalomnak szüli a „Falurossza”¹ Íróját Tóth Edét; a jogirodalomban Kövit, a bölcsészet terén Erdélyi Jánost. Mindenütt elüljár, mindig kurucz, rendíthetetlen és lángoló. Soha se papol lemondást, opportunitást, csúszás-mászást, mindig elv-hűségre, haladásra, küzdelemre buzdít. Pápa az élősdiség, Sáros-Patak a lelkesedés, Debreczen a hátraesés. Debreczen adta Magyarországának Tisza Kálmánt.

Ez a három iskola szab irányt a közügyekben. Ez ad emberöltőként jelleget a korszaknak.

Most a pápai graszál és dominál. Megszűnt erő lenni a meggyőződés; divat a színváltozás; hintára került a lelkiismeret: élvezni és szerezni a szabály.

Eötvös Károlyt ez iskola hívének ismertem, természetes, hogy a veszprémi iparosokat óvtam a neve köré sorakozástól. De minthogy fölléptetésén többé nem változtathattak, azt tanácsoltam, hogy írásbelileg kényszerítsék színvállásra a függetlenségi párt mellett. Ha nem teszi, hagyják cserben tarka zászlaját. Tanácsomat megfogadták. Eötvös, a veszprémi szavazatok biztosítása végett, függetlenségi szint vallott. Hanem azért reklamálta őt a mérsékelt ellenzék is, melynek én adtam a »habarék» nevet. Eötvöst Veszprémben meginterpellálták habarékoskodása miatt és ő az „Egyetértés”-hez küldött távirati nyilatkozatában a függetlenségi párt hívének jelentkezett.

Ezt a belegyömöszölést, egy rá nézve ellenszenves párt kötelekeibe, Eötvös Károly soha sem feledte el. Erezte, hogy oly pártkötelekeibe kényszerítették, a hol mindjárt tüzet kiáltanak, ha más pártra sompolyogni, vagy alkudozni akar. Nekem tulajdonítván oroszlánrészét annak, hogy a szellős nagy Deák-köpenyt föl kell cserélnie a kényszer-zubbonynyal, attól a pillanattól kezdte gyűlölni kezdett és egy perczig sem nyugodott, hogy ne ármánykodjék a hátam mögött, s mindent el ne kövessen, a mi ártalmamra lehet.

Hogy mily nyomasztónak találta e „szélső útra” terelést, melyet „a tiszavidéki széltolás” útjának nevezett, az kitűnt Kossuth elleni kifakadásából. Adomái, okoskodásai, érvei mind

Kossuth lerántására és Deák felmagasztalására irányultak. A „frázisok embere”, ez volt legkedvenczebb szavajárása Kossuthról. Üres szalmát csépelőnek tekintette pártját, melynek „gyakorlatibb” programot kell követni.

Egyik disputáció alkalmával rászóltam, hogy az ő néze- teivel minek lépett be hát ily lárifári pártba, melynek utójára is azt az érdemét legvakabb ellensége sem vitathatja el, hogy a függetlenségi eszméket fennen lobogtatja a kapósabb idők számára.

– Miért léptem be, – kiabált önfeledten, – azért, hogy szétugraszszam azt a basi-bozok pártot.

Rajta nem múlt, hogy egészen szét ne ugraszsa. Leghatal- masabb bizonyítékai ennek a kenyértöréseket provokáló csel- vetései, házsártoskodásai, támadásai. Elhozta a Deák-párton dülő és azt szétrobbantó frondőr-szellemet a függetlenségi sajtóba, el a függetlenségi pártba. Csávolszkynál azzal dolgozott ellenem, hogy „szógám, most már a kurucz elemet mind ide seperte a Verhovay tolla, az itt marad, bízd rám, hogy az én tollam a deákpártiakat seperje a lapodhoz, akkor aztán igazi nagyhatalom lesz az „Egyetértés”.

Csávolszky hajlott az aesopusi róka biztatgatásaira. Az „Egyetértés” elvi vitorláit összevonta és lassankint átevezett a semlegesség csöndes vizeire. Amolyan mindenkinek szájaizét kielégíteni vágyó, a börzemanőverek nagy fogásaiból lakomázni készülő közlöny lett belőle. Csávolszkynak nem került semmibe, de Sembery Istvánnak közel egy milliójába került az Eötvös ideája. Semberyt kerítették meg a mesébe sajtottartó hollónak.

Eötvös Károlynak basi-bozukokat ugrató muszkaságával Herman Ottó jelöltsége hozott döntő összeütközésbe. Én Herman Ottó jelöltségét támogattam a Kállay Ödön halála következtében megüresedett szeged-alsó városi kerületre. Úgy is mint tudóst, úgy is mint politikust, úgy is mint Kossuth ajánlottat legmél- tóbbnak tartottam a helyre. Eötvös Károly ádazon támadta meg a pártban Herman jelöltségét. Leszavaztuk. Megveretése fokozta „rész indulatú” gerjedelmeit. Herman beajánlása végett a párt előbb Helfit küldötte le Szegedre, a hol komikus malőr esett meg vele. Egyik népkörben nagy tüzzel-lobbal szónokolt. Meg- kérdezték, hogy „kicsoda légyen az az úr?” Helfi, hatásra számító

páthoszszal vágta oda: „Én Helfi Ignác vagyok!” – „Szabad instálnunk, hogy minemű tisztelettel legyünk eránta?”

Helfiben kezdett meghűlni a vér, hogy a neve hatástalan, akár egy statistaé. Közelebbről ismertette meg magát: „Helfi Ignác, országgyűlési képviselő vagyok.” – „Az Isten éltesse!”

Helfi, ki azt hitte, hogy a Kossuth által hozzá írt levelek miatt a nád is az ő nevét suttogja, merészen vágatott a felismertetés csúcsára, s onnan büszke mosolylyal szólott: „En az a Helfi vagyok, kihez Kossuth Lajos a leveleit írja.” – „Nem volt szerencsénk becses nevét tisztölhetni”, – volt a a szerénykedő válasz, melyre sülyesztőt szeretett volna lábai alá, hogy eltűnjék a hírneve ragyogása iránt oly közönyös nép elől.

A Herman Ottó jelöltsége, a neve, ismeretlensége, nagyot hallása és sörénye miatt sok bajjal járt. Helfi azzal jött vissza Szegedről, hogy hallani sem akarnak róla. Eötvös kárörvendő diadallal rázogatta fejét, s még élesebben újította meg ellenem támadásait. Szóra szót váltottunk, minek vége többszöri golyóváltás lett.

Káröröme azonban korai volt. Herman győzelmesen került ki az urnából. Pedig nem kis feladat volt már csak kijelölése is. Soha sem feledem el azt a jelenetet, a mely az alsó-városi kör kijelölő gyűlésén lejátszódott. Hermannak. Vőneki Pálon és ennek öt főnyi rokonságán kívül, egy szál párhíve sem volt a mintegy száz főnyi gyűlésen. A szegedi vezérférfiak el sem mentek a gyűlésre, mert botránytól tartottak. Bakayval és Polcznerrel a tanyákra kocsiztak, s engem egyedül eresztettek „az oroszlán torkába”. Fagyosan fogadtak. Egy-egy éljent, mely a hírlapírónak szólt, úgy bocsátottak ki szájukon, mintha fogukat húznák. Hatszor kértem szót a központ és magam nevében, hogy Hermant beajánljam. Sem dicséret, sem lelkesítés, sem Kossuth ajánlása nem volt képes felolvasztani a fagyot. A negyedik szavazásnál is csak törpe kisebbségig vihettük föl. Utolja felé valamivel olvadékonyabb lett a hangulat, de a többséghez hiányzott néhány szavazat. Igyekeztem még olvadékonyabbá tenni. Ekkor az asztalfőnél, a tőzsomszédomban, egyik tipikus szegedi ember kikotyantotta, hogy mi nyomja lelköket. Félbeszakított: „Nem kell Herman, mert maga is, a neve is zsidó!” Mint a mikor a malomkerékre vizet bocsátanak a zsilipen, olyan mozgás

és zaj támadt e közbeszólásra. Szívök titka fel volt fedezve. Még akkor maga a zsidóellenes mozgalom is csak a szívek fenekén feküdt, mint folyóban a nagy hal. Ez a mozgás levegő után kapkodás volt. A vallásilag türelmes magyarnak, a becsületes szegedi népnek, megvolt a véleménye a boltok és korcsmák, a kereskedők és szenzálok Hermanjairól. Ezek atyafiának vélték Hermant, az Ottót. A tisztas arcukon csak úgy düleszkedett a kíváncsiság: „no, mit mondasz erre?”

Jót álltam, hogy nem zsidó. Ez volt a bevezetés a közbeszólásra adott feleletemben. Aztán tréfásan utaltam rá, hogy a ki nem hiszi, fogja elő Hermant négy szem közt. Mosolyogtak. A mosoly kitűnő jégtörő. Erre Herman nevére tértem át. „Nein okos dolog – szólottam a többi közt, – nevével elítélni valakit. Vajjon Petőfiről, kinek családi neve Petrovics, nem azt hánytorgatják-e, hogy maga is tót, a neve is tót. Hej! csak adna az Isten nekünk minél több olyan tót, mint Petőfi. Kossuthról is gyakran írták már, hogy maga is tót, a neve is tót. Hej! csak az Isten adna nekünk minél több olyan tót, mint Kossuth Lajos.”

Már ekkor a lelkesedés ült az eleinte kíváncsi, majd derűs arcokra. En erre egy ötlettől elkapatva, hirtelen a közbeszólott szomszédom felé fordulok: „Nem tudom mi a neve a szomszédomnak, mert most látom először az életben, de ki tudja, nem olyan neve van-e, a melyhez szintén hozzáfér a szó” . . . Egyszerre kiáltották tíz oldalról is a nevet: „Császár! Császár!” „Császár? – folytattam és végeztem be szavaimat, – Császár? – Hm! Soha ennél alkotmányellenesebb név. Háromszáz éve harcolunk a császárok ellen az alkotmányos király mellett, biz a tisztelt polgártárs neve is nagyon német szagú” . . . Emberem, kit roppantul megleptek szavaim, és egyike volt a legtörhetlenebb kuruczoknak, önkénytelenül felkiáltott: „Az, Isten ucsce!” Harsogó kacagás és éljenzés hangzott fel. Az elnöknek intettem. Föltette a kérdést. Hat-hét motyogó elégedetlen kívülről, a többi mind éltette Herman Ottót.

Hermant megválasztották képviselőnek, én pedig a jelöltsége miatt történt hajbakapás folytán, írtam Csávolszkyknak, hogy a lap irányváltozása oly ellentéteket támasztott az én felfogásom

és Eötvös felfogása közt, mely a szakadást elkerülhetetlenné teszi, s azért idején megválók az „Egyetértéstől.”

Alig léptem vissza, Svájczból táviratot kaptam özv. b. Mednyánszky Lászlónétól, hogy tízezer forintja rendelkezésemre áll egy szerkesztésem alatt megjelenő lap céljaira, ha biztosnak tartom, hogy a lap gyökeret ver és fizetheti a felajánlott összeg takarékpénztári kamatait. „Hiszem, hogy gyökeret ver, de mint becsületes ember nem vállalhatok felelősséget.” Ezt válaszoltam és saját szakálamra, saját erőimmel, tőke nélkül, teljesen függetlenül alapítottam, 1880. januárius 1-én, barátaim lázas ösztökélésére, „Függetlenség” címmel, a nyolcz évi viharos életet átküz.dő lapot.

Hét nagy harcz emléke fűződik a „Függetlenség” történetéhez: a frakkos banda, a kolícionális vajúadások, az egri zászlósértés, a katonai brutalitások, a Thaisz-buktatás, az eszlári per, a zsidó kérdés harczai. A honvédségért való harczot b. Fehérvár ellen, számos más kérdés harczával, föl se emlitem.

A kisbirtokosok földhitelintézetének botrányai éppenséggel a „Függetlenség” megindításakor merültek föl. Egész bűnhalmazat. Záloglevelek sikkasztása, hamisítás, csalás, lopás együtt és váltakozva fordultak elő ez intézet vezetésében. A büzt, mely onnan kiáradt, régóta kezdtek érezni, hiszen uzsorásokhoz jártak házalni a záloglevelekkel. Suttogták mindenfelé, hogy a kormánynak a tönk szélén álló emberei hogyan markolnak minden biztosíték és fedezet nélkül az intézet pénztárába. Végre is a jégvár összeroppant a déli szél fuvalmára. Ezt a déli szelet a „Függetlenség” fújta az intézetre. A többi lap nem merte bolygatni a „kényes ügyet”. A „Hont” kivéve, mely csak egy jelentéktelenebb munkatársa által volt érdekelve, valamennyi lap ott függött Végh Ignácznak, az intézet igazgatójának, a horgán. Ki honorárium, ki kölcsön, ki sáp fejében. Hallgattak, mint a siket fajt, ha elmúlt a dörgés ideje.

Természetes, hogy a „Függetlenség” nem kiméit senkit. Nem kímélte a botrányos tervekbe botrányosan beleegyező levélnek mágnás íróját, nem kímélte Tisza nemes testőreit, nem kímélte a sajtót, melytől e Perez szigetelte el, és hagyta elszigetelve, függetlenül, de a leggyűlölködőbb agyarkodásnak, a legkislelküebb irigykedésnek állandó céltablája gyanánt.

Ennyi szeny, ennyi érdiek nyílt megtámadása lélektanilag föl kellett hogy idézze azt az összeütközést, mely engem a lőversenytéri párbajon b. Majthényi golyójába, a közönséget a hatvani és kerepesi úti zavargásokba kergette.

Mi volt az eredménye? . . . Tisztította a levegőt. A vérnek mindig megvan a társadalmakra ez a hatása, akár egyesek, akár tömegek sebéből patakozzék.

B. Majthényi Izidor mellett Komjáthy Bélának jutott ki e párbajban a legjelentékenyebb szerep. B. Majthényi Izidort egyetlen betűvel sem érintették a támadások. Azt se tudtam, él-e a világon. Egyszer csak beállít, gr. Battyány Elemér, b. Ühtricz Zsigmond, és Beniczky Gábor társaságában, a még csak nyolcz napos szerkesztőségbe. Látszik föllépésén, hogy szeretné keresni tíz ürügyet az összeszólalkozásra, hogy e mögé rejtse a párbaj okát. Kaszinóbeli társait azzal hozza oda, hogy legyenek tanúi, a mint heczet csinál a skriblerrel és szemök láttára inzultálja. Csakhogy nem jól számított. Fiatal volt a szerkesztőség, de gyors kezű és erős öklű. A kisbirtokosok intézetének botrányai által fölvert por mindjárt nyakába zúditotta a fenyegetések zuhanját. Töltött pisztoly az Íróasztalon, éles kard a szék karjánál, a még csak félig berendezett szerkesztőség első kellékei közé tartoztak. Barátaim a fenyegetések hallatára, rám kényszerítették ez eszközöket; munkatársaim asztaláról sem hiányoztak a fegyverek. Tollunk egy volt mindenikünknek, fegyverünk több.

B. Majthényi Izidor megkérdezte: mi alapon támadok oly gentlemanekre, a kiknek becsületessége előtte kétségen kívül áll.

- Bizonyítékaim alapján! – feleltem én.
- Szabad kérnem, milyenek e bizonyítékok?
- Levelek és okmányok.
- Kétségbevonom e levelek hitelét gr. Festetich Pálra nézve.
- Itt van sajátkezü levele.

Megnézték mind a négyen. B. Uchtricz mohón futotta át a sorokat s oda szólt: „Ismerem, ez a Pali írása.”

A helyzet kritikussá vált. B. Majthényi Izidor szentül hitte, hogy csupán másolatban bírom a leveleket. Innen akart kiindulni a heczre. Szóváltásunk alatt azonban a nyomdából markos kerékhajtók adták egymásnak a kilincset. Munkatársaim asztalaiktól felállva várták a fejleményeket; én készen arra, hogy

a legcsekélyebb inzultusra fegyvert használok. Majthényi, ily körülmények folytán, tanácsosabbnak látta azzal a megjegyzéssel távozni, hogy „egy országgyűlési képviselőtől gondosabb megválogatását remélte volna támadásai czéltábláinak”. Mire én azt feleltem: „Ennek megbírálása választóim és a nagy közönség, s nem a báró úr hatásköréhez tartozik.”

E jelenet után kaptam én b. Majthényi Izidor aláírásával a sértő levelet, mely b. Uchtricz beismerése és b. Majthényi látható meglepetése daczára, ürügyet kovácsol, hogy megsértsen és azzal fejezi be a sértést, „ha Verhovay Gyula úrbán él a becsület legkisebb szikrája”, tőlem e sorokért elégtételt kér.

Világos volt előttem is, barátaim előtt is, hogy itt b. Majthényi Izidor, kinek az egész ügyszemmel semmiféle köze nem volt, erőnek erejével párbajt akar. Biztos kezével akart végezni velem, látszólag a kaszinó, tényleg Tisza érdekében.

Barátaim kifogástalan gentlemanekkel értekezlet tárgyává tették az ügyet. Gr. Teleki Sándor ezredes elnöklete alatt gyűltek össze mintegy tizenketten. Ott voltak a többi közt Németh Albert, egyike azoknak, kiknek párbaj ügyekben irányadó és döntő volt a szava. Ott voltak Szalay Imre, b. Mednyánszky Árpád, Herman Ottó, Hentaller Lajos, Hojtsy Pál, s ott volt Komjáthy Béla, kit a Tisza Lajos kir. biztos mellett betöltött kormánybiztosi tisztből, külön távirati értesítéssel kértem meg a feljövételre.

Az értekezlet rövid eszmecsere után. kimondotta, hogy b. Majthényi Izidortól sem jogom, sem kötelességem elégtételt kérni. Kifejtették elhatározásuk indokait is. A sértés, úgy mondták, megszűnt sértés lenni, mihelyest gentelmanhez nem illő fortélylyal, illetéktelenül, más ügyében, más helyett erőszakolattik; senki sincs jogosítva másnak ügyében bírónak és lovagul feltolakodni, míg az, a kiért feltolakodott, képes a saját becsületét megvédeni, ha mindjárt nem tudja, vagy nem akarja is; a beavatkozás más ügyébe, másnak becsületéért, magában sem lévén lovagias, az elégtételadásnak vagy vevésnek annál kevésbé lehet helye, mert b. Majthényi fellépése spadasi jellegű lévén, sértése nem esik lovagias elégtétel alá; a föllépés különben is a sajtó függetlensége ellen irányul, hasonló elbánás alá esik, mint a pozsonyi országgyűlés szólásszabadsága ellen bécsi

vívómesterek által intézett merénylet; b. Majthényival szemben az egyedül megengedhető és helyes elégtételvevés, közzétenni levelét és átadni őt a közönség megvetésének.

Ez volt az egyhangú megállapodás. Megköszöntem, de nyomban kijelentettem, hogy mégis provokálni fogom b. Majthényt. Egyhangú megállapodásukkal föl vagyok mentve, hogy a lapban megjelentekért elégtételt adjak, vagy ennek következményeiért elégtételt kérjek. Mint szerkesztő visszautasítom a rám erőszakolt párbajt és fentartom a lapban elmondottakat az összes sértő és vádoló kifejezésekkel, mindenkivel szemben; de azokért a szavakért, melyekben az én becsületesemet érinti, kérek és veszek elégtételt. Egyúttal kijelentettem, hogy a párbajt, a lovagiasság szabályai ellenére, kieroszakoltnak tartván, nem érzem magamat kötelezve az elégtétel ügyének tárgyalásáról a szokásos módon hallgatni, hanem azt minden részletével előre nyilvánosságra hozom és segédeimet is megbízom, hogy b. Majthényt nevében provokálva, adják tudtára, mi a véleményem felőle és eljárása felől.

E kijelentésem után szóba ereszkedvén az értekezlet tagjaival, megtudtam, hogy a határozatot egyhangúlag hozták ugyan, csak Komjáthy Béla volt más nézetten, de ő is belenyugodott egyhangú meghozatalába.

A párbaj lefolyása ismeretes. Két körülmény azonban nem kellőleg, vagy túlozva ismeretes. Az egyik körülmény, hogy nem tartották meg a párbajnak azt a föltételét, mely új pisztolyokkal tűzte ki a megvívást. A másik körülmény az, hogy nyeglén hajtották végre a pisztolyok sorsolását. Mindkettő oly hiba és mulasztás, mely, ha nem is hívta ki, de előmozdította a végzetet. B. Majthényi segéde, Uchtricz Zsigmond báró, a helyszínén a Battyányi-féle használt pisztolyok elhúzásáért azzal mentegetődzött, hogy Kimernél nem voltak új pisztolyok készletben. Komjáthy Béla meg azzal védte életbiztosító pisztolyainak elhozatalát, hogy „jó az előrelátás, hátha nem kerülnek új pisztolyok,” Csakugyan nem kerültek, s így Battyányié mellett, az ő pisztolyai is sorsolás alá jutottak. A sorsolásnál nem eléggé pontosan jártak el, s a felhívás sem volt korrekt, hogy adja mindenik párbajozó fél becsületszavát, hogy sohasem lőtt a Battyányi pisztolyaival, a melyeknek javára a koczka dőlt. Azért

nem volt korrekt, mert becsületszavunkat adtuk ugyan, hogy nem lőttünk a pisztolyokkal, a mi igaz is, de én nekem senki nem súgta meg, tapasztalásból sem tudhattam, hogy azok kitűnő hordású célzópisztolyok. Annak is, a ki csak néhányszor lőtt is célba életében és nem gyakorolta magát oly sűrűn, mint én ez időben, elég tudnia, hogy kitűnök a kezében levő pisztolyok, s azonnal más szemmel veszi célba a végzetet. Én nem tudtam, hogy a pisztolyok oly „pompásan” hordanak, azt hittem szokásos életbiztonsági párbaj-mördályok. Löttem, de nem célzóztam. Majthényi célzózott és lőtt. Golyója átfürödött a nyelő és légző cső között, magakadt a kulcscsont és lapoczkacsont között, most is hordozom, a mint lassankint száll, szívem fölött.

Nem teszem föl, nem szabad föltennem, hogy a mulasztás hibáján kívül bármiféle célzatosság szerepelhetett volna ez esetben Komjáthy-nál. Egyébiránt, ha tudom is, hogy célzatos gonoszsággal hág utamba, még akkor sem változtathatok helyzetemen. A „gyáva” szót el nem viseltem volna tíz életért sem. Nem viseltem el, bár Kászonyi Dániel, kaszinói bizalmas közlések alapján, az „Isten nevében” óvott, ne rohanjak a halálba, mert a kaszinóban biztosra veszik agyonlövétésemet.

Komjáthy Béla szerepkörében nem a szabálytalanság és mulasztás a nevezetes, hanem az, hogy pályám eddig leírt ívének csomópontjain háromszor volt alkotó eleme, vagy közvetlen tényezője, a rám mért halálos csapásoknak. E párbaj volt az első csomópont. A másik csomópont az eszlári per alatt gubanczosodott össze. Ennél a pontnál már nem osztályokkal, hanem a fanatizmus, a pénz, a hatalom, a viláгурalmi fajtorekvés érdekeinek ármádiáival állottam szemközt. A pénzpiacz által dirigált kormány, az izraelita iroda által dirigált főügyészség, a részvényesek, bankok és bankárok által dirigált sajtó, a bankók által dirigált orvosi és ügyvédi szakvélemény: az érdek, a bosszú, a düh minden démonát nekem uszították.

Annyi érdek, annyi szenvedély darázs-fészkének megbolygatása, annyi hatalmas kéz megtámadása, lélektanilag kellett, hogy fölidézzé a halálos összeütközést. Itt már ne ni a mágnás kaszinóval, hanem az „alliance Israelite” hálózatába font világhatalmi tényezők óriás lelkiismeretlenségével és óriás erőivel ütköztem össze. Itt már nem a katonai státus lovagias szabá-

lyai búzták meg az összeütközés vonalait, hanem a kifizetett váltók és megfizetett szolgálatok láncolatába vert erők, melyeket az eladósodott ország aranyjáradék miniszterei, e papírmachée nagyságok támogattak. Itt már változott a szín, változtak a jelmezek, változtak a szereplők. A kaszinó lőtt párbajban, a katonaság perelt törvényesen, öltek és vagdaltak a lovagiasság és becsület korlátai között; a zsidóság és zsoldosai ellenben a maguk módja szerint: erkölcstelenül, orvvul és gazul.

Komjáthy Béla, a ki személyi, házi és lapkiadási dolgaimat legapróbb ízig ismerte, a ki a csángó-hajsza rugóit tudta, a ki a hajsza visszaverésén, a meglepetés első pillanataiban, velem együtt tanácskozott: ez a Komjáthy Béla mégis az érdekek és zsoldosok galádul előkészített rohamánál maga mérte a második halálos csapást rám. Huszonnégy óra alatt felmondta a „Függetlenség” kauczióját, mely az ő birtokaira volt betáblázva. Évek ismeretsége és barátsága annyi hatással sem voltak rá, hogy legalább siralomházi időt engedjen. Egyszerre egy csapással sietett a roham élére állani, sietett a gaz merénylet hőseként az első követ rám dobni az akasztófa alatt.

Nem haltam meg a golyótól; nem haltam meg e csapástól. Engem megmentett egy beteg ember; ő felette meg összecsapott a választási áradat. Megbukott, s mikor fölemelkedett, a halál anyala véste ajtajára, annak holttestén át, a ki neki legkedvesebb volt: memento mori.

Már nem emlékezik. Kitörölte ő régen emlékezetéből azt a jelenetet, mely a kassai toaszt fölött írott felségsértési peremben hozzá vezetett. Első rendű kriminalisták ajánlkoztak a védelemre. Én körülnéztem a párton és a legkevésbé ismert fiatal prókátort választottam ügyvédemül. Valóságos istenkisértésnek tartották e lépésemet. Kállay Ödönhöz, mint nagybátyjához, fordultam, hogy hozzon vele össze. Kállay Ödön, egy oszlop a 48-as idők előjogokat és vért áldozó férfiai közül, nemes tetőtől talpig, hazafias a legfutóbb gondolatáig, merésznek találta eszmémet.

— Már Gyula öcsém, az nem járja. Én szeretem a Béla gyereket, de az ügy országos, nem termett ő még arra. Válaszson csak mást védőül.

— Megmaradok, Ödön bátyám, elhatározásom mellett. Vagy

olyan lesz a hangulat az esküdtek közt, hogy a czikk irányáért mentenek föl; vagy olyan, hogy a czikkért ítélnék el, így is, úgy is mindegy, akárki lesz a védőm. A hangulat most határozottan fölmentésemnek kedvez, hadd tűnjék föl egy fiatal erő védelemben.

Az öreg aztán utczákon át vezetgetve kapacitált, de úgy, hogy szeretetének melege, melyet irányomban mindig megőriztet, rám is ömlött, de látszott, hogy örül unokaöcscse szereplésének.

Együtt készítettük el a védbeszédet, melyet elfogatásom után, befejező részében jóakarató kezek csiszoltak ki. Komjáthy védett, az esküdtszék fölmentett. Komjáthy nevét az akkori idők lázában egy nap alatt ismerték mindenütt.

Ez volt az első csapás, a mit én rámértem.

Ettől kezdve önzetlennek látszó barátság kötött bennünket össze. Tiszához és gárdatisztjeihez való mind bensőbb viszonya feltűnt, de egy esetet kivéve, mikor levélben felszólított, hogy kíméljem Tiszát, nem nyugtalanított. A párt tagjai között azonban sok érdes megjegyzésre adott alkalmat.

Közbe kitört a szegedi árvíz. Én már napok előtt a helyszínén voltam. A kormánybiztosok és a főispán, a főispán és a hatóság közötti szakadatlan konfliktusokban igen sűrűn voltam közvetítő. Egyetlen voltam a képviselők közül, ki a régi városházán Lukács György államtitkárral, mint rendkívüli kormánybiztossal, Kende Kanut szeged-sövényházi kormánybiztossal, Herrich miniszteri tanácsossal, Dani főispánnal, Pálffy polgármesterrel, együtt virrasztottuk át az éjt a csolnak nélkül maradt városháza polgármesteri szöglettermében. Hajnalban megpróbálták oda szólítani az arra tévedt csolnakosokat. Azok átkokat szórva emelték föl ökleiket: „Füljatok meg kutyák, legalább nem kell agyon ütnünk mindnyájatokat!” Hiába vetették sorban a latba tekintély őket. Már ez akkor az épületronsokat, bútorokat és hullákat úszató ár mocsos habjaiba veszett. Ekkor én mentem az ablakhoz. Eleinte engem is szitkokkal fogadtak. „Hohó! nem nekem szól az atyafiak, nem vagyok én semmiféle potentát,” – szólottam és megneveztem magamat. Rőgtön ajánlkoztak, hogy a lépcsőházba állanak a csolnakkal. Hanem kikötötték, hogy azok közül és itt a cifra czímek és káromkodások csak úgy

omlottak, ne hozzak ki egyet sem, hadd ömöljék rájuk az a büntanya, vagy hadd veszzenek éhen. Lukács György felém fordult: „Itt, a mint láthatja képviselő úr, a mi hatósági funkciókat az engedelmességgel együtt mosta el a víz, ön mehet és tehet. Én mint a kormány biztosa kérem, tegyen meg helyettem a mit tehet, vegye úgy, mintha önre ruháztam volna át a hatalmamát.”

Nem tudom lesz-e kedvem és alkalmam ez árvíz részleteiről, a nálam levő okmányok alapján, megírni olyan dolgokat, melyek az árvíz betörésére és a mentési viszonyokra vetnének világot, és elmondának egyet-mást gr. Szapáry Gyula, majd Tisza Kálmán és végül a király megérkezésének történetéhez. Most a kötet terjedelme lehetetlenné teszi, hogy mindarról írjak, a miről szeretnék. E tárgynál is elég tehát, ha megemlítem, hogy a rekonstrukció keresztülvitelére kinevezett királyi biztos Tisza Lajos mellé, Tisza Kálmán nekem is felajánlott egy kormánybiztosi állást a tanácsban. Megköszöntem a figyelmet, de exponált helyzetemre való tekintettel, mely nem tűri a legkisebb meghajlást és legkisebb gyöngeséget, elhárítottam a tisztelet. Megkérdezték, kit óhajtanék magam helyett a függetlenségi párt részéről. Én Komjáthy Bélát ajánlottam.

Ő elfogadta. Kinevezték. Rekonstruálta a zsírtól cseppegő állást zsebébe.

Ez volt a második csapás, a mit én Komjáthyra mértem.

Mértem én rá harmadik és negyedik ilyen csapást is. A harmadikat a kun-szent-mártoni kerületben, a hova a táviratok és levelek egymás után röpülve hittak meg a három hétig egy húzómban tartott kortes utamból. Kérdezze meg kun-szent-mártoni főkorteseitől, ez élő tanuktól, hogy égett-e Ucalegon, s a viszonyok alakulásai folytán, melyek szavamnak súlyt adtak, tettem-e mandátuma érdekében valamit?

De hát régen volt, rá foghatja, hogy nem igaz. Bezzeg nem volt régen, emlékezhet rá, mikor Olay Lajos testi-lelki barátja két „nagyköveti” küldetésben járt el nálam az ő nevében. Következő szavakkal állított be:

– Béla tiszteletével jöttem, ő mindig gavallér embernek ismert, sajnálja, hogy a nyomás alatt, mely rá nehezedett, elhamarkodta a kaució-visszavonás dolgát. De ő számít nagy-

lelküsedre és régi barátságodra, hogy a karczagi választás alkalmával nem fogod megtámadni és ellenfelének pártját fogni.

Ez a Karczagon elrendelt időszaki választás alkalmával történt. Függetlenségi állott velem szemben. Jogom volt köztük választani, hogy kit támogassak a küzdelemben. Néhány szóval kitártam a keserűséget, mit eljárása fölött éreztem, de az engesztelő szavak végre is fölolvastottak, megizentem neki: „Jól van, ne mondja, hogy bosszúálló vagyok, semleges leszek.” Az is maradtam. Komjáthy a nagy vesztegetések árán is, csak néhány szavazattal győzött.

Ez volt a negyedik csapás, a mit én Komjáthyra mértem.

A képviselőházban erre kibékültünk, ő pedig tovább halászott a közélet zavarosában. Megvámoltatta a kormánypártot, felhasználta a függetlenségi pártot és azalatt hálójában tartotta a drága aranyhalat Berele Hayt.

„Nem is hiszed, mily kevésért vállalta el az a Béla a védelmet, – szolt hozzám Olay Lajos, másik „nagyköveti” küldetése alkalmával, – mindössze négyezer forintért. Elég bolond volt, hogy ennyiért elvállalta.”

En is azt hittem. Bár kezdtem emlékezni, hogy miket beszéltek fiatalkori pénzmanipulációiról a megyei tisztviselők előkelői, s a zsenri tagjai Szabolcsban. Szathmárban tavaly még többet mondtak szavahihető emberek. Ok magyarázták meg a viszonyt, mely közte és Berele Hayt között fenforgott. Fiatal korában kizárták a társaságokból, Szabolcsban és Szathmárban, mert barátain uzsoráskodott, a mi akkor hallatlan dolog volt. Ez magyarázza meg, miért kellett védenie Berele Hayt, ki uzsorások pénzét uzsorával forgatja. Es ez magyarázza meg végül, miért kellett neki a katonai szuronyok, jegyzőkönyvhamisítás, jograblás árán képviselővé lenni Czepléden, miért kellett a karczagi helyett, nyolczszáz polgár monstre-tiltakozása daczára, megtartani azt a czeplédi mandátumot, a melyről a választást megelőző napon következő szavakkal nyilatkozott Lukács Gyula előtt a függetlenségi körben: „Tudom, hogy Verhovay Gyula pártjával szemben számba nem vehető kisebbségem van, de azért mégis én viszem el holnap a mandátumot Czeplédről.”

Ez volt a harmadik csomópont, melynél a harmadik csapást

mérte rám. A rám mért csapásoknál nem annyira a csapás, mint inkább az fájt, hogy barátaimat oly rosszul tudtam megválasztani. S ha már emberismeretem oly gyarló volt, legalább közelemben élt volna az Aeneis bűvésze, a ki „a mérges fogú viperákat és méreg-lehelő hydrákat dalával álomba ringatja”. Körülöttem folytonosan gyakorolhatta volna mesterségét. Talán neki sikerült volna megszelídítenie azt a tusakodást, mely Herman, Hojtsy és Hentaller közt, míg én halálos betegen feküdtem, a fölött folyt, ki a legény a csárdában. Nem kellett volna akkor megélnem a tusa végéül, hogy Herman alamuszi lelketlensége, mely akkora, mint tudománya, egy nyilatkozatban, melynek visszatartására szavát adta, de tőlem távozva mégis kinyomatott, rám hártotta a felelősséget azokért a garázdaságokért, melyeket betegségem alatt a lapban üztek. Nem volt elég, hogy felgyógyulásom után kevesebb előfizetővel vettem át a lapot, mint volt betegségem előtt, hanem engem a még betegen fekvő embert ráadásul meg is mart.

Bizony annak a viperákat altató bűvészeknek sok dolga akadt volna akkor is körülöttem, mikor Hojtsy Pál, Somogyban való időzésem alatt, Tisza Kálmán meggyilkolására izgatott, és otrombán nyers meseutáztatokkal a legizléstelenebb felségsértési cikkeket írta. Barátságos kézszerítással ugrott el e cikkek után a „visszontlátásig” szülőföldjére, a honnan elég arczátlan volt egy hét leforgása alatt úgy nyilatkozni az „Egyetértésiben, hogy a „Függetlenség” erős irmodora miatt vált ki ennek szerkesztőségéből. Megvált a kenyér miatt, melyet Csávolszkytól kialakodott. Megmart az alkalmoszerűség elvei alapján, mint igazi modern fráter, ki a czeglédi tojástáncztól neki vadulva, oly nagylelkű volt falusi zsidajával társaságban orgyilkost bérelni, hogy leüssön; a ki, mert nem volt választó, csak a kormány kegyelméből hagyatott meg képviselői megbízó levele bírtokában; a ki a koronauradalomban akarván halászni, ajándekot szavaztatna meg a királyi ház jegyben járó leányának a nemzet által; a ki a bukófélben levő kormányt álarcozott vad bika gyanánt ökleli, hogy a politikai láthatáron feltűnni készülő új kormánynál biztosítsa agyari számára az új kegyet és új sápot.

Hogyne volna jogom megvetni az ily csillagok után kap-czát rugó betyárságot.

Hogyne nézhetném le mellette a nagyzási hóbort ama karikatúráját, kit az irány elemeiben való járatlansága daczára az általam írott és „Hentaller Lajos” név alatt közölt czikkekkel dédelgettem, palléroztam. Igen! az én bűnöm, az én nagy bűnöm, hogy szarvat kölcsönöztem a ficzánkodásnak. Ennek köszönhettem, hogy az irány tani „abc” elsajátítása után első dolga volt, zsidó zsoldban lapot indítani ellenem, majd onnan átsapni antiszemita laphoz, egyszer írni együgyűségeket zsidóbarát szellemben, másszor írni ostobaságokat zsidóellenes szellemben. De még sem! Ennyi betűt sok vesztegetni az oly mániákus írói viszketegre, melynek nincs veleje, de vannak nagy vizlecsapolásai. Hisz fogadást rá, hogy a ki úgy firkantgatja oda rendkívüli cím gyanánt a „volt országgyűlési képviselő” címet, akár az oláh cigányasszony bigyesztgeti nyakára az üvegkalárist: az boldog lesz, hogy a megmart ember ennyi tért áldozott e könyvben a tintateknőcznek.

Klaszikus kor, klaszikus eszmékkal, lovagkor lovagias eszmékkal kellett ahoz, hogy a barátság erény legyen, melyet istenek oltalmaznak. Fekélyes korok pocsolyás medrökkel csak a hullőket termelik. Váromok közt a zöld borostyán ősi múlt-ról, a mérges skorpió a jelenről regél. Posványban gázoltam, rá kellett bukkanom a hullőkre; romok közt jártam, rá kellett bukkanom a skorpiókra.

Országházi nihil.

„Nem válik a vér vízzé; meglátjátok, hogy csalja meg Tisza a németet, csak álljon háta mögé az egész nemzet.” Ez alatt a jelszó alatt korteskedtek az 1875-iki választáson. Gyöngyélet volt ez. Deákpártiak, vacsorapártiak beletörődtek a dolgok új rendjébe. Több volt a száj, több lett a kanál. De áldott jó ország az, aprít nekik bőven, ha aprítják is. Eleinte féltékenykedtek egymásra, meg attól is tartottak, hogy komolyan veszik a pénz-ügyek rendezésének fogadalmát. Oda se néztek neki. Emelték az adókat, fabrikálták az új hivatalokat. Mert nemcsak az igaz ám, hogy a kinek az Isten hivatalt ad, ész is ad hozzá, hanem az is igaz, hogy hivatalt nem az Isten, hanem a miniszter osztogat. Istent félni, a miniszternek engedelmeskedni szokás. Akkor aztán minden úgy van legjobban, a mint van. Káromkodik ugyan a bugris, hogy a betevőt is elszedik előle a végrehajtók, de annál magasztalóbban szól a kormányok legjobbikáról kinek jut is, marad is.

„Megnyúznak, éhezem”, hangzik a tömegből. „Nincs több ilyen zseni, mint a kegyelmes úr, a botból is pénzt facsar”, zengedez a pártkórus. Már az igaz, hogy a kegyelmes urnák a szipolyai jobban értik a mesterségüket, mint a filoxera. Kiszívják a venyigét, mikor még szőlő, egyenes adó és dézsma által \ aztán dézsmát hagynak a gazdának, mikor már bor, s végül kilopózzák italmérési és regaleváltsági díjak fejében. Őt krajczáros homoki bor fizet öt krajczárt fogyasztási, két krajczárt italmérési adó címén. Hol van még ráadásnak a korcsmatar-tási illeték, hol a hordó, a fuvar, a házbéradó, a korcsmabér, hol a jövedelmi és fogyasztási adók özöne? Az úrbér azt mondják megszűnt, nincsenek jobbágyok. Szent szabadság! de vissza-

kívánczol a robotos világba, a hol a „legkegyetlenebb földesúr” se botozhatott ki verejtékekből többet, mint a tizedet.

Csakhogly ki meri azt mondani, hogy nem jól foly az ország sora. A képviselő? Annak ha jól viseli magát, s mint ellenzéki is csak „ugat, de nein harap”, megengedik, hogy itt is, ott is kalászokat tarlózhasson. Egyiket lekenyerezik azzal, hogy hivatalba teszik valakiét, a ki ezért viszonzszolgál. Másiknak sutyomos konczot dobnak, mint a szakácsné szokta baka szeretőjének. Harmadiknak rováson tartják, hogy ne nagyon feszengjen, valamely bibijét. Ez zsiros csődöket, gazdagon csörgedező pereket; amaz csöndes igazgató tanácsosságot kap. Olyan is van, akár hány, kinek az is szerencse, ha komolyan nem háborgatják kerületében és kijár neki az utalvány az 5 firt 25 krajczárra naponkint. Irányi hallgatag paktumot köt, hogy másutt nem fogja zavarni a kormány vizeit a kerületekben, csak az övét se kavarják Békésben. Ugrón Gábor nyílt paktumot köt Erdélyben, leköt magának és barátjának két mandátumot, a többit üsse kő.

Ezek a szegényebb ellenzéki „ragadmányok”. Erkölsi rugójuk, hogy úgy sem levén nyílt választási harcban megbukatható a kormány, legczélszerűbb félig jobb, félig bal lábra helyezkedni velők. Opponálni muszáj, mert annyi aranyhidat vertek már a vadházasságok klubja felé, a pártájukat megunt agg szüzek számára, hogy a nagy szájú közvélemény újjal mutogatna rájuk, és nem kímélné a durva jelzőt: „a szajhák, a szajhák!”

Próbálni próbálták az átilianást. Ki ne emlékeznék azokra az úttörő kísérletekre, melyeket a delegációba való bemenetel élére állításával tettek? Erdély kincskeresői értekezlet tárgyául tűzték ki a Szikszayban a hídverést. Hanem hát, míg őrt állhattam a „Függetlenségben”, a klubban és a házban, kérlelhetlenül megtámadtam a fészkelődést. Kárát vallottam kétségkívül, mert alattomos és nyílt ellenségemmé lett valamennyi eladó lány a függetlenségi körben. Ellenségem lett a mérsékelt ellenzék, a mely az áthidalást bevezetőnek tartotta az új összehabrodáshoz és az így összekevert „habarék” pártot, új konfüziók segélyével, a hatalomhoz. Helyzetem így lőn elszigetelve a parlamentben és pártok között. A gyűlölet vakságát, melylyel irán-

tam viseltettek, a miért útjokban állottam, semmi sem jellemezte oly kirívóan, mint az a tény, hogy a függetlenségi körből, mikor az ott folyó ármányok, habarodási tünetek, programváltoztatások miatt, az 1881-iki országgyűlés kezdetén be sem iratkoztam, önkényes határozattal kizártak. Hallatlan! Kizárni valakit oly körből, melybe be nem iratkozott, melynek semmiféle czímen tagja nem volt.

Hogy ez apró cselvetők és nagy majmok Ghyczy közép-párti és Tisza fuzionális művét, mely a benne lappangó czélok erkölcstelensége és vészthozó volta daczára, nagy szabású volt, utánozni törekedtek, az vagy nevetséges, vagy boszantó volt, már a mint a majom vagy borotválkozik, hogy utánozza gazdáját, vagy mert az inastól porozni látta a szőnyegeket, porozó pálczával neki megy a kristályedényeknek.

Vannak, a kik a fészkelődés és majmolás e jelenségeinél rámutatnak a történelemre. Korszakok erénye a korszak férfiaiira is rányomja az erény bélyegét; korszakok bűnét a korszakok férfiai teszik általánossá. Hősi korszakokban nincs gyáva, jól-lehet az emberek közt van elég, kit természet és nevelés a gyávaság idegbajos regementjébe taszít. Esmék korszakában a császárok is eszmékért lelkesülnek, noha a szabad levegő az udvarok dohos légkörét képes legnehezebben kiszellőztetni.

Franciaországot tűz és vihar tisztították: meg a frondőr korszaktól, midőn minden nemes, minden igaz, minden jó elbukott a szélmalomharcokban és pénzváltó házakon. A mi mostani korszakunkban divat és jelleg a majmolás és szédelgés. Nagy eszmék, nagy czélok hiányában, aratni vetés nélkül, meggazdagodni munka nélkül, élni henyén kevés gonddal, sok kéjjel, uralja az erkölcsöket. A hatalom saját hatalmának biztonsága, a kényelmes és kéjes uralkodhatás okából két részre osztja a társadalmat: henyékre és dolgozókra. Eleinte alig észrevehető volt a felosztás; Tisza kormányzása óta mindinkább élesen domborul ki. A kormány nem hirdeti, mert ez veszélyes volna, hogy pénzügyi és gazdasági politikájában Proudhonnak, a közgazdasági viszásságok legzseniálisabb bírálójának az álláspontjára helyezkedik. Proudhon nézet gyanánt fejezte ki, hogy „a tulajdon lopás”, Tisza végrehajtja. Konfiskálja a tulajdont mindenféle alakjában. Házat és birtokot gyakori adás vevés, gyakori örök-

lés által az adók és illetékek tömege úgy agyon nyom, hogy a család csupán vissza váltója és bírlalója ősi tulajdonának. A középkor maradványainak rendezése csak cím és ürügy, hogy rász papírok árán konfiskáljanak annyi és annyi megélhetési forrást. Az állam kommunizmusa mindent felölel enyves karmaival, mindent elragad, mindent elnyel, hogy a börzén halmozódjanak össze a tenger adóssági, a tenger konverzionális papírok.

Pinto az ő utópiájában azt vitatta, hogy a rabszolgaság szükséges rász az államszervezetben, mert lehetővé teszi, hogy a polgárok fölmentetvén minden munkától és gondtól, a közügyeknek élhessenek. Plato nem gondolta, hogy olyan államszervezetet is fognak valaha működtetni, melynél a polgárokat felruházzák bizonyos jogokkal, de ennek fejében a henyék sáskahada milliókat gyűjt rakásra. A polgár kap jogokat, hasonlókat ahoz a fakardhoz, melyet gyermekeknek adnak játékszerűl, hogy sem magukat, sem másokat meg ne vág hassanak, s ennek a csecsebecsének fejében izzadják a milliárdnyi adósságok kamatait. Hányan tollasodnak meg azokból a két perczentes províziókból, melyek a kölcsönök után járnak? Hány pénzügyminiszter rendezte zilált viszonyait börzemanöverekből? Wahrmann és Falk irányadó szereplők annál a kormánynál, mely örökösen a pénzpiacra szorul. Mi kifogásuk lehetne a kormány ellen? Hogy ne tartanak nélkülözhetetlenek Tisza Kálmánt, mikor az adózás óriás gépezete, különféle alkatrészeivel és csavaraival, mind Rothschild részére működik. Mi más Magyarország, folytonos pénzműveletei, adósságainak és kamatainak szaporodása folytán, mint az, ami a keletindiai társaságnak volt India, a mi a londoni cyti falánk czápáinak volt Amerika. Tisza ő excellenciája az neki, a mi Indiában és Amerikában volt a kormányzó. Kényúr a maga hatáskörében, tág hatalommal a gyarmat függésben tartására nézve, de kevés vagy semmi felelősséggel azon kívül, hogy a gyarmattartó hitelszövetkezetnek pontosau beváltsák félvélenkint a szelvényeit. Török-szakad, ez a fő, a többi jux, komédia, szemfényvesztés. Pénzt sajtolni, ebből áll tulajdonkép az adminisztráció. A pénzt pedig fölveszi Rothschild és a csoportja.

Csodálható-e, hogy ragadós lesz könnyű szerrel pénzt sze-

rezni? Meg sem melegszik helyén a pénzügyminiszter, már is beállít hozzá a börzeügynök azzal a szemtelenséggel, mely a pénzmanipuláció embereit jellemzi és szól hozzá, mint szólott egyikéhez az utóbbi pénzügyminiszterek közül:

– Excellenciás uram engem még nincs szerencséje ismerni. Én W. D. börzeügynök vagyok. Teszek egy ajánlatot excellenci adnak.

A miniszter ajkát bigyeszti és tagadó mozdulatot tesz.

– Tessék meghallgatni. Ne éljek, ha kára lesz belőle. Semmi komisz saft, ez az én elvem. Tudom, hogy az excellenciádé is. Tessék belátása szerint szigorúan kezelni a pénzügyeket, van elég köröm, a melyekre érdemes rá ütni. Az én ajánlatom nem kerül semmibe az országnak, de sokat fog hozni excellenciádnak s egy-két „permézt” hoz nekem is. Excellenciád előbb tudatja velem a pénzügyet érdeklő hivatalos híreket néhány órával; megbiz bennem, hogy részére, természetesen más nevén, papirokat vásároljak, a többi az én dolgom, excellenciád nem bánja meg. S most ajánlom magamat, legközelebb itt leszek, hogy átvegyem választát.

Átvette nem sokára. A miniszter úr épp úgy játszott a börzén, mint egykor Lónyai és úgy tollasodott, mint házasodott Kerkápoly. Telekkönyvek, régiak és ifjabbak, régi és új leltár, igen szabatos áttekintést nyújtanának mennyivel gyarapodott ő és mennyi nyereség üti zsebét a saftnél osztályos atyafi Wahrmann truppenak.

A patvarba is, hogyan találnák ezek rosznak a gazdálkodást, elviselhetetlenek a terheket, mikor legfőlebb a felett panaszkozhatnának, hogy a számtalan finánczművelet szökőkútjai túlságos bőven ugratják rájuk az aranyesőt.

Avagy attól a gróftól és főispántól várják a panaszt az idők terhes volta, a tőke megtámadása, a gazdasági válságok miatt, ki miután idehaza elverte vagyonát, kiment a külföldre, hogy ott pénzügynöke legyen a kormánynak? Mennek a szegény felföldi tótok is, hogy keressenek és küldik haza az ezreket, hogy legyen mit az adóvégrehajtónak ismét elszedni. A „parasztot” nem eresztik, mert keresni megy, az „urat” eleresztik, mert szédelegni megy. Zsandár fogdossa a tótot, hogy a vak és lelketlen kormányzás lekösse tíz krajczáros nyári napszám mellett

uzsorások, korcsmárosok, tékozlók zsellérének. Eresztik a léhűtőt, hogy oda kint beváljon ország szegényének.

A szegény tót, mint a méh összegyűjti az occeánon túl a mézet, a rabló, zsarnokoskodó kaptárnak, kiváltja elzalogosított földjét, fölépíti lerokadt házát, iskoláját, templomát. Hol találtok országot, a hol elvitatnák a jogot, hogy ott keresse a polgár kenyérét, a hol legjobbnak látja? Hol akad ország széles e világon, a hol a Szepességre, Sárosba, Zemplénbe négy év alatt küldött mintegy négy milliónyi pénzért üldözőbe vegyék, a ki messze földre jár azt összekuporgatni? Hol van párja oly kormányának, mely földönfutóvá tevén egész vidékeket, eltiltsa, őket, hogy tenyerökkel egyengessék ki, a mi rombolást a kormány gazdasági politikája szülőföldjükön véghez vitt?

Micsoda nagy veszedelem is az, hogy ezek a páriák pénzt gyűjtenek! Igaz, hogy megtanulják, mint bánnak a polgárral Amerikában és nem nagyon lelkesednek az itthoni tíz krajczáros napszámért, mely kevés az élésre, sok a meghalásra, de az is igaz, hogy sem a külföldön, sem idehaza nem pumpolják meg a hazát, mint az a gróf, kiről híre járt, hogy nagy művész, sokat dolgozik, szerényen él. Művésznek nagy művész volt. Országos finánczoperációknál ő is segített Parisban. Elment garas nélkül, visszajött fél millióval. Az ország gazdagabb lett egy adóssággal, no meg egy Majthényi-apróddal.

Ezektől hasztalan várja az ország, hogy ne találják csókolni valónak a Tisza kormányzását. Lónyai alatt tömérdek piszok nyert szabad kezét, de ha fele történik annak a piszkos-ságnak, a mi most széles mederben hömpölyög, a mi a kis tiszai zsilipen a vizek, a börze zsilipjén az adósságok, az adórendszer zsilipjén a végrehajtások áradatával önti ki, mint ürgéket, az adózókat: legalább is tízszer köpette volna Tisza arczul Csernátony által a miniszterelnököt.

Ah! De hiszen köztudomású, hirdetik itt is, ott is, hogy Tiszának magának nincs része a „mocskos ficzkók” sáppolitikájában. Tiszának, mondják úton-útfélen, egyes egyedül az a hibája, hogy el nem ejti, a végsőig karolja embereit. S ezt annyiszor ismétlik, valahányszor a szennyes tajték dagálya már nem is áradatként, hanem özönként fenyeget. Mikor a király sem hallgathat többé, hanem azt mondja a pénzügyek kezelésére, hogy az.

„disznóság”, a tollbérenczek előszedik tollaikat és mossák izsóppal, füstölik tömjénnel a „nagy urat”, ki tiszta, mint az égő csipkebokor, szent, mint a tízparancsolat. Tehet ő róla, hogy környezetében sok a borralalók és sápok embere.

Íme az új ártatlan bárány, ki fölszedi a világ bűneit! A kisbirtokosok földhitelintézetének aktái a bűnök láncolatáról tesznek tanúbizonyságot. Nyaláb számra gyártják és hordják el a zálogleveleket. Határtalan nyílt hitelben emésztik föl mások vagyonát. Kézi zálogul letett papírokat kilopnak a letétből. Mindez napnál fényesebben ott áll a vizsgálat anyagában. Szolgálat szolgálatért, gondolja magában a generális s összekuszálják, megdézsmálják a vizsgálat anyagát, éveken elhúztatják, preszionálnak és édesgetnek. Végre is elposványosítják, agyon csépelik az ügyet, jó karba, jó hivatalba helyezik ő excellenciája törzs-kari csatlóseit.

Brutus becsületes ember, hisz Brutus maga nem lopott, Brutus csak fedezte a tolvajok szökését.

A Duna és Tisza szabályozásánál annyi a visszaélés, a hány az építmény. Czölöpöket vernek be, a melyeknek magasságából elfűrészelnék, hogy a lelkiismeretesebb ellenőrző észre ne vegye a csalást. Gátakat emelnek omlatagon, falakat építenek méregdrágán roskadozón. Milliókat zsebelnek el a vállalkozók. Bachanáliákat csapnak a „nagy úr” kegyenczei. Rohonczy lármázik, a tussapparatus megmozdul, s majd hogy a nagy igazsága mellett a rettenetes dolgokat művelő Deutsch-czég helyett Rohonczyt el nem földelik.

Brutus becsületes ember, Brutus nem lát semmit.

Szeged elúszik, mert a szabályozás, a töltések nagyszerűek, minden oly rendes, oly tiszta. Hogy fölépítsék, a Tisza-dynastia nagybácsija megy le királyi biztosnak. Tizenkét ezer forint fizetés csak nem jön számba egy Tiszánál. Már, hogy jöjjön, mikor, a ki grófi, címzet, elefántos címzet, vagyont örököl, az a dynastia trónörököse.

Brutus becsületes ember, Brutus nem hall semmit.

Miniszterelnöki fizetés és pótlék, pénzügyminiszteri fizetés harmincezer forintra rúgnak. Borralalókra is kevés gr. Andrassy Gyulánál, a ki reprezentál, nagy tőke a jókedvű adakozónál, a ki minden költsékezés elől kitér.

A miniszterelnökségi portás, ki gömbölyűeket mosolygott az Andrássy korszakban, úgy neki szomorodott a Tisza korszakban, hogy végre faképnél hagyta a kaput. Krajczárt nem látott annyit most, mint azelőtt forintot. Várta, várta, hegy majd csak megbukik és jön még jobb idő. Beleunt, belefáradt a várakozásba és Mosolygó létére, savanyu arczczal búcsúzott el a régi jó kapufélfától: „Csalánba nem üt a mennykő”.

Dehogy üt. Hisz Brutus becsületes ember, Brutus összekuporgatja a pénzt, de azért csak a dijnok szolgál, Brutus nem szolgál pénzéért.

Voltatok-e Debreczenben? Van ott egy meglehetősen épület. Szébb, mint egy majorság, kastélynak nem kastély. Nem is ezért, hanem azért nevezetes, mert ezért az épületért az állam dupla bért fizet.

Láttatok-e kataszteri íveket Biharban? Jó megnézni minél többet. Különösen érdekesek azok az ívek, melyeken adót vetnek a negyvenezer holdnyi dynasztikus birtokra. Ki hitte volna, hogy oly silányak e földek, oly kevés rajtuk az adóteher, mint Magyarország nagybirtokainak egyikén sem.

Brutus becsületes ember. Tehet ő róla, hogy az állam nagyon felbecsüli, mikor bért fizet a házától és annál inkább lenézi, mikor adót vet ki földjei után a kataszter.

És még ez az ország panaszkodik, hogy kidől az igából? Még letagadják, hogy nem boldog az ország, mikor boldog a kormányzás. Fagyról panaszkodnak, mikor a parlamentben szalonnát pirítanak.

Tisza szent és tiszta! Álljon elő, a ki az ország tetemrehívásánál öt meri vádolni, mert a szenteknek is maguk felé hajlik a kezök?

Ennyi bátorsága nincs senkinek. Ördögösség műve, semmi egyéb, hogy a sápok gyarmatában egy és más a generálisra ragad. Megegett ugyan a molnárral, ki a régi passió-játékokban a kereszfán a Krisztust képviselte, hogy a csúfnevek zápora közt azt is oda kiáltották neki, hogy: „lisztlopó”. Mintha bizony tehetne valaki arról, hogy liszt között járván, rátapad. Hanem azért mégis csak ezért a „gúnyszóért” haragudott meg legjobban. „Ne lennék csak most Krisztus – kiáltott hevenyén – majd kiporolnám a hátadat.”

Oh! hogy kiporolnák megint az enyémet is, ha az önzetlenség palástjában nem ünnepelnék azt az Antikrisztust, ki körül minden apostol gyarapodik, csak ő soványodik, bár a ház grófja, szemefénye és végrendelkezője megint egy szép hivatalt kapott a 18 millió épülő országháznál, s habár a debreczeni adópénztártól oly jól esik fölvenni azt a dupla bért, a negyven-ezer hold után pedig fizetni a felényi katasztert.

Szent vagy te nagyúr, szent! Őrizik is szentélyed, nem úgy, mint a Lónyai Menyhértét. Lónyai azzal hibázta el a dolgát, hogy igen nagy darabokban osztogatta barátainak a falatokat. Annyi sok az ő idejében még nem volt, mint van ez idő szerint. A kisebbeknek nem jutott, a tűzhöz közelebb állóknak meg nagyon is sok. Tisza okult rajta. Vigyáz, hogy egyeseknek túlságos nagy falat ne jusson, a kicsinye is falatot kapjon. Úgy rendezte be parlamenti gazdaságát, mint a halas tavakat szokás. Osztályozzák a kisebb és nagyobb halakat. Külön rekesztékben viczkándoznak a kukaczevő pisztrángok, külön a gilisztanyeldeső cigányhalak, külön a hegyes fogú csukák és külön a nagygyomrú harcsák. Ennek az osztályozásnak az a kedvező oldala, hogy mindeniket jóllakatták a maga Ínyéhez és étvágyához képest. Irigység nem támad, nagyok és kicsinyek mind elégedetten sütkéreznek a napon.

Beb.! sok ember is élődik ezen a szerencsétlen országon. Ha a tanár valamiképp hivatalos jelölt lesz, biztosra veszi, hogy ezen a létrán „igenjeiért” fölebb hág; a bíró azzal a tudattal cseréli fel állását a képviselőivel, hogy kellő szolgálat után előléptetik; a pap azzal pakolja be ünneplő reverendáját, hogy kanonok lesz belőle; az ügyvéd kétszerkettő gyanánt kiszámítja, hogy kárpótlásképp jó fogást fog csinálni; a földesúr, vagy végzett, s akkor hivatalt nyer, vagy állja a sarat, s akkor becseppentik valami napi díjakkal járó színekurába. Válogathat kiki hajlamához és eszéhez képest. Vasúti koncesszió után kapkod az egyik, hogy 50-100 ezer forinttal adjon túl rajta a finanszírozásnál. Vízszabályozási biztos lesz a másik, ott part, víz, iszap, tudomány legtöbbet eltakar. Építenek, kisajátítanak, szállítanak, vállalkoznak a képviselő urak. S mindez oly kedélyesen, oly önzetlenül történik, hogy a kéz kezét mos, óriás hálózatában a becsület fenakad s az ellenállást fogdmegek bunkózzák le.

A bíró is ember, az ügyész is ember. Kenyeret kér a család, előszobában az uzsorás, az előléptetés késik, a törvény hézagos, a hatalom egymásért élők-halók összefonó bünszövetsége. Bíró, ügyész, hivatalnok, legfelsőtől az utolsóig, csak a nyomást és nyomort érzik. Az igazság nem leli honját, elszáll, mint a halott lelke, azoknak az intézményeknek a testéből, melyek dögöt képezve, dögleletet terjesztenek az egész országban. A kéz kezet mos rendszere búján termi a gazt, melynek a parlament börze, a börze parlament; melynek az alkotmányosság eszköz a meggazdagodásra, a választások eszközök az álcázás alkotmányosságára. Lélekvásárt üznek a szavazókkal, erőszakot követnek el a választásokon, esküt fogadnak és esküt szegnek meg, mint választási elnökök, mint bíráló bizottsági tagok, mert uralkodni annyi mint közköltségen élni és gazdagodni.

Kéz kezet mosva teremtik meg egyrészt a zsákmányoló kasztját: börzianereket, biztosokat, „képviselőket, vállalkozókat; ezek erejével nyomor és nyomás teremti meg a lelkiismeretlen igazgatást. Roszul fizetett, éhes és rongyos hivatalnok kopasztgatja a csirkéket az alantas fokon, állásához mérve gyalázatosan javadalmazott hivatalnok a tyúkokat fent. A sápi sták és borziánusok nagy rendje mellett, a hivatalnokok státusa a proletárius kis rend. Amaz nagy vadak után vadász, nagy lakomákat csap, nagy palotákat emel; ez egerészik. Mit tegyen az Isten adta! Előtte a példa. Nagy vadak és kis vadak társadalmában a kicsinynek is préda után kell látni. Ha utána nem lát, ő bánja; ha hozzá lát, ne féljen, beleillik a rendszerbe.

E rendszer lejárata mindent, lejárta a parlamentarizmust is. Minden megromlott és kiesett alatta sarkaiból, a benső szellemi ügy, mint a külső gazdasági. „Fej vagy szív egyikben sem egészséges.”

Hamisítás az alap, melyen parlamentarizmusunk épült, hamis annak minden falazata. Kőalapja lóp, téglafala sás. Szabad választás helyett hivatalos önkény; ellenőrző testület helyett kortesgyűlés; népképviselő helyett kupaktanács.

A hamisítás és erőszak politikája önt életet rendszerébe. E politika önkényében odáig rúg ki a hámból, hogy az ellenzék soraiban is csak az foglalhat helyet, a kit megtűrnek. Ha egyszerű valamilyen mozgékonyabb vagy kíméletlenebb ellenzéki

férfiút osztracizmusmal sújt a kormánypárt, Tisza Kálmánnak intésére és kívánságára: akkor egyszerűen felhasználja a Horváth Gyulákat, a Talliánokat és a b. Majthényiakat, hogy ezt vagy azt minden áron meg kell buktatni, s akkor az meg is bukik, még ha mindjárt pártja „tízszerezen nagyobb is. Ilyen választásoknál az uralkodó machiavellizmus megengedhető eszközöknek tartja a rendőr béklyóját, a katona szuronyát, az okmányhamisítást, a vérontást. Sőt nemcsak megengedhetőnek tartja, hanem a velők bánni tudókat az igazságszolgáltatás extra kegyelmében részesíti, a törvények erejét rájuk nézve fölfüggeszti, a gázságok kiválóbb ficzkóit meg is jutalmazza, ki is tünteti.

Bátran lehet e kormányrendszert olyan kotlóshoz hasonlítani, mely saját bűneinek és gonoszságainak szárnyasait, azokat a korunkbeli kalózokat költi ki és neveli föl, a kik Magyarországot közprédának tekintik. E kalózok a hatalom szolgálatában különböző zsoldokért, különböző bérfokozat szerint, olykor merő politikai betyárkodásból, mert nálunk ennek is megvan a sok szegény-legénye, bármely becsstelenségre képesek. Ehhez a betyárkodáshoz, itt és most, nem kell bátorság, csak léhaság. A kormánypárti felfogás az e fajta becsstelenedést annyira szokásjoggá avatta, mint a dogék idejében szokás volt a feladó leveleket az oroszlán torkába dugni és e levelek alapján titokban, büntetlenül kánpadra hurczoltatni jóra való derék embereket, megsemmisíteni boldog családi tűzhelyeket. Most az a szempont, hogy a korteskedésből származott gaztett valóságos virtus. Becstelenségnek nem tekintik, társadalmilag meg nem bélyegzik. Felosztják a becsületet a két kamara-rendszer szerint. Az egyik kamara a felsőház, ott a magánbecstelenség elkövetése társadalmi következményeket von maga után; a másik az alsóház, ez a politikai becsstelenséget aziluma. Dicsekszik vele, a ki elkövette. Jóízűen megkaczagják, mint a Horváth Gyula fogadását.

Horváth Gyula nyíltan fogadást ajánlott fel vacsorái víg cimboráinak, hogy daczára a túlnyomó és megdönthetlen többségnek, mely Csongrádon Csatár zászlaja köré sorakozék, még sem Csatár neve kerül ki győztesen a képviselőválasztásból. Es megnyerte az egy „jó szivarra” nevetve tett fogadást. A korszak erkölcsi érzéke nevetni valónak találta a fogadást, egész csomó becstelen cselekedetre. Egy „jó szivarra” méltónak találták, hogy

egy azok közül, ki senkit nem képvisel, mert Erdélyben csak kinevezik, mint a finánczot a képviselőt, fogadást ajánlhasson először a választók jogainak megsemmisítésére, másodsor a választási aktus és a népképviselőt meghamisítására. Jót nevettek a tréfának, hogy néhány száz polgárt a marhaállóban éheztenek, néhány polgárt megdögönyöznek, néhányat bebörtönöznek. Mind-ezt a jó szivar kedvéért személyesen intézte a fogadástevő a tréfa kedvéért. A büntető törvénykönyv legalább tíz paragrafusának neki ment rendőri ököllel és írástudói hunczuteriával. De hát a tréfa jó volt a czimborák előtt, a szolgálat kedves az úr előtt. Nagyot nevettek, pompásul áldomásoztak, Horváth Gyula ismét szökkent a generális kegyeinek hévmérőjén, midőn beállított a klubba, a melyet úgy hívnak, hogy szabadelvű és ott gúnyos mosoly kíséretében azzal végezte a kortes-becstelen-ségek elcsevegését: „Végre is, a mi fő, nyertem egy jó szivart.”

Hogy irigyelték tőle annak az egy szivarnak a füstjét. Hiszen a „kegyelmes úr” majdnem hogy madarat nem fogott jó kedvében e szivar miatt. Talán ennek a felséges aromája mellett határozta el, hogy fölemeli a szivarok árát. Mert hát a csongrádihoz hasonló szivarok, mi tűrés-tagadás, kissé sokba kerülnek. A kortes-számlák igen borsosak. Sokszor nem futja ki a kölcsönök províziójából Rothschild által odadobott hulladékpénzből, hanem még címerez ökröket is kell fogni a nemesi címérrel, mint Temes vármegyében, hogy teljék a jóféle viczekre és jóféle szivarokra.

Csoda-e, hogy ezek a szivarok olyan drágák? Hiszen úgy szelelnék, mint Aeolus, mikor kinyitja a tömlőt, hogy a szelek szabadon nyargalhassanak; úgy füstölnek, mint Neptun szigonyára a permetegfelhők szilánkolt habok. Ezeknek szelelőjén úszott el Hódmező-Vásárhely környékén kétszázezer hold; ezeknek füstjével fizetik azokat a bachanaliákat, melyeket a vízi biztosok rendezgetnek.

Nem hiába nevezték el találóan „taposó malomnak” a parlamentet. „Taposó malom” az, összes lét és működési föltételeiben. Bárasak üres garatra járó malom volna. Szélnek ereszkedő polyva ügyis tömérdek szóródik el üveges pajtájában. Mag annál kevesebb. S a mi maga kerül is a szónoklatok szerűjére, csirázásra képtelen a süket lelkiismeretek sziklatalaján.

A taposás hasonlít e malomban az angol börtön-rendszer ama gépjéhez, melynél az elítéltnak az egyik küllőfog után a másikra kellett rálépnie, mert ha egyiket eltévesztette, félholtá zúzták a kerekék. Nálunk is fokról-fokra kell taposniok a parlament „irányadó” elítéltejének, ez erkölcsi öngyilkosoknak, a kerék küllőit, hogy a gépezet forgása állandó legyen és leőrölje a javaslatokat, melyeknek minden lényegesebb, minden fontosabb részénél ott kísért a mumus, Aesopus ez oroszlánbörbe bűjt számára. Egyszer a zoldateszka napi parancsát ordítja el vadul felborzolt sörénnyel; másszor az alkotmány felfüggesztésének Mikulásveszőjével jelen meg a parlament előszobájában, és lánczokat csörgetve kérdezi: „Jók, vagy roszak voltak-e a gyerekek? Ha jók voltak, kapnak diót, kalácsot, mézes szót és rendjelet, ha roszak, megfenyítik őket, hogy puttonba szedve fogják eltörölni velők együtt a parlamentet.

Minduntalan föllép ez a kísértet, a „rosz gyermekek” ijesztője. Mindannyiszor halljuk merész föllépését, látjuk durva szarvait, valahányszor életbevágó kérdésekről vaú szó. Es a jámbor gyerekek, a kik ez esetben édes anyjukat a hazát tagadják meg, mindannyiszor lemondanak az ország jogairól, feladják érdekeit, hogy az ajándéktól el ne essenek. Meghunyáskodnak, nem benső jóságból, nem igaz meggyőződésből, hanem azért, mert a parlamentarizmus a nemzetre csalás, az egyénre érdek. Alkotmányosai és nem alkotmányosság.

De hát akkor mi a célja, ha más célja nincs, mint hogy gyárilag dobja ki a piacra a selejtesebbnél selejtesebb, a vésztohozóbbnál vésztozóbb törvényeket? Minek botránkoztatja meg érzékeinket, ha a legsarkalatosabb és legkomolyabb közjogi biztosítókat is beletörni abba a telhetetlen zsákba, mely pénzügyi és közzgazdasági téren a többit már egyenkint és tömegeesen ügyis elnyelte? Minek akkor nekünk a parlament, minek velőtlen formája, ha azt sem oltalmazza meg, a mit ezer év rendi országgyűlései sokkal mostohább, sokkal válságosabb viszonyok közt sértetlenül fentartottak? Adót megszavazni, adókat felszólolni nem virtus, azt az osztrák beamterhad is értette, azt Oroszországban is elvégezik, nem kell hozzá különálló drága szavazó-gépezet.

Avagy talán az hajtsa az önmagát elámított, az eszméiben

megcsalt, a szellemében meghamisított korszakot lelkesedésbe a parlament iránt, hogy 1867 óta a legundorítóbb látványait szemléljük benne a politikai prostitúciónak? Azért rajongjunk-e érte, mert fiatal tagjait is megrokkantja testben és lélekben? Azért tiszteljük-e, mert tagjai nem is férfiak, hanem személyek gyanánt dobják magukat a porondra, mint legutóbb Vadnay Andor a népámító parlamentarizmus ez erkölcsi csutakja? Megcsalni kerületet, megtagadni elvet, arcul ütni erkölcsöt, legyenek-e azok az erők, melyek a népeket vasként vonzák a parlamentnek delejéhez?

Mi vonzón, mi lelkesítsen e hullaként feloszlóban levő intézménynél? Csak nem az önkény, mely minden kormányt bitorlóvá tesz, mert bitorként uralja választásról választásra, parlamentről parlamentre az országgyűléseket? Egyetlen sóhaja, feljajdulása, egyetlen reménysége: teljesedik-e a nemzet egyetemének?

Ah! igen teljesedik azok jóslata, a kiknek éles szeme belát a színpalak közé, a hol minden komédia, minden álarcz, s ha együtt nem akar komédiázni, ha együtt nem viseli az álarczot a szereplőkkel, vagy kinézik, vagy kimarják. A lelkesedés az egyetlen, melyet meg nem tűrnek, mert a lelkesedés tűz, ha parázsra talál, de hamuba fojtott szikra, ha élenyhez nem juthat. Előbb kicsinylés, majd lenézés, később gúny és hahota fogadják, a ki belép e színpalak közé. Mint rekrutától a kaszárnyában az öreg katona, úgy kezdik belőle kifejteni a vének mindazt, a mit az elvnek és a hazának szeretete beléoltott. „Engedelmisség” ez az első és ez az utolsó regula, hangzik a klubokban is, mint a kaszárnyákban.

Alig hinné más, de minden őszinte képviselő el fogja ismerni, hogy mikor először átlépi a küszöböt, mely előtte oly szent, mint Horeb hegye, és azzal az ihlettel jön, hogy mily önzetlenül fog a haza oltárán áldozni, csakhamar meggyőződik, mily túlcsapongó képzelődés láttatta vele délibábnak a pusztáról, a mi a városban piszok, folt, csatorna és omladék. Mikor neki indul, hogy beszédben vagy indítványban kiöntse, a mit a népnek ígért, a mit szívében annyiszor átérezett és agyában annyiszor átérlelt, jönnek a halálmadarak, hogy ráhuhogjanak, és jönnek a sírásók, a kik oly egyhangúan mormolják el a leg-

kedvesebb halott fölött is szokásból a legszebb imádságot – a „Mi atyánk”-ot. Ostromnak is beválnék, a mint igazgatják, a mint hűtik, a mint formálják, míg az első parádés „egzercizórára” kiállítják.

„Így ne lépj, így ne piszeggj, így ne tégy”, szól napról napra a leczke. S ha valaki „gondol merészebbet” és „tenni akar nagyobbat”, a parlament bürokratái minden szert, minden eszközt felhasználnak, hogy lejárassák, kiküszöböljék az ő kitaposott ösvényükön nem járó és a parlamenti összjáték figuráit zavarni akaró elemet.

– Bevallom barátom, hogy ilyenek, a milyen, sohasem mertem volna hinni az országgyűlést. Nagyon, de nagyon kiábrándultam.

Négyötöde szól ekképen az újoncz képviselőknek. Kétharmada pedig vagy beletörődik, vagy az indiai fakír lemondásával várja azt az ézengést és légrázkodást, mely a megsűrűsödött vért megtisztítja, s az összegyűlt epétől megszabadít. Elégedetlensége elmondhatja mindenkivel, hogy mily „rettenetes állapotok” ezek. Egyik-másik a hevesebbjeből névszerinti „nagy szavazások” után a folyosón is elkiáltja a „véres szájú” szót: „Már ideje volna, hogy szétkergessenek bennünket.” De mindez nem változtat a tényen, hogy a parlament hivatalosbüróvá idomul, a hol minden szót besúgnak, mindenkit gyámság alatt tartanak és mindenkitől megszabadulnak, a ki a mandarini ágazatok szokásjogán tágítani óhajt, a ki nem tolja előtérbe saját érdekét, a kit a hatalomrajutás éhoma és szomja nem kínozt, a ki a nemzet lelkiismeretének is hangot próbál kölcsönözni.

A benyomás, a mely megdermeszti az újoncz képviselőket a tevékenységet, a mely lelohasztja bennök a lelkesedést, tökéletesen ugyanaz, a mit az érez át, a ki először látta és hallotta tanácskozási termében az országgyűlést. Áhítattal lépi át az országház küszöbét, lábujhegyen megy föl a helyére, még a szolgálta is egy-egy istenekkel érintkező alak előtt. Alig foglalta el helyét, alig hangzott el az elnöki csöngettyű, alig kezd az egyik szónok, a kor laza felfogásához és cinizmusához oly illően, szenvtelenül, kimerően beszélni, a könyöklés, a járkálás, a hányivetiség, a kofálgodás, a zaj mind megannyi elriasztó jelenségének láttára csakhamar szédülni kezd a feje, és elme-

rül gondolataiba: nem seprőnyélen hozták-e őt gőzparipa helyett ide? nem ajtót tévesztett-e? országház helyett nem-e zsinagógába került be? Megdörzsöli szemeit, megböki homlokát. Látja, hogy lát, érzi, hogy gondolkodik, tehát eszén van, nem álmodik. Ez a látás, ez az eszmélés rá nézve a kiábrándulás. Nagyot nyög, mint a kit nagy betegség bánt. Úgy fáj neki ott bent abban a zakatolóban, a lelkiismeretnek abban az időmutatójában az a valami, melyről nem tud számot adni, csak azt érzi, hogy jobb lett volna soha ide el nem jönni. Érzelmekben gazdagon lépte át az országház küszöbét, s most mint koldus hagyja el: koldusabb egy eszménnyel, gazdagabb egy kiábrándulással. Megtépett szívéből sajtolja ki a fájdalom a kiáltást: „Hát ilyen az országgyűlés? Hát itt határoznak a mi sorsunk fölött? Hát itt ez a piac is templom?”

Biz az piac, nem templom! Vagy ha templom, akkor meg-szentségtelenített templom. Hasonló ahoz, melyben a pap sincs meggyőződve a hit üdvéről, nem hisz az Istenben, nem tekinti másnak a szertartásokat és hitcikkelyeket, mint kenyérkereseti üzletnek. Ő tóga alól itt lógnak ki azok a lólábak, melyek jogainkat és javainkat rugdalják agyon,

Kénytelen itt kiábrándulni mindenki, a kit hit és meggyőződés visz be a vásártérre alakult országházba. Mindeniket leforrázza a légkör, mely innen fertőzteti meg az egész országot. Első beléptére, első érintkezésére megcsapja ennek idegen illattal telített levegője. Ilyet addig soha nem szítt be. Olyast érez, mintha kígyó siklanék végig czombjain föl az agyvelejéig. Ábrándjainak ragyogó világa foszladozni kezd és egy kép körvonalai bontakoznak ki előtte, mely csupa árnyakból áll. Egyik sötétebb, mint a másik, de árnyék minden. Ez árnyékok sötét körvonalai közt a háttér és a színpad a legsötétebb. Ha arról, a mi a háttérben, a mi a színpadok közt történik, csak század részben is közvetlen tudomása volna a nemzetnek, föltámadna benne a „nihil”, mely most nálunk, hála Istennek, még csak az országgyűlésen otthonos.

Ki hinné el, hogy pusztán a mandátum állandó megtartása is, ha kissé ingadozó kerülete van a tisztelt „honatyának”, valóságos szolgálai függésbe hozza a kormánnyal az ellenzéki varjúkat, sőt baglyokat és sasokat is. A társadalmi előnyök, a

megszokott viszonyok rabsága kifejleszti lassankint bennök a vágyat megmaradni „tényezőnek”. Mindegy, ha ötödik keréknek is, mindegy, ha elhanyagolják gazdaságukat, megcsappantják rendes keresetforrásaikat, csak egyszer a pajtáskodás ama kelyhéből igyanak, mely annyi százat tölt el büszkeséggel, hogy a miniszter fogadó termébe e szavakkal állíthat be: „Kegyelmes uram kérlek!”

Hiúság és bambaság, azzal is elhitetik, hogy „valami”, a ki már akkor mond le önállóságáról, mikor egyik-másik miniszter kegyét kikunyorálta. Hogy támadhassa meg aztán a „kegyelmes” miniszter urat! Hogyne aknázná ki ezt a gyöngeségét a „kegyelmes” úr a „nagyságos” urnák!

Reményeitől neki duzzadva, mint a felfújtt hólyag, száll föl lelkesedéssel a közvélemény, hogy babérral és tapssal rajongja körül azokat, a kik nagy kérdések fölszínre jutásánál pártot ütnek a kormánypárton. Háromszor szilajodott meg e reménység sziréni hangjára. Legutóbb a véderő javaslata tárgyalásánál hitte, hogy a csábító hangok mestere már ácsolja azt a hidat, mely az ország jogainak és gazdaságának „nemzeti nagy temetője”, a Tisza-zúgó fölött átvezet. Új tájképét a nemzeti életnek tárta föl előtte három ízben is a képzelődése, mihelyt, az országházi homokpuszta szárazsító és öldöklő léghuzamán keresztül, megpillantani vélte a pirkadást, a hajnal e postáját és az oázt, datolya- és narancserdejével, locsogó patakjával. A szabadság hajnalának és az alkotmányosság virányának hírnökeit látta hiszékenysége azokban a személyekben, a kik pártfegyelmök khiuai falait csákányozták. Csernátony volt első ízben hőse a „keblet dagasztó” reménynek. Horváth Gyula a vederőjavaslat tárgyalásakor másod ízben fújta tele azt a hólyagot, mely a népszerűség szele által hajtva a bécsi burgot, a katonai czopfot és az egész mindenséget ostromolni vágyott. Oh! mint lestek ajkáról a szót; hogy várták lelkendezve, mint apostolok nyomán a hitbuzgó nép, mint fogja oda kiáltani a pártfegyelem korlátai mögül annak, a ki hatalmában korlátot nem ismer: „Eddig és ne tovább!” Hogy gyuladoztak az arcok! Hogy harsogtak a dicshymnusok! Hogy fellobogtak a fáklyák!

Oh! te vak ország! Oh! te orrkarikán tánczoltatott lompos medve! Hogy kicsúfoltak megint! Hogy végig játszották a

politika nagy maskarái az álarczos bált legnemesebb érzéseiddel. Hogy morogtál a haragtól, hogy csikorogtak fogaid az izgalomtól, mikor a hadseregre mutattak! Vakságod át nem látott a színpadi függönyön, mely a rendezőket takarta. Végig vagdal - tatták veled a zsidógyűlölő hadsereget a nemzeti eszmék lángpallosával, csakhogy nem az eszméért, mely nekik idegen, hanem a hadsereg zsidógyűlölete miatt, mely előttük ma is sorompókat emel, mert azt tartja, hogy a vitézség szelleme és a rebach szelleme összeférhetetlenek.

Szegény szerencsétlen könnyen lobbanó, könnyen félrevezethető nemzet! Szegény könnyen neki vadítható és könnyen lépre csalható nemzet! Fátyolozott szemeid most sem látták a tört, melyet lelkesedésed elé vetettek. Pedig mily goromba, mily szemetszűrő volt. Egy Horváth Gyula, a ki Tiszának opponál; egy Jókai Mór, a ki leteszi a csörgő sapkát; egy Beöthy Aldzsi, a kinek az esküje nem váltó: hát képzelhető-e ennél rútabb álarczos komédia?

Egy Horváth Gyula, ki gátakat és zsilipeket épít, melyeket elvisz az ár; egy Horváth Gyula, kinek megélhetési eszköze a kormánytámogatás; egy Horváth Gyula, kit a rendelkezési alapból külön borralalóval jutalmaztak: valóban rendkívül komoly számbavehető ellenzéke a jókedvű adakozónak. Oly komoly az ő álarczában, hogy ördögi erő kell hozzá, visszafojtani a kaczagást, mely ajkai felé tör, a mint látja közeledni a tömjéntartókat, fáklyásokat, dalárdákat és diszokmányokat. Oly komoly ellenzéki pánczélában e lovag, mint erkölce, mely kapczájából csinál zászlót, hogy az utána rohanókat megszámláltassa és aztán zászlóstul, csapatostul kapituláljon a generális előtt, oda kiáltva neki: „Az nem fog bekövetkezni soha, hogy más seregbe csapjak fel zsoldosnak.

Mintha a generális tartott volna attól! Mintha a generális nem ismerné azokat a rugókat, melyeknek nyomására a kakukmadár annyiszor kakukol az óragépezeten, a hányra igazították. Mintha a kuliszák titkait ismerők és kifecsegők nem tudták volna, hogy a Horváth Gyula arcvonal-változtatása nem más, mint a legkajánabb játék, a melyet valaha a legfondorabb és legaljasabb szellem a korona és a nemzet együttes felültetésére kieszelt.

Horváth Gyulát ellenzékinék álarcozni, hogy egyszerre ugrató is, kém is legyen, ez volt a játék egyik célja. Es a cél fényesen sikerült. Horváth Gyula maszkjára egymásután valottak színt a klub titkos elégedetlenéi. Megjegyezheték, lebeszélheték, megfélemlíthették, lekenyerezhették őket egyenkint, összeterelheték őket egész tömegükben, mint „Caesar nyáját”, melynek elég a kolomp hangja, hogy utána rohanjon.

Volt más célja is a Horváth Gyula álarcos komédiájának. B. Fejérváry Géza kezdett „alkalmatlan” minisztertárs lenni. Hetyke viselet, senkivel sem törődés, katonás napiparancsokat osztogató modor jellemzik föllépését. Még Tisza a m. kir. parlamenti generális sem imponált a es. kir. generálisnak. Tisza csakhamar a vetélytársat látta benne, ki valóságos beczeje az udvarnak; a párt a mindenkivel röviden elbánó és sem a veterán, sem az újoncz zsebrákokra sokat nem hederítő minisztert látta benne, ki ma még szónokol a parlamentben, hogy megvédjé, a mit ő felsége parancsol, de holnap már ő felsége parancsára a Gellérthegyről ágyúztat a tisztelt „szabadelvű párt” csöcseléke közé. Ezt a gyorsan növé és törzsesező czédrust meg kell akasztani, nehogy az égbe nyúljanak ágai. „Fent” kell megmutatni, a hol veszedelmes, hogy mégis csak különb generális nálánál Tisza Kálmán. A „lent” az nem számít, az mindenkit szolgál, a ki hatalomra jut. Éreztetni kell „fent”, hogy Tisza nélkül nem boldogulnak, b. Fejérváry nem nőtt és nem idomult még hozzá ahhoz, hogy uralkodhassak a parlament fölött. Ehhez a kardmarkolatot forgató egyenes ember nem ért; ehhez amolyan görbe utakon settenkedő politikus szükséges. Értsék meg odafenn, hogy Tisza még mindig nélkülözhetetlen. Fejérváry csak amolyan rezervhadnagy. Tudják meg odafenn, hogy b. Fejérváry ellen lázadóban vannak a leghívebbek is, csak ő, egyedül ő képes megfélekezni a háborgó elemeket.

Ez volt célja a maskarádának. Ennek kéme és előjátékosa volt Horváth Gyula, ki Tiszát nem hagyja el „soha, de soha”.

A játék mesterileg volt jelenetelve. Nagyszerűen sikerült komédiával ülték meg „fent” és „lent” a farsangot. Még a párt bohócza is beleszólt a görbe orrok és görbe lábak érdekében a görbe lelkiismeretek bohóc estélyébe. Még Jókai sem mulasztotta el fölvenni pojácza öltönyét, hogy szüntelen komédiáskodásának

megdöbbenő végét éreztesse nemzetével. Renz czirkuszának „dummer Augustjához” lett volna egyedül méltó egy nemzete által bálványozott Íróhoz kijelenteni, hogy neki tányéron sem kell a magyar hadsereg. Szörnyű még rá is gondolni, hogy ez már nem az álarcz mókája, a komédiás cigánykereke, mert annak is csak szörnye volna, hanem hogy ez a szellem mécsének kialakása előtti sziporkázása az ellágyulóban levő agynak.

„De hát ily játék is lehetséges, hát ily szerepre is akadnak emberek?” – fogják kérdezni egyesek. És én e kérdésre feleletül ráutalok a tényekre. Ráutalok arra az egész rendszerre, melynek a hitszegés volt a nászágya, mert a „gazkölyök kissé mohón jött a házasságtörésből, mielőtt hívták volna” a világra.

Ráutalok a csalás és hazugság rendszerének iskolájára, mely az országház folyosóin is kémeket és kerítőket tart, a kiknek virága és hőse Horváth Gyula, a képviselőház aelnöke. Drágakövek közt gyémánt, melyet a korszak és rendszer ékessége gyanánt igen kitűnő gondolat volt beleilleszteni az országház díszhelyei-^{nek} boglárjába. Péchy Tamás egyik régi szabású, kopott kötésű táblabíró, kihez a becsületen kívül csupán csak a jóság tapad. Félre az útból és ide az elnöki trónra a koronás, a gyémántos vízi-biztost, a kor álarczos lovagjainak díszét, a kiknek lelki ismerete oly szeplőtelen, mint a mily átlátszóan tiszta az áradat,, mely annyi becsületes ember két keze keresményét öntötte el, a kiknek jelleme oly ragyogó, mint azé a sekrestyésé, ki az örök lámpából lopja ki csöndben az olajat.

El innen Tisza Kálmán ékköveinek és drágaságainak e pribék országából! El innen, el Faustnak „e rémtorkú árnyékbirodalmából”!

Térjünk be a Loydbeli kör társalkodójába, a hol „ínhuron mozgatott” kis és nagy manók ássák a közügyek sírját, gázfénynél dalolva a „Hamletből ismert sírásó dalt”. Megérdemli a párbeszéd, mely b. Podmaniczky Frigyes és egy „Mózes vallású” ügyvéd közt lefoly, hogy ellessük szavait.

– Kérem, mi nagyon örülünk, hogy oly alkalmas jelölt ajánlkozik a végrehajtó bizottságnak. Hm! de tetszik tudni, sok a költség, sokba vannak azok a parasztok, de tetszik tudni, igen követelők azok az úri kortesek is. Szívesen vetjük uraságod jelöltsége mellett latba valamelyik ellenzéki kerületben az erkölcsi

erőt, de tetszik tudni, a bizottság vékonyán áll abban a . . . tetszik tudni, mit értek. Azért a siker érdekében szeretném tudni, azaz, hogy a bizottságnak szeretném előterjeszteni, mennyit méltóztatik a párt rendelkezésére bocsátani?

— Kegyelmes uram, én jól tudom, mily tetemes költséggel járnak a választások. Nem is riadok vissza az áldozatoktól, de szeretnék biztosítékot.

— Kérem, ha jól hallottam, miféle biztosítékot tetszik érteni?

— Nyíltan szólva, kegyelmes uram, azt a biztosítékot értem, hogyha fizetek, meg is kapjam a mandátumot.

— Ezt tetszett érteni? Hm! hm! Tetszik tudni, ezek a választások néha oly furcsák. Aztán a jó kerületek már mind el vannak ígérve. Tetszik tudni, az esélyek, a jó kerület drága, mert jutalmaznunk kell vele. De mégis van egy ideám, elő fogom terjeszteni a bizottságnak, mennyit méltóztatik rászánni.

— Mondtam kegyelmes uram, hogy a nagyobb áldozatoktól sem riadok vissza, de a föltételem, hogy a készpénzben lefizetendő összegért a kormány garantírozza megválasztásomat. Hogy tisztázhassuk a dolgot, én felajánlok harmincezer forintot a végrehajtó bizottságnak. Nekem mindegy, hol és mennyit költ, az én kikötésem csak az, hogy ez összegért egy mandátumot kapjak.

— Ez derék uraságotól, hogy ennyire kész szolgálni a szabadelvű párt ügyeit. Remélem, hogy a bizottsággal sikerül elfogadtatni ajánlatát, előre is biztosíthatom, hogy nem fog csalódni.

Ezzel kezét szorítottak, elváltak. Másnap értesítették a párbeszéd részesét, hogy a bizottság elfogadja ajánlatát és a kormány a harmincezer forintért garantírozza a kért mandátumot. Az alkut megkötötték, a mandátumpretendus lefizette a harmincezer forintot, s kapott az erdélyi kerületben egy mandátumot, csak át kellett venni. Ez a mandátum nem került a kormánynak többre, mint kétezer forintba. Az oláhok olcsók, mint a birkák, vagy paszívak. Abban a kerületben paszívak voltak s csak egy pópát kellett megnyerni, a ki a paszivitást prédikálja, hogy az üzletet saját zsebére csinálhassa. Úgy vannak vele, mint az imádságos lepedőjében sábeszét ülő zsidó. Keresztény

szolgálót állít a kármentőbe, s maga imádságait gajdolja, de mihelyt vendég jön, azonnal föl villan szeme és oda néz, mily üzletre van kilátás az igazi áhítat és igazi sábeszünneplés rovására.

Igen! de az ellenzék. Hát ez semmi? Semmi, vagy rosszabb a semminél. Hólyag, mely nagyokat puffan, de a levegővel el is tűnik kerekége. Váz levén, nem test, nincs benne élet. Erőfeszítései meddők, mint hamis a parlamentarizmus. Tudja, hogy a kerületeket úgy osztották be, a választásokat úgy vezetik, hogy minden kormány megszerezheti a többséget, Tisza úgy mint Schmerling, Fejérváry úgy mint Gurko. Nemzetiségi politikát csinálnak a szabad választás és parlamentarizmus rendszeréből. Hivatalos jelöltségekkel hivatalos választásokat hajtanak végre. Azt mondják, így követeli a magyar faj supremáciája. Hazugság! Oly régi, mint a Metternich-féle politika, mely egyik fajjal verte le a másikat, hogy végre valamennyit leigázhassa. Leverti a nemzetiségeket, hogy leverhesse magát a magyar nemzetet. Visszautasítja a választások reformját és tisztességét, hogy a gyűlölettel együtt tenyészze a demoralizációt. A nemzetiségek gyűlölik a magyart, mert elnyomónak tartják; a magyar azt hiszi ő az úr, s csak lemondásai és nyögései árulják el, hogy őt is elnyomták. A politika ugyanaz, mint hajdan, csak a kar más, mely végrehajtja, s az eredmény iszonyú, mely követi: az öngyilkosság.

Melyik kormánya a nyílt önkénynek vetekedhet a parlamentáris kormány alattomos önkényével? Melyik kormány, minő hatalom versenyezhet a polgárok levetkőztetésében a parlamentáris kormánnyal? Hol a zsarnok, ki úgy hazudja becsületszóra a pénzügyek rendezését, s a ki úgy nyúzza adókkal, úgy adósítsa el uzsorával az országot, mint a parlamentáris? Absolut kormányok szipolyozása fáj, de nem halálos, mert orvosolja az ellenállás. Parlamentáris kormányok vércsapolása gyilkos, mert az ország nevében, a nép képviselésében rakják meg pióczákkal. Törvénnyel szentesítik az érvágások műveleteit. Egy zsarnok helyett sok zsarnok iszsa föl törvényesen a vérét.

Az ellenzéki pártok ezt soha, vagy ritkán akadályozzák meg. Még ott is ritkán, a hol vér és velő a parlamentarizmus, mint Angliában. Másutt, a hol semmi egyéb, mint a többségek önkényuralmát takargató forma, ott az ellenzék harcra csupán por-

tyázás. Kongó frázisok és nagy szavak örve alatt futkosnak az élelmi szállítmányok és bankjegycsomók után, hogy itt is, ott is elcsípve, a mi kezök ügyébe esik, parlamenti fondorlatok, meglepetések és csínyek segítségével buktassák meg a hozzájuk hasonló kormányférfiakat. így lesz Saulból gyorsan Pál, az agrár gr. Széchenyi Pálból Matlekovics Sándor. így lesz közmondássá: hagyjátok helyökön, a kik már jóllaktak, a jóllakott legyek nem csípnek úgy, mint az éhesek.

Másutt talán még lelkesedhetnének a parlamentarizmusért, ha az eszmék és becsület férfainak kormányrajutásától nagy erkölcsi és politikai átalakulásokat remélnék. De ha mindjárt az ember reményre, csakis reményre van építve, a párturalom rendszere, a többségcsinálás fortélyai, a megvásárolt kortesek és a kielégítést követelő szájak lehetetlenné teszik a gyökeres szellemi és fizikai megifjítást. Vesztegetni és tömni kell a parlamentarizmus nagyevőit és férgeit, mert ezek a feloszlást magában hordó parlamentarizmus legtevékenyebb, legbefolyásosabb tényezői.

A legvilágosabb igazságokat burkolni, a legégetőbb reformokat halogatni, a leghatalmasabb eszméket titkolni kell, a ki uralomra vágy a parlamentben. Ott csak a semmitmondások, az eszmétlenség, a legyeztetés uralkodhatnak, mert ezek támogatása a többség.

Hányan próbáltuk megoldani azt a talányt, mely a „mérésékelt ellenzék” címén bolyong a parlamenti égbolton? Van-e széles ez országban egyetlen ember, a ki megtudná mondani: mit rejt e kormányrajutási törekvésekben oly terhes méh? Van-e programjában egyetlen pont, mely a pénzügyek, a közgazdaság, a közjog kérdéseiben lebilincselné figyelmünket? Érzik e párton is, mily emeltyűje a politikai, pénzügyi és gazdasági életnek rejlik az önálló vámterületben, de nem merik programjuknak vallani, mert a kormányrajutásnál ez lényeges akadályt gördítene versenypályájukra. Megint csak pártpolitika és ismét csak pártpolitika, soha sem nemzeti politika!

A magyar hadsereg programja a hadügyi, társadalmi, gazdasági és nemzeti célok számos problémáját egy csapással oldaná meg, de a hadsereg e „ne bántsд virág”, a kormányrajutás magasabb célja mellett elsatnyul, mint az áfonya a fenyő mel-

lett. Megint csak pártpolitika és ismét csak pártpolitika, soha sem nemzeti politika!

Gr. Apponyi Albert, mint egyén tiszteletreméltó, mint jellem páratlan, mint pártvezér becsülni való, de azért mi jövőt remélhet kormányrajutásától az ország?

Gr. Apponyi Albert előre törtetett politikai pályáján, míg mások hátrafelé gurultak. Szent-Endrén még mint ó-konzervatív vette föl a keztyűt a Deákpárttal. És Szent-Endre azóta mindig megmaradt a lélekvásár ama Sodomájának, melynek ágát akkor vetette meg a honi parlamentarizmus. Gr. Apponyi Albert győzött az utolsó órában negyvenezer forinttal megvásárolt ó-budai darabszám voksokkal. És ez jó iskola volt fogékony lelkének, hogy megvesse az ily eszközökkel dolgozó pártpolitikát. Ha ő azóta kivetkőzött sok előítéletéből, s a konzervatív arisztokraczia zárt osztályán belől is észrevette azt a „csepp szocialis olajat” is, melyet az emberiség fehér rabszolgái a kegyetlen tőkearisztokrácia ellen igényelnek, ezzel oly lépést tett előre, a mily lépést tett Tisza Kálmán hátrafelé. De mit ér egy csepp elvi és társadalmi olaj abban a parlamentáris csatornában, melynek partjait a szeny tengere mossa? Az olaj úszhat e tenger fölött, mint tisztább, könnyebb és nemesebb vegelem, de a tömeg mégis tömeg marad.

Hiába ragadná gr. Apponyi Albert a kormányrudat azzal az eltökélt szándékkal a kezébe, hogy agyontapossa a korrupció százfejű és ezergyomrú sárkányát, mihelyt a mostani álcázott palamentarizmus mellett uralkodnék, azonnal elnyomná őt „csepp olajával” a mocskos áradat. Inventárium mellett kellene átvennie mindenestől a többséget. A mi kristályabb, jobb elem, közójök téved, az vagy föloszlik, vagy eltűnik a piszok között. Az ősmamelukok, a legény mamelukokkal és újoncz mamelukokkal bebecsimpaszkodnának, mint a szerb tövis és hallelújával üdvözölnék a leáldozott nap után a fölkelő napot, a „nagyúr” után az új urat. Kaas Ivor bárót túlkiabálnák és túllicizálnák az ő furcsa jelszavával: „Parancsoljon kapitány uram!”

„Meghalt a király, éljen a király”, hallanók gégeszakadtával a riadalmat. És e riadalom alatt szépségesen elfoglalnák az ország veteményes kertjében, tanácsában és sajtójában a régi főhelyeket, plántálnák tovább a régi gyomot és régi g azt.

Semmi sem változnék. Megmaradna minden a régiben gr. Apponyi Albert alatt is, míg nem változik, megmarad a mostani parlamentarizmus. Prileszky Tádé, Urbanovszky Ernő és társaik deákpárti leltárral kerültek Tiszához, tiszapárti inventárium mellett kerülnének Horváth Gyulával, Hegedűs Sándorral, Visi Imrével, Szerb Györggyel, Dárdai Sándorral, Gajári Ödönnel gr. Apponyi Alberthez. Ez inventáriummal aztán berendezhet bécsi divatcikkeknek áruházat, csinálhat üzleti börzpolitikát, végezheti tovább a rombolás munkáját, csak a jót, erkölcsöt, igazat ne feszegetse, mert akkor elszárad többsége, mint a sár a napsugarak tüzelésére.

Gr. Apponyi Albert már azzal is kimagasló alakja lett közéletünknek, hogy az általános romlottság piszkos árában meg nem feneklett, hanem híven az erkölsi rendhez, híven társadalomjavító eszményeihez, az Oceania, ez érdekes csigaként lebeg csengetyüs hangjának korongjával és vitorlás küllőivel a tenger föl színén. S ha pártja, mint olyan, a „rejtve nőszők” osztályához tartozik is, mint az Oceania mellett a hajónyűg: gr. Apponyi Albert mindamellett azért az egyért föltétlenül megérdemli háláját a kipréselték és elnyomottak közvéleményének, hogy nem szédült meg egy pillanatig sem a hatalom csábjaitól, nem volt következtelen és hűtelen az ellenzék ügyéhez. Korunkban ez is nagy erény, ez is nagy eredmény. Ha egyebet nem ért el, az utolsó reményhorgonyt vetette ki a sülyedő parlamentarizmus vizeibe. Igazolta Montesquieut, ki a monarchiák erejét a becületben, a népuralmak erejét az erényben találja.

Miért is nem üdvözölheti őt a közvélemény a nemzeti önállóság és függetlenség lobogója alatt. Haladási ösztöne úgysis fokról fokra, beszédről beszédre viszi a nemzeti törekvések pártja felé. A véderő javaslat tárgyalásakor két fokot is hágott át egyszerre, hogy eszméink és céljaink megzápult ügyét fölfrissítse. Mennyivel hatásosabb és sikeresebb volna e párt élén vezérszerepe? Mily lendületet adhatna a megrekedt és megpenészesedett közéletnek, ha nyíltan és határozottan állana élére a nemzeti hitvallás pártjának?

Az ő kezében a függetlenségi eszmékhez méltó erkölsi erő lobogtatná a zászlót. Nem bitangolnák képmutatók, élősdiék, alkuszok és napraforgók kóbor csapatai.

Ha most e hitvallás prófétáit, apostolait és vezéreit látom, eszembe jutnak a tibeti lámák és Beliál papjai. Ha visszaemlékezem e párt pató pálságára a külső világban, a hol agitálni kellett volna, és szívódásaira a belső világban, mikor a tarokkasztaltól a tanácsasztalhoz ültek: eszembe jutnak a becsületes elvemberek bent az országházban és kint az országban és a galván telep izgatására rángatózó hókusz-pókusz vezérek. Szájhős vezérek, benső erő nélkül; álpróféták tele czafranggal, csillogással, ordítózó dervisek és czammogó teknősbékák; elvek helyett formulák, cselekvés helyett marakodás.

Egy részről a régi bajnokok és új harcosok nemes, elvszilárd gárdája; más részről a köznapi élelmesség vezérgörényei s a hiúság vezérbábjai. Lelkes szólamok, áldozatkész tetterő a derékhad részéről; titkos paktumok, taktikai rókatáncz, udvarmesteri nagyképűség a vezérek részéről. Szigorú erkölcs a közlegénységben és törzskarban; farizeusi erkölcsbíróság a vezérekben. Önzetlenség az Önmegtagadásig, harc a közjóért a késig, a párt egyetemében; színeskedés, kegyhajhászat, cselszövés, kapzsiság a hydrafejú vezéreltben.

Almásy Sándor, Boda Vilmos, Czirer Ákos, Farkas Balázs, Fornszek Sándor, Gosztonyi Sándor, Hevessy Benedek, Ilyés Bálint, Kiss Albert, Madarász Jenő, Majthényi Ádám, Matkovich Tivadar, Meszlényi Lajos, Nagy Ferencz, Petrich Ferencz, Simonfay János, Szabó László, Szederkényi Nándor, Thaly Kálmán, Tóth Antal, Tóth Ernő, Uray Imre mind lelkes, elvszilárd törzskarát és derék hadát képezik a függetlenségi pártnak. Csak egy mind jellem, mind tehetség, mind cselekvés dolgában kimagasló-férfiú kellene az élőkre vezérnek. Most azonban vagy a tehetsége kimagasló a vezérnek, mint az Eötvös Károlyé, de a jelleme tele van repedésekkel, vagy tehetsége is, a jelleme is kikent, kifent, betanult, képmutató, mint az Irányi Dániel. Ugron Gáborban van tűz, van merészség, van akció-képesség, de karaktere ott bújkál a pucs vakandtúrásaiba eldugdosott nyergekben. Helfi Ignác a handlék országgyűlésén nagy szabású férfiú lehetne, a függetlenségi párton sem egyéb, mint házaló Turin és Budapest között.

„Nézd meg az anyját, vedd el a lányát.” Isten ments, hogy e talpraesett közmondást a függetlenségi párt vezéreire alkal-

maznák. Egy-egy olyan háztűznézés, a minőt a magyar szokás lányos háznál szentesít, nagyon kormos, nagyon rendetlen, nagyon kóficz, nagyon szemetes tűzhelyekre bukkanna. Mekkora éles ellentétet találnának a párt tagjainak és vezéreinek szerepe között! Mély szédítő különbséget fődöznének fel az igaz meggyőződés, a rendületlen elvhűség, a komoly törekvés dolgában párt és vezérek között! Ha szent János bogarakként fénylenek a közélet harasztja közt a törzskar és derékhad, posványok fölött keringő lidérczek a vezérek.

Mintha csak Tompa regéit forgatnám. A régi dicsőségnek, a messzelátó jövőnek nyáréji villanszikrája a függetlenségi párt táborának minden lelke; a „kincsszellem és hírszellem szolgálai, kufárok és képmutatók a vezérek.

Forgatom Tompa regéit és íme olvasom a gyönyörű leírást, hogy a merre a bájos tündér könye hullott,

A barna éj vidékeim
Száz kékes fényke gyűlott.

Ez a tündér a honszerelem. Ennek a tündérnek a könye a sírvavigadó magyar szellem. Ez a szellem toborozza a függetlenségi zászló katonáit, hogy addig is hűségökkel, becsületökkel oltalmazzák, míg a tündér kiszabadul a zordsötét idők börtönéből, és visszahódítja birodalmát.

Tovább forgatom Tompát és íme olvasom, hogy gyúlnak föl tözegek mocsarak fölött a bolygó lidérczek,

Hogy a kincsásót, a ki látja,
Becsálják mélység és mocsárba.

E lidérczek megannyi kigyuladt szenei az alvilágnak. A rothadás anyagcseréje gyulasztja ki, a szénréteg gáza gyanánt a függetlenségi párton is a farizeus és szerencsevadász vezérszellemeket.

Gyermekvezért ad, Vörösmarty szerint, az Isten haragjában annak a nemzetnek, „kit megver”. Gyermekvezért adott Mohács előtt a magyar nemzetnek. Mily nagy lehet ismét a haragja, a mikor catói tógában a képmutatást, sastollas kucsmbában a szélhámoságot ülteti egy nagy eszmék, nagy czélok kiküzdésére hivatott párt élére.

Csoda-e, ha labdajáték a kormány dolga oly szélső ellenzékkal, melynek korifeusai vagy az erdélyi pucsbán, vagy az

eszlári vérdramában oly kiáltó bizonyítványait állították ki lelketlenségöknek és kapzsiságuknak. Hogyan is vonulhatnának ezek akár lengő zászlóval, akár véres karddal végig az országon, hogy egy az egész nemzetet megrázó agitációban fölvevessék a Kérdést: élet-e vagy halál, szabadulás-e vagy feloszlás? Hogyan végezhetnének az ilyenek szétvonó érdekeik kötelén egyenes munkát és hogyan végezhetnének meghámlott jellemök vétkeinek gúzsából oly akciózt, mely képes kompromittálni és elmenteni a kormányt? Feszengésnél, nagy hangú szónoklatoknál többet nem merhetnek. Zsibbasztja mozgékonyosságukat a tudat, hogy a kormány őket mindig kompromittálhatja. Népszerűségek léggömbjét csak addig tölthetik meg könnynyel, míg a kormány szemet huny és nem adja meg nekik a kegyelemdőfést.

Ebben, csakis ebben rejlik a tehetetlenség, mely ónsúlylyal nyomta és magas röptű sas helyett varangygyá babonázta a függetlenségi pártot. Ez diktálta rájuk a programm ama sarkelvének megtagadását, hogy bármi hitet, bármi nézetet valljon valaki mellékkérdésekben, csak a főhitvallása legyen egy és ugyanaz, Magyarország állami függetlensége, és akkor a pártnak rögtön egyenjogú tagja. Megdöntötték a sarkelvet, mely Kossuth szavára épült, hogy hitet tegyenek a képmutatás ama szava mellett, mely retteg kimondani e szót „zsidó”, de azért „káros elemnek” tartja azt. Függetlenségről álmodozik e képmutatás, a mikor az erkölcsöt és a földet elhódítják alóla, s nem lesz lassankint sem Budapesten, sem az egész országban hely, a hova kitűzni lehessen a zászlónevet.

„Függetlenség” a jelszavuk és nincs annyi érzékök, hogy a közgazdasági élet veszélyeinek rohama ellen megvédjék azt a szegény magyar népet, mely nélkül lehet itt ország, de mi nem lesz Magyarország, lehet itt függetlenség, de az nem lesz magyar függetlenség.

„Szabadságról” gajdolnak és nincs meg bennök annyi szelleme a szabad gondolkozásnak, hogy a társadalmi kérdések tág mezéjén, náluknál őszintébb, egyenesebb, becsületesebb és magyarabb politikát vallhassanak azok, a kik nemcsak jelszavakat pattogatnak, hanem tesznek is a magyar népért. Azt hiszik, megfeleltek a nemzet iránt tartozó kötelességüknek, ha mint a muezin a mecset tornyán, eléneklik az „il Allahot”, és aztán hagyják

forogni keserű levében, míg kiforrja magát, a világot, a helyett hogy a gyakorlati élet bajain a gyakorlat orvosságaival segítenék. Vajjon mit mondana a magánember, ha orvosa, mint a bottal csinált doktor, minden orvostudományi nagy elvet összehadarna, s mikor fájó testrészeire gyógyító írt kérne a beteg, minduntalan azt felelné: „Az egészségre nézve legfőbb a jó tudó, a jó gyomor, a jó máj, a szabályos érverés, az aczél idegek, a tiszta agy”. A függetlenségi párt „káros elemekről” és „idegen elemekről” hadaró doktorai is folyvást hangoztatják a nemzeti boldogulás legfőbb föltételeit: az önálló bankot, az önálló vámterületet, az önálló hadsereget, de hallani sem akarnak a gyógyszerekről a nemzet bénasága, elgyöngülése, nyomorúságai ellen, a melyek kézzelfoghatók, s a melyeknek elterjedése nemcsak vérét mérgezi meg, nemcsak ellankasztja, hogy többé erőre se kaphasson, hanem lehetetlenné is teszi, hogy bátran lobogtathassa a zászlót és hősileg kezelje a kardot a világhódító uralom minden egyéni akaratot és minden vagyont fölszívó hatalma ellen. Hogyan ábrándozhatnak függetlenségről, mikor hímező-hámozó politikájuk elárulja, hogy érzelmeik szabad nyilvánításának sem urai többé?

Az ámitás politikája a csalás kezdete. A csalásnak a kezdete, hogy a nemzet elveszti hitét. Ez pedig a nihil.

Mi egyéb ámitásnál az a politika, mely nem mer szint valani a nemzet jövőjét átalakító társadalmi és közgazdasági politika kérdéseiben? A nagy elvek ünnepi harangját kongatni, szép dolog, de a harangozás még nem áldozás az Úr asztalánál, nem isteni tisztelet az oltárnál. A harangszó összehívja a híveket, de nem termékenyíti meg a közszellemet.

Halljuk a harangzúgást a függetlenségi párt részéről, hol erősebben, hol lankadtabban kongatva a képviselőház kérdéseiben, de egyúttal látjuk, hogy a pucs és Eszlár óta fereg dúl belső szervezetén. Végzi, végzi ugyan feladatát, de száz eset közül kilenczvenben nem mint a nemzeti törekvések [zászlóvivő pártja, hanem csak ímmel-ámmal mint Tiszának a leghívebb ellenzéke. El, hogy egyék, és nem eszik, hogy éljen. Mint a középkor titkos zsidainak felekezete, csak külsőleg keresztény, hogy hát mögött annál háborítatlanabbul hinthesse a szétvonás

konkolyát és annál félelmetlenebbül gyújthasson gyertyát Tisza mindenhatósága előtt.

Németh Albert a fejöek tetejére buktatott állapotoknak köszönhetően, hogy osztracizizmussal sújtották, hogy lehetetlenné tették megválasztását, hogy kibuktatása a képviselőházból betegségbe, a betegséggel a halálba kergette.

És miért? Azért, mert volt bátorsága hímezés-hámozás nélkül odavágni Tisza Kálmán fejéhez az igazat.

Rigó Ferencz nevét szintén beleírták Tisza Kálmán fekete könyvébe. Kimondták rá, hogy meg kell buknia. Meg is buktatták. Sőt hallatlan! most, mikor a választás legóriásabb visszaéléseire fátyolt borított a gázságokat palástolgató kéz; most a somogyi és temesi levelek, a jákóhalmi, a dunaszerdahelyi, szabadkai és czeplédi büntények, a Mamusichok és Gubodyak gázságainak büntetlensége után, Rigó Ferenczet egyes egyedül vád alá helyeztetik vesztegetés miatt!

És miért? Azért, mert odavágta Tiszának a kemény szót: „Fölfelé csúszómászó, meghunyászkodó, mint egy korbácsütéshez szokott eb; lefelé durva, erőszakoskodó, mint egy részeg rendőr.” Németh Albertnek is pusztulni kellett a parlamentből, hiába volt neve, múltja, vagyona és többsége, pusztulnia kellett, mert kimondta az igaz szót, hogy Tisza Kálmán fátyolt borít személyes barátainak és odaadó híveinek legmocskosabb üzelmekre. Kimondta, hogy a közvagyon kezelésére oly egyéneket nevez ki, a kiknek potyázó gazdálkodásuk szembeszökő és megbélyegzett. Kimondta, hogy bizalmával tüntet ki, jószágkormányzással tisztel meg olyanokat, a kiket botrányosan kompromittálnak nyereségvágyból eredő bűnperek. Kimondta az ítéletet, hogy Tisza Kálmán az olyan kinevezéssel, a minő Nagy Györgyé volt a szegedi jószágigazgatóság betöltésénél, kompromittálta magát a koronát is. „A miniszterelnök úr, – úgymond végül – hét évig hazudott az ellenzéken, hogy hét évig csalhasson a kormányon. A kormánypárt megdermedt e szavak hallatára. Tisza is elvesztette lélekjelenlétét. A ház elnökével keringett a szék.. Mire egyenkint magukhoz tértek, a visszautasítás nem ölhette föl azt a mértéket, melyet a fegyelem és dresszura a pártnak minden kényes alkalommal megadott.

Az ellenzékre mély benyomást tett, és élénk viszhangot

keltett Németh Albert támadása. A kormánypárton elveszve hitték Tiszát. Annál serényebben, a kenyérféltés dühével dolgoztak udvarosai. És az a jellemző, hogy működésük nem annyira saját pártjukon, mint inkább a függetlenségi párton biztosította a hatást. Körül zárolni vádjával és támadásával Németh Albertet, kirántani alóla az anteusi talajt saját pártjának helyeslését és kezességét: erre dolgoztak. Még pedig tökéletes sikerrel. Tisza a támadástól szédülten ment Gödöllőre, hogy bejelentse az esetet a királynak. Ott Németh Albertre nézve torzító körülírásokkal, magára nézve szépítő hímekkel varrta ki a történeteket. Felhatalmazást kért, hogy „a felség szolgálatában” kapott sértésért lovagias elégtételt vehessen Németh Alberten.

Az ő körülírásai után merő komédia volt lovagias elégtételt kérnie, mert komolyan úgy sem akart megverekedni. Kancsal előterjesztése is oda célozott, hogy a király fölmentse őt a lovagias elégtétel vevésének kötelessége alól. A király nemcsak lemondását nem fogadta el, hanem fölmentette az alól, hogy Németh Alberttel, kit a gavallérok gavallérjaként ismert az ország, párbaj útján intézze el becsületbeli ügyét. Mert becsületbeli ügynek tekintették az országházban, annak a kaszinóban.

A király fölmentvénye, a monarchiában uralkodó szokás szerint, mindenre kiterjed. Wodianer Albertre a tanuk tömege esküvel igazolta, hogy a választásnál vesztegetett. Rosz végét azzal vágták ketté a vesztegetési bűnpörnek, hogy kegyelmi utón beszüntették a vizsgálatot. A pápának hatalma igen nagy a bűnbocsánat terén, de a kit feloldoz, annak meg kell gyónnia és szánni-bánni vétkeit. Nálunk a király felség joga az isteninél is nagyobb, bűnbánás sem kell hozzá.

Tisza Kálmán megkönnyebbülten tért vissza Gödöllőről. Megérkezésekor öröndetes hírrel várták a klubban. Irányi képmutató erkölcsbírótsága, Mocsáry orthodox bigótsága Helfi és társai ludassága Tiszának fogták pártját és nem Németh Berczinék. Tisza titkos párthívei túl Hezitálták a kormánypártot Németh Albertnek a korholásában.

„Ez nem parlamentáris;” „hovasülyed a parlamentarizmus;” „harczoljunk elvekkkel, ne gyanúsításokkal;” – hangzott jánusi kettős ábrázatuk egyik felén, noha jól tudták, hogy Nagy György. és társai a legsúlyosabban vannak kompromitálva, Hiszen csak

egy ténye, a hitele zálogául letett kötvényeinek kicsempészése a kisbirtokosok hitelintézetének pénztárából, kettős büntettnek képezte tényálladékot. Nagy György és társainak bűnösségét az adatok oly sokasága támogatta, hogy ezek terhe alatt mondhatni térdencsuszva rimánkodtak be a felszámolást végző polgárok, bűnügyi előadók, és ügyészek szobáit. A vizsgálati iratoknál fekvő bizonyítékok egyes legkompromitálőbb darabjai, hogyan, hogyan nem, lábat kaptak ugyan, de Végh Ignácznál még mindig volt egy csomó, melyeket hasztalanul igyekeztek, a nála különböző ürügyek alatt tartott házmotozások alkalmával, megkaparítani. Végh Ignácznak szüksége volt ez okmányok tartalékütegeire, hogy saját bőrét, mások becsesebb bőrével a társaságban fedezze.

Németh Albertnek képviselőházi támadása idején, Végh Ignácznak egy-egy okmánya elégséges volt volna agyoncsapni egész csoport kormánypárti ílliszteust Tisza Kálmán gárdájának javából. De rögtön fölkeresték Végh Ignáczt és biztosították, hogy a kormány minden hatalmi eszközzel rajta lesz a pör elemésztésén, s ha Németh Albertnek semmi legkisebb adattal sem áll rendelkezésére, föltétlenül számíthat fölmentésére, „mégha a vizsgálati anyagot meg is kell tizedelni, vagy azt megsemmisíteni?”

Végh Ignác megnyerésére legtöbbet működött közre Komjáthy Béla, ki Nagy Györgynek védelmét a kormánynál való benfentesség s attól várható jutalmak és kegyek fejében vállalta el. Komjáthy kelt ki legélesebben a folyosókon Németh Albert ellen, noha épp ő dolgozott gőzerővel, hogy a bűnösség kézzelfogható adataitól elüssék Németh Albertet. Végh Ignácznak nem volt mit tennie bőre érdekében, mint követni, a mit biztatással és fenyegetéssel ráparancsoltak. Tartózkodásának okát, a miért nem állhat rendelkezésére Németh Albertnek, nyíltan bevallotta.

Németh Albertet így sánczolták körül lassankint. Megjelenésekor az országházban tüntetőleg kerülték. Legszemszűrőbben kerülték a függetlenségi párt matadorai. Úgy bántak vele, mint egy tolonczczal, ki jóféle társaságba téved. Négyen sem voltunk, a kik kövel nem hajigáltuk fejét, mert igazat mondott. Eleinte azt hitte, hogy Komjáthy Bélához való viszonyomnál fogva, én is tartózkodó leszek. Hamarosan meggyőződött az ellenkezőről.

A „Függetlenség” magatartása nem hagyott fen semmi kételyt. Erősen forgattam védelmére a lándsát. Mert a függetlenségi pártnak titkos tiszapárti emberei mellett immár saját pártján is védelemre szorult.

Németh Albertnek feltűnt, hogy minden szorosabb tekintet felrehárítva védelmezem. Védelmezem Komjáthyval való viszonyom és ennek ellenagitációja daczára. Nem állhatta meg, hogy szót ne váltson velem e felől:

— Hát csak te vagy már, a ki nem kóficzkodol. Pedig tőled rossz néven sem venném, mert tudom, hogy Komjáthy tette le lapodért a kaucziót. Neked volna okod nem ütni mellettem a vasat. Nem félsz, hogy Komjáthy elvonja tőled a kaucziót?

— Azt ő most ez alkalommal, Bézei bátyámnak az ügyéből kifolyólag, nem teheti, nem meri tenni.

— Már miért nem?

— Azért, mert kezemben egy megfontolatlan pillanatában hozzám írt levele, melyben a kauczió elvonásának fenyegetésével arra akar rábíri, hogy ne üssem annyira Tiszát.

— No ez derék. Hanem azért még sem kérlek, nem is tanácsolom, csak kérdezem: kiadhatnál-e lapodban egy nyilatkozatot, mert a mint látod, komisz egy párt ez a miénk. Nem így csináltuk mi azt a politikát a vármegyében, a mely 1848-at teremtette.

— Írja meg Bézei bátyám a nyilatkozatot, s én közölni fogom.

Úgy is történt. Komjáthy személyesen érintve volt a nyilatkozatban. Felelt is rá. Németh Albert pedig, körülzárása egyre légmentesebb lévén, toporzékolt, mint a kivert bika:

— És én — kiáltott fel — Tiszának a zsoldosaiért, e gesaftpártért, még exponáltam magam. Sok bolondot tettem fiatal koromban, de ilyet, mint most vénségemre, soha. Nagy bolondot tettél te is, hogy ide csatlakoztál ehez a smaroczer éhez a szenzál, éhez a farizeus kompániához. Nagyobb ellenségeid ezek neked, mint a kormánynak. S ha engem a régi bajtársat, ki soha sem változtam, így a jegén hagytak, majd meglátod, hogy elrágnek és elmorzsolnak téged is. No de azért te még megbírod, fiatal vagy, katona vagy, ne hagyd a zászlónkat. Én most látom először, hogy megöregedtem. Máskor olyan

voltam, mint az aczél, most olyan, mint a rozsdás penge. Megteszem, a mit a fülemben zümögnek, ha már nem tehetek „kapszlit” a pisztolyomra. Ez a mihaszna párt kényszerít rá, hogy a mit soha nem tettem, módosítsam szavaimat, és amolyan bocsánat-félet rebegjek, mert ráhágtam a geszti pápának legfájósabb tyúkszemére.

Németh Albert csakugyan módosította sértő kifejezéseit. Módosította a függetlenségi kör czudar magatartása miatt. Ez a kör jegyzőkönyvileg készült őt megróni, ha elkeseredett vitákkal meg nem előzzük az ügynek értekezlet tárgyává tételét. Szavainak módosítására összejátszó taktikával erőszakolták Német Albertet, a társaságok emberét, azzal fenyegették, hogy társadalmilag elszigetelik, eltemetik. Ha e válságos pillanatokban szívvel-lélekkel mellé áll a párt, hogy erkölcsi erejével páncélozza, akkor, határozott kijelentése szerint, nyilatkozatát maróbb alakban ismételte volna. Appelálni akart a király tűzpróbákat kiállott lovagiasságára és becsületézésére, a ki soha sem túri, a mit nagyon találóan úgy fejez ki, hogy „disznóságok.” Ha Németh Albert részéről a vádnak és támadásnak ily élére állítása megtörténik, a zöm szerint is, mely feszülten leste a válság elintézését, Tiszának múlhatatlanul buknia kell. De Németh Albert; a presziók nyomása alatt, melyek czölöpverő kosként nehezettek társadalmi állására, kihúzta Tisza becsület-daganatából a fulánkot. Tisza leghívebb ellenzéke megmentette Tisza Kálmánt. Ha akkor meg nem menti, nincs szükség napjaink üres tüntetéseire.

Tessék az ilyen pártot komoly számba venni. Tessék működéséhez az elvek győzelmének, vagy legalább a közerkölcsök megtisztításának reményét fűzni.

Avagy talán Irányi Dániel valamennyiüknél külön proféta? Persze, hogy az! Pártvezér, még pedig milyen? Tükör előtt kipepecselt pártvezér. Kimért és különöz, mint egy páva. Modoros, mint a libériás inas. Egy megtestesült formula; egy parókás diplomata. Affektált nagyság, fázis-rugóra járó báb. Öntelt, rideg, mint egy gouvernant. Hiu, nagyképű, mint egy színész. Alfilozóf, ki merev pozitúrákkal maszkírozza eszmekörének fogyatkozásait; álproféta, ki szemforgató grimaszokkal palástolja meggyőződésének hiányait. Kis idők nagy embere;

nagy idők kerékkötője. Sirály, ki felfordulásokat jelez. Vaskalap, ki haptákba állítja a politikát, hogy kicsikarja tisztelgését. Doktor, kinek receptjeje szélhűdést okoz.

Nincs veszedelmesebb profétája a csalókat és szédelgéseket szülő kornak, mint olyan, a kit nem az ihlet vezet a templomba,, hogy ostorral verje ki a kufárokat, hanem a vágy, a kufárok által szentként ünnepeltetni. Nem szemfényvesztés-e az, midőn az erkölcsbíró épp a kor legpiszkosabb alakjai tömjénezik, hogy annál büntetlenebbé tegyék vájkálásukat a közvagyonban, annak részéről, kinél az eszme frázis, az erkölcs festék? Nem szédelgés-e az is, hogy oly időkben, mikor a sáp kenyérkereset, a borralaló napszám, fuldokolva esd könyörületet az antiszeptikák ellen, a kik el akarják tőle venni Békést, azt a borralalót, melyet a kormánytól a kéz kezét mos fejében kap?

Hányszor estek kétségbe a függetlenségi eszméért minden önfeláldozásra kész párttagok, mikor kigombolták piperkőcz fogásaiból a profétát. Például, mikor a választások alatt kérve kértük, ostromoltuk, jöjjön le azokba a kerületekbe, melyekben megjelenése pártunk javára billenti a mérleget. Biztosítottuk, hogy nem kell agitálnia, nem kell faluznia, megteszszük azt mi. Csak jöjjön a székhelyre, ott kibontjuk, amit valami drága, ereklyét, bemutatjuk s azután utazhat vissza.

Hiába való volt minden erőlködésünk. Mahomed megelégedett egy arisztokratikus vizittel a belvárosba, a Józsefvárosba,. Kassára, a hol se nem ártott, se nem használt és azzal megállt a hegy előtt, hadd mozduljon az. Vajjon miért? Mert ok nélkül semmi sincs, legkevesbé a profétai bőjtölés a lakatos-utcai betegszobában? Hát bizony semmi egyébért, mint a paktumért, mely a kormány részéről biztosította neki a békési mandátum háborítatlan birtokát, ha a többi kerületekben ő sem háborgatja a kormány czirkulusait.

Kéz kezét mos. A kormány is, Irányi is jó vásárt csináltak. A kormány megkíméli a nagyobb erőfeszítést és nagyobb költsékezést; Irányi nem kockáztatja mandátumát. Ez is politika, a borralaló politikája. Ennek a politikának is megvan a kölcsönös leszámolósa: adsza 5 fjt 25 krajczáros napszámot, nesze bombaszt, mely illékony, de nem robbanó; nesze frázis, mely bonbon, nem kartács.

Soha képmutatás nem vezetett úgy félre nemzetet, mint az Irányié. Csak a pártját nem vezette félre, de a pártnak túrmie kellett és túrmie kell ma is, hogy leleplezésével önmaga alatt ne fűrészelje a fát. Es Irányi tudva a párt e gyöngéjét kis istent játszik köztük a vendéglőben, a körben, a parlamentben, az országban. Megköveteli az étteremben, hogy asztalánál senki se gyűjtson szivarra, ha át is esett ebédjén, míg ő is át nem esett és rá nem gyűjtött. A körben szemöldökeiket ránczolja, ha másnak is van az övétől elütő véleménye. Az országházban lehordja, ki beszéde alatt elköhinti magát és kirántja a név szerinti szavazást kérő czédulát elvtársa kezéből, ha Tiszának megígérte, hogy nem lesz név szerinti szavazás.

Dölyfösen, mintha nem is a Halbschuh vére, hanem egy Csáké, vagy Garáé folydogálna ereiben, utasít vissza mindent, a mit botrányosnak tart és mégis élvezettel leste Csanády vaskos föllépéseit, melyekre a lökéseket farizeusi tanácsai szolgáltatták. Csanádytól mindent elnyelt, míg ő volt vezérlete alatt a 48-as párt alelnöke, népsége, gazdája, mindene. Csanádynak mindent elnézett, míg uradalmát föl nem ette giardinetonak a „Magyar Magyar”, mint a magyar nyomda igazgatója, míg telt az uradalomból a „Magyar Újság” szerkesztőjének Irányi Dánielnek. Mihelyt Csanády Sándort, ezt az ő törhetetlen pártját, fölcserélhette az egyesült 48-as és függetlenségi pártok vezérségével, azonnal szakított vele, ellenezte megválasztását és még végig is vert a hátán a koldusbottal, a melylyel útnak eresztette.

Szótartó férfinak semmi áron nem volt szabad elkövetni, a mit Irányi Dániel az előbbi időkben elkövetett, hogy a lényegben egyező 48-as és függetlenségi párt egyesülését, melyet az ország óhajtott, s csak ő ellenezett, lehetetlenné tegye.

Éveken át folytatta a bizanci vitát, hogy az ő pártja, az ő zászlója nem a függetlenség, hanem 1848. Végre 1878-ban br. Mednyánszky Árpád, Szalay Imre, Komjáthy Béla, Miklós István, Sólymosy Bálint és én elhatároztuk, hogy véget vetünk ennek a szörszálhasogatásnak, mely annyi rősz vért szült elvbarátaink táborában.

Különbség nem volt a két elnevezés alá sorakozó párt fel fogása és programja között, de Irányinak párt és vezérlet kellett. E hiúságának kész volt feláldozni izgatásaink legfényesebb sikereit.

Hogy véget vessünk szörszálhasogatásának, megkérdeztük: minő föltételeit szabja meg az egyesülésnek? Hosszas eszmecsere és tanácskozás után, melynél látszott mennyire nincs az ínyére felszólításunk, végre körvonalozta föltételeit. Előállottam velők a klubban. Simonyi Ernő, Helfi Ignác, Madarász József, a leghevesebben megtámadták és kilépéssel fenyegetődtek. Mocsáry Lajos hozzájuk csatlakozott, Kállay Ödön szintúgy. Ez utóbbi figyelmeztetett bennünket, mint tapasztalatlanokat, hogy nem ismerjük még Irányit, majd ha megismerjük, igazat fogunk neki adni, hogy mégis jó az öreg a háznál. És leírta Irányit.

Színeihez a legsötétebb festéket használta. Kállaynak ez önzetlen férfinak, ki sokkal jobban szerette a kényelmet, mint tehetségét, a föllépése meglepett mindnyájunkat. De szavunknak urai maradtunk, keresztülhajtottuk a javaslatot. Kiküldtük nyomban az értekezletből Hegedűs Lászlót, hogy tudassa vele félhivatalosan: elfogadja-e álláspontunkat, mely voltaképp az övé volt? Mást nem felelhetett, mint igen. Hegedűs visszajött, az egyesülést hivatalosan is szentesítettük.

Es vajjon mi lőn a vég? Irányi megmaradt külön állásában, feléje sem ment a körnek. Kített bennünket a „praktikus öregek” évelődéseinek, kik folyvást gúnyolódtak: „No fiuk, mikor hozzátok már Dániel prófétát magatok közé az oroszlanok vermébe?”

Soha képmutatás úgy rá nem szedte az országot erkölcsbíróságával, mint az Irányié. Játszotta páter Seraphot, ki a gyermeklelkek ártatlanságával kárhozhatja gyehenára, a mi pecsétes, de azonnal a laplandi boszorkányok éjjelébe téved, a mint komoly ítéletet kell mondania oly ügyben, mint a múzeum régiségtárának és az országos képtárnak botránya. Helyében joggal követelte volna a részrehajlatlan erkölcsbíró: vizsgálják meg, vajjon minden régiség ott van-e, a mit egyesek és családok ajándékoztak, nem zálogosított-e el soha egy zálogházban sem drágaságokat a múzeum igazgatója? Követelte volna, hogy vizsgálják meg: azonos-e az Ihász Dániel által ajándékozott mübecsü értékes kehely azzal, mely helyébe került, miután évek során át hasztalanul sürgette, hol van, mi történt ajándékával, melyet a brigantiktól lefoglalt tömérdek kincs közül nemzeti kincsnek kiválasztott? De hát a formulák embere leg-

egyszerűbbnek találta a közerkölcsre jegyzőkönyvi szemfödőt borítani, s mikor a fölfedezett lopások ezt is lebengetni kezdték, vallásos lelkülete Pulszky Ferenczet oly igazságnak találta, mely vagy fölötte, vagy alatta van, vagy benne, csakhogy az erkölcsbírói tuss előtt megmaradjon szent titoknak.

Mi ez, ha nem humbug? Még pedig a legdarócosabb fajtából. Abból, mely szenvelgi, hogy undorítja a frivolitás és a hatalom kedvéért, melyet szappanbuborékokkal bombáz, mégis a legvisszataszítóbb frivolitással öklözi le az igazságot.

Országgraszoló kérdésként tárgyalta éveken át Irányi Dániel a választási visszaéléseket. A közszabadság nevében követelte a hatalmi önkény mérséklését. A közerkölcs nevében bélyegezte meg a bíráló bizottságok pártos Ítéleteit. Es íme, mikor már többé nem Ariel, a lég szelleme, hanem az élet fordult hozzá, nyolczsáz czeglédi polgár monstre küldöttsége által, hogy no próféta, no erkölcsbíró, hadd lássuk igaz arczodat: „elbújt az Úr színe elől, hogy ne kellessen vallomást tennie, hova tették Ábelt”, az áldozatoltárnál lebunkózott szabadságot. És íme, mikor Hugo Viktor legendáinak az a szeme, mely elől hiába menekül Kain ércfalak és földsánczok mögé, fölkereste az ágyban és megkérdezte: mi a lelkiismeret, rámutatott a bíráló bizottságra: ott keressétek! Az erkölcsbíróból a bibliai „feslett asszonyi állat” lett, mater peccatrix, a hatalmasok és czinkosok ágyasa. Pilátus mosta kezeit; Pilátus az Írástudók és farizeusok kegyéért elfelejtette: mi az igazság?

Elfelejtette az ő pilátusi vezérlete alatt álló párt is. Fölkavarták ugyan a választási visszaélések porfelhőit, meg rázták erkölcsbírósgái sörényüket a kaposvári megbízó-level tizenhét szavazatának meghamisításánál, mert a kormánypárt visszaéléséről, mert miniszterről volt szó: de Kain azonnal elsánczolta felháborodó lelkét és elbújt az Úr színe elől, mihelyt gonoszabb, erőszakosabb és gazabb visszaélések fölött kellett volna lelkiismeretének és igazságosságának ítéletet tartania, mihelyt a visszaélések láncolata pártjuk emberét bélyegezte meg.

Vajjon ez-e az igazság örök forrása, melyből a választási jog, a közerkölcs és közszabadság tisztelete fakad? Nem a párturalmi önzés rideg gyűlölséget és atyafiságos önkényét látjuk-e itt oly darabosan, oly lelketlenül, oly erkölcstelenül föllépni,

mely méltán támaszthatja fel mindenkiben az aggasztó kérdést: milyen botrányokra, milyen ökoljogra lehetünk elkészülve, ha ez emberek találnának a kormányra jutni, ha már, mint ellenzék, annyira összefonót és összeesküdt tömörséggel védik osztályos társukban a büntényt? Nem riad-e föl minden elfogulatlan és részrehajlatlan ember a látványra, hogy az a heves ostrom, melyet a kormány ellen, annak erkölcstelensége és pártoskodása miatt intéznek, olyanok részéről foly, a kikkél mindez álarcz, mert anyjuk a bűn? Kinek lelke nem retteg, mily szédítő mélység felé taszítják, Franciaország pártjainak példájára, a mi parlamentünket is azok az emberek, a kik már az ellenzéken martalóczok gyanánt ragadozzák el, a mi közkincs, a mi nélkül hazugság, csalás, gazság összes szereplésök?

Próféta hol vagy? Erkölcsbíró, hol bújdokolsz az éji homályban? Hol, hol az erkölcsmesítő egyesület? Aha! tudom már, látom már. Tudom és látom a halálbüntetés eltörlése felett folyt vitában. „Kezdjék el a halálbüntetés eltörlését a gyilkos urak!* szólalt föl a büntetőjog lángesze. „Kezdjétek el az erkölcsmesítést a jog tiszteletben tartásával és az igazság gyakorlásával önmagatokon, vessétek le álarczotokat!” ez az újjászületés keresztelő medenczéje képmutató ábrázatokra.

Nézzétek meg az erkölcsmesítés nagymesterét. Tegyetek mindent, csak úgy ne tegyetek, mint ő, mert bizony, bizony „mondom néktek, hogyha a ti igazságotok feljebb nem bővelkedik az ő írástudói és farizeusi igazságánál: semmikép nem mehetek bé a menyneknek országába”.

Nézzétek meg benne mindent, s mikor azt prédikálja nektek, hogy az őszinte nevetés nem szalonba való, s a mikor azt tanácsolja, hogy a középkor francia szalonjainak mintájára tagadjátok meg a magyar vér nemes egyeneslelkűségét: akkor előttetek áll a vezér, kinél minden rococo, minden hajpor, minden czopf.

Kérdezzétek meg aztán ti jobbak, ti igazabbak széles ez országban, nagy eszmék, nagy igazságok, nagy elhatározások nagy akciók vezére-e az ily vezér? Nem foszlik-e a hazugság kódévé, a mi szivárványba burkolta, annak hamis jeléül, hogy nem lesz többé erkölcsi vízözön? „Oh! meggondoltad-e képmutató lélek, hogy minden evangéliumok között a legelső az, hogy a

hazugság nem tarthat örökké!” Oh! meggondoltad-e gőgös zsar-noki ember, hogy „az igazságtalanság igazságtalanságot szül és az átkok és csalások mindig visszakerülnek „haza”, akármilyen messze elvándoroltak légyen is!”

Nem tarthat örökké a parlamenti kormányok és parlamen-tek hazugsága sem. Visszakerülnek „haza” ezek csalásai és át-kai is, bármilyen messze vándorolják be az országokat. E vándorló „ csalások és átkok” riasztják föl a népekben a kínos só-hajt, annyi üdvtelen harcz, annyi dicsőséges vértanúság sóhajt: „Nem ilyennek képzeltük a parlamentarizmust.”

Nem és ezerszer nem! Nem ilyennek képzelte maga Kos-suth Lajos sem.

Ha a népek ösztöne csak sejteti is, hogy ilyen lesz, egy csepp vért se ontanak érette. Ha Kossuth Lajos csak álmodja is, hogy ilyen lesz, soha sem alkotja meg a népképviselőtről szóló 48-iki törvényeket.

Deák Ferencz halálos ágyán keresztet vetett a kiegyezésre. Azt mondotta: „Nem így gondoltam, nem így akartam!” Kos-suth a parlamentarizmusra vetett keresztet, s azt mondotta: „Hitte volna-e valaki, hogy ily gyorsan lejárja magát a parla-mentarizmus?”

Kossuth bevallja, hogy sokszor gondolkozott: mi volna teendő a parlamentarizmus helyébe? Bajnak tartja, hogy nincs mivel helyettesíteni.

Miért is véreztek a népek e század szabadságharczaiban? Azért, hogy az absolut kormányrendszer helyébe a parlamenti felelős kormányrendszert állítsák be. Hitték, hogy a népkép-viselet formájában és eszközeiben bírják a jogot és hatalmat, hogy a kormányt ellenőrizhessék költekezéseiben, a népet meg-kíméeljék a kizsákmányolástól.

Hitték, hogy a népképviselőlet mindig elég erős és független lesz, hogy soha se engedje megnyirbálni a közszabadság oltvá-nyait, hanem mint a jó kertész, ápolni, növelni, lombosítani fogja sudarát és hajtásait. Hitték, hogy a parlament hatalma annyira fölötte fog állani a kormányoknak, a népfenség annyira figyelőjogú lesz a királyi felséggel, hogy a közjog biztosítékai kimozdíthatlanok lesznek, mint a föld sarkaiból. A népképviselőlet erejét, szellemét és lényét úgy fogták fel, mint Burke e nagy

államférfiú, a ki szerint kell, hogy az tiszta képe legyen a nemzeti érzelmenek. „Nem azért szervezték – úgymond – hogy a nép ellenőrzője legyen, hanem alapítva lön, mint ellenőrző forum a nép részére.”

Nos! az imént lestük idegesen és lázasan annak a nagy vitának a lezajlását, melyben a nemzeti érzelmek, mint ijón a hur, a nyíl kilövésének határáig feszültek. Nemzeti művelődésünk kincses házát, édes anyai nyelvünk vívmányait, melyeket csak imént hódítottunk el a kelet és nyugat elleni véres harcokból, föltették a párturalom „erős kártyáira” és a nemzet elvesztette játszmáját. Nemzeti érzelmenél, nemzeti jogoknál erősebb volt a pártfegyelem. Közjogunk alkotmányának várából kiemelték az újonczmegajánlási jogot, e gránit sarkkövet. Ifjúságunkat, a régi magyar nyelvemlékek szólásmódja szerint, „marha számra” fűzték a kaszárnyák borjuszíjjára, hogy az anyjuk tejével beszívott édes anyai szót is feláldozzák az idegen bálványnak. Az anyák tovább szülhetik a fiukat, dajkálhatják a legmelegebb keblen, az anyai keblen fiaikat, zengedezhetik bölcsőjüknel az altató dalokat, nevelhetik átvirrasztott éjek, megcserepedett karok árán, aggodalommal, szeretettel: a szülés fájdalmán és a nevelés gondján kívül semmi joguk fiaikhoz, semmi joga fiaikhoz a hazának, az anyák ez anyjának. Mint anyák legközelebb állnak ugyan az Istenhez mindannyiszor, valahányszor szülnek, mert részök van a teremtés művében, de ha fiú az, a kinek életet adnak, ezt a fiút lefoglalják, törvény jussán, idegen hadsereg, idegen tisztok rabszolgájának, hogy az első vezényszóra golyót röptsenek édes szülő anyjuk szívébe, hogy az első vezényszóra szuronysegezve döfjék le hazájuk anyját a szabadságot.

Mit nem áldozott még fel a magyar országgyűlés? Mi van még hátra? Még csak az, hogy az anyákat is bekorbácsolják a kaszárnyákba.

Hát csak ez és ennyi az, a miért a népek verőket ontották, hogy fölemeljék a népfeliséget, hogy felállítsák a népjog védelmének kereteit, hogy megteremtsék ellensúlyozóját a hatalmi önkénynek?

Soha rá nem fanyalodtak volna a népek, hogy hatalmi és felségjogi ellensúlyozó s alkotmányvédő gyanánt a népképviselőt formáját állítsák fel, ha a jövendő titkok nemtője megsúgja

nekik, mily erkölcsi zűrzavar, mily hatalmaskodási vízőzön támad nyomában.

Soha rá nem jöttek volna a népek, hogy a parlamentáris formát keressék jogaik és érdekeik megőrzésére és biztosítására, ha az absolut kormányok ki nem pióczázzák a verőket. Jog és jólét sóba sem teremtenek forradalmakat, még ha kevés is a szabadság. Igazságtalanság és nyomor lázítják fel a tömeget. Mi előtt a Bastilet lerombolták, a begyekből és munkás negyedekből kirohanó tömegek nem azt kiáltották „szabadság”, hanem azt, hogy „kenyeret”. S mikor nem volt kenyér, mert az abszolút kormányok adóbérlői fölfalták, vérbeforgó szemekkel ordították r „szabadság!”

A demokrácia győzött. A kenyér mellé oda állította ellenőrnek a parlamentet; a szabadság mellé oda állította védőnek a népfeliséget. Most aztán arra ébred, hogy a kenyeret ellopkodják előle a parlamentek; a szabadságot a hadseregek. „Szabadság és népfeliség!” jelszava alatt szavazzák meg a roppantnál roppantabb terheket.

Mi ez? . . . Parlamenti nihil! A parlamentarizmus képében és hatalmával rombol és fal a legnemtelenebb, a legczinikusabb nihil.

Az orosz forradalmi nihil küzd a földért és szabadságért. „Semlja e Vola” a jelszava annak a nihilnek, mely a földalatti Oroszországban a földbirtok felosztására, s a czári zsarnokság megdöntésére tör. „Adózás és zsebmetszés” a jelszava az állami és parlamenti nihilnek. Lerombolja fenállásának alapelvét: a tulajdon szentségét. Ledönti szervezetének oszlopait: a becsületes közigazgatást és független igazságszolgáltatást. Szuronyokba kergeti a szabadságot, veszteget, lélekvásárt üz, ököljogot gyakorol.

A parlament mai szervezete úgy a mint előkészítik, úgy a mint kimesterkedik, úgy a mint alakul, egészében és egyéneiben, vezéreiben és pártjaiban kitünőleg szervezett közkereseti társaság. A választások üzletek, a mandátumok részvények, a miniszterek igazgatótanácsosok, a főispánok ügynökök, az állam vállalat.

Milyen más fogalmai voltak a nemzeteknek a parlamentarizmusról! Mily virágos reményeket fűztek működéséhez! Bajvívók nemes mérközésének tekintették a parlamenti harcot A

megunt, a kiélt hatalmi erők fölfrissítését keresték a kormány és ellenzék közt eldőlt párviadalban. Megifjító erőt tulajdonítottak a parlamentarizmusnak, mint a tündértónak. Főnixnek hitték, mely saját megégett hamvaiból kél új életre.

És mi most? ... A hivatalos vagyonselosztás, jogfosztás és földosztás nihilje.

Mi lesz ebből? A néplavinák ismét el fogják borítani a hatalmat. A nadrágtalan tömeg ismét tájékozni fogja: „kenyeret!” A nép nihilje ledönti a parlamenti nihilt; a nadrágtalan nihil szembe száll az egyenruhás nihillel.

A nihil szüli a nihilt.

TARTALOM.

A betű öl	Lap. 3
Fúzió	12
A Kossuth-ház	29
Fucs	49
Pucs	76
Barátaim	102
Országházi nihil.	118